

MİLLİYETÇİLİĞE ANTROPOLOJİDEN BAKMAK

Jale AVYÜZEN ZOBAR*

ÖZET

Toplumların sosyal ve siyasal yapılarını, geçmişini, bugünü ve geleceğini önemli derecede etkileyen milliyetçilik, ele alınışı bakımından farklı bağlamlarda karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman bir ideoloji kimi zaman ise söylem alanı üzerinden harekete geçirici etkisi nedeniyle siyasi eylem olarak yorumlayabileceğimiz milliyetçiliğin oluşumunu açıklayan farklı kuramlar bulunmaktadır. Milliyetçiliği çeşitli faktörler üzerinden ele alarak açıklama sunan bu kuramların amacı milliyetçiliğin toplumlara ve toplumsal alanları ne şekilde etkilediği, düzenleme sağlıyorsa bunu nasıl yaptığı ve kültürel olarak ne gibi araçlar ile işlev gördüğünü göstermeye yöneliktir. Modern milliyetçi kuram, milliyetçiliği modernleşme ile açıklayarak, onun getirdiği ekonomik, siyasi, toplumsal dönüşümler ile milliyetçilik arasında köprü kuran bir yaklaşımı sergilerken, ilkö ve etno-sembolcü yaklaşımlar ise milliyetçiliğe farklı bir perspektiften bakmaktadır. Bu çalışmada söz konusu yaklaşımlar antropolojik bir perspektif ile ele alınacaktır. Antropoloji ve milliyetçilik çalışmalarının dirsek bağının değerlendirilmesi her iki alan için de önemlidir. Çalışmada, milliyetçilik kuramlarına antropolojik bir değerlendirme sunarken, aynı zamanda Türkiye'deki antropolojinin milliyetçilik pratiklerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Antropoloji, Etnisite

JEL Kodları: Z1, Z10, Z18

LOOKING AT NATIONALISM FROM ANTHROPOLOGY

ABSTRACT

Nationalism, which significantly affects the social and political structures of societies, their past, present and future, is mostly discussed in different contexts. Sometimes it is an ideology, and sometimes there are different theories explaining the formation of nationalism, which we can interpret as a political action due to its mobilizing effect on the field of discourse. The purpose of these theories

---

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, jale_avyuzen@hotmail.com, 0000-0001-6410-0308

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application: 14 Şubat 2022

Düzeltilme Tarihi / Revision Date: 6 Nisan 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 13 Nisan 2022

Araştırma Makalesi/Research Article

is to show how nationalism affects societies and social spaces, how it does this if it provides regulation, and by what means it functions culturally. For example the modern nationalist theory explains nationalism with modernization and considers the relationship of economic, political, and social transformations brought about by it with nationalism. The ethno-symbolic approaches evaluate nationalism from another perspective. In this study, the approaches in question will be discussed with an anthropological perspective. The evaluation of anthropology and nationalism studies is important for both fields. In this study, while providing an anthropological assessment of the theories of nationalism, at the same time, the practices of nationalism of anthropology in Turkey will be included.

Keywords: Nationalism, anthropology, ethnicity.

JEL Codes: Z1, Z10, Z18

1. GİRİŞ

Milliyetçilik, dünya üzerinde yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmelerle birlikte yol alan bazen de bu gelişmelere kaynaklık eden bir öğretilerdir. Bu gelişmelere baktığımızda karşımıza, siyasi mücadeleler, etnik kimliklerin bağımsızlık savunuları, tüm bunların bölgesel ve yerel anlamlarda farklı şekillenmeleri ve göç hareketleri sırasında ülkelerin benimsedikleri tavırlar gibi faktörler devingenlik gösterir. Bu dinamizm de milliyetçiliği sürekli işe koşturmaktadır. Dolayısıyla toplumsal ve siyasal faktörlerin değişkenliklerinin etkili olmasının yanı sıra milliyetçiliğin de belirgin olmayan yapısı nedeniyle söylem alanı sürekli değişim gösterir. Bu durumda milliyetçiliğin ele alınışı da hem söylem hem de kullanım alanında her seferinde bir başka yöne evrilmektedir.

İnsanlığın ulus devletler dünyası içinde örgütlenmesi ve şekillenmesi gerektiğini koşut olarak benimseyen milliyetçilik, klasik modernleşme ve milliyetçilik okumalarında bir doktrin olarak ele alınır. Modernleşme kuramcıları, milliyetçiliğin oluşumunda farklı noktalara odaklansalar da ortak olan, onun bir inşa oluşudur. Bu minvalde milliyetçiliği ele alan isimlerin kavramsal ajandasında bulunan ana odak milliyetçiliğin modernlikle eş değer bir statüye sahip olmasıdır. Söz konusu kuram, modernleşme sürecinden yola çıkarak yaşanan değişimlerin milliyetçiliği inşa etmedeki rolü ile ilgilenmektedir. Dolayısıyla verili bir formdan uzak olarak milliyetçiliği ele aldığımızda modernleşme süreci ile milliyetçilik ilişkisi karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan modernist yaklaşım içinde ele alınmayan etnisite gibi olgular, etno-sembolcü yaklaşım ile görünürlük kazanmıştır. Etno-sembolcü yaklaşım, modernist kurama karşı olmakla birlikte ortaklaştıkları yönleriyle milliyetçiliğin daha geniş bir pencereden değerlendirilmesini olanaklı hale getirmiştir. Söz konusu bu çalışma da her iki yaklaşımın antropolojik bir değerlendirmesini yapacaktır. Aynı zamanda milliyetçilik ile antropoloji arasında kurulan köprünün çözümlemesi ve Türkiye’den milliyetçi pratiklere antropolojik bir yorum getirilecektir.

2. MİLLİYETÇİLİK ve ANTROPOLOJİ

Milliyetçiliğin antropoloji disiplini içinde ele alınması Eriksen'in ifade ettiği gibi aslında yeni bir konudur (Eriksen, 2004). Milliyetçiliğin bir çalışma biçimi olarak akademik çevrelerde tartışılması yıllar boyunca siyaset bilimcilerin, makro sosyologların ve tarihçilerin elinde olmuştur. Milliyetçilik literatürüne antropolojik katkılara baktığımızda ulusların ve milliyetçi oluşumların modern ve geniş tabanlı fenomenler olduğunu görmekteyiz. Sosyal antropolojinin terminolojisinden baktığımızda ulus kavramının az çok benzer bir kültüre sahip olan geniş insan kategorilerini karşılamakta yetersiz olduğunu söyleyebiliriz. Lewis'in (1985) belirttiği üzere, ulus kavramıyla anladığımız, kültür birliği olarak ele alınmaktadır. Lewis, kabile, etnik gruplar ve uluslararası bir fark görmediğini dahası farklılık oluşturmanın hiçbir nedeni olmayacağını belirterek bu kavramları birbirlerinden ayırmazken, Eriksen, ulusların modern devletlerle olan ilişkisi nedeniyle etnik kategorilerden ayrı bir şekilde ele alınması gerektiğini savlamaktadır. Bu kapsamda Eriksen, milliyetçiliğin tam olarak anlaşılabilmesi için antropolojik bir perspektif önererek, analitik bir düşünme metodunu öncelemektedir. O'nun bu kavrayışı tam olarak modernleşme ve toplumsal değişimin betimlenmesini ve bu yolla da siyasal antropoloji düzleminde milliyetçiliğin ve sosyal kimliklerin çalışılmasının anlaşılabileceğini içerir (Eriksen, 2004: 151).

Milliyetçiliğin antropolojideki karşılığı tarihsel olarak 1980'lere dayansa da Eriksen'in (2004) vurguladığı üzere 1990'larda gerçek bir konu haline gelmiştir. Kültür kavramının siyasal olarak milliyetçilikle aynı tarihsel köklere sahip olduğunu ve bunu Herderci romantizm üzerinden açıklayan Eriksen, milliyetçi ideolojilerin yapı bozumuna uğratılması gerektiğini vurgular. Bu yapı bozumu sayesinde milliyetçilik verili bir kavram olmaktan çıkarak, tartışmaya açık hale gelir. Ancak buna rağmen milliyetçiliğin ele alınışı antropolojide uzunca bir süre dikkate değer bir yol kat etmemiştir. 1980'lerde milliyetçiliğin disiplinlerarası canlanması ile Gellner'in milliyetçiliği ele alışı başka türlü parçalı ve yabancılaşmış hale gelecek olan sanayi toplumları için işlevsel bir kavrayışı göze çarpmaktadır. Ardından Anderson'un milliyetçiliği akrabalık ve din gibi fenomenlerle karşılaştırarak sembolik özelliklerine yoğunlaşması, Hobsbawm ve Ranger'in *Geleneğin İcadı*'nda "kadim gelenekler" olarak görülen olguların aslında bir tutkal görevi görmesi ve toplumsal tutunumu sağlaması için kullanıldığını ortaya atmaları önemli bir göstergedir. Bunlar, aslında toplumsal alanda başka türlü mümkün olmayacak şekilde karşımızda duran tutunumun üretilmesi için sömürge yönetimleri ya da başka elitler tarafından icat edildiklerini ortaya koymaktadır (Eriksen ve Nielsen, 2016: 239-240).

1990'lar itibarıyla antropoloji alanında milliyetçilik araştırmaları ve daha genel biçimde birlikte düşünülen kimlik politikaları, postmodern antropolojinin yeni bir araştırma sahası olarak hareket kazanmıştır. Örneğin Bruce Kapferer'in *Legends of People, Myths of State*'i gibi bir takım milliyetçilik monografileri, antropolojinin klasik ilgileri olan mitlerin anlamlarını, toplumsal tutunumun nasıl sağlandığını, sembollerin gücü ve anlamları gibi konuları, çağdaş kimlik

politikalarını, bu politikaların düşman imgesini inşa edişlerini ve tüm bunların da devlet ile olan ilişkisini gündeme getirmiştir. Tüm bu gelişmeler, milliyetçilik çalışmalarına katkı sunmasının yanı sıra yapı bozumuna uğrayan antropolojinin 1990'lardaki tarihsel gelişimi açısından da önemli ivme taşlarıdır (Eriksen ve Nielsen, 2016: 241).

Öte yandan antropolojinin önemli kavramlarından biri olan etnisitenin de milliyetçilik açısından yaygınca kullanıldığını görmekteyiz. Şöyle ki, milliyetçiliğin ortak bir ata kültü inşa etmesinden dolayı antropoloji işlevsel bir boyut kazanır. Aslında bu durum yalnızca antropoloji için söz konusu değildir. Arkeoloji, etnoloji, filoloji çalışmaları için de benzer bir araçsallıktan bahsedilebilir. Bu araçsallık noktasında arkeolojik ve antropolojik çalışmaların özendirilmesinin evrensel anlamda bilimsel amaçlar taşımadığı açıktır. Söz konusu disiplinlerin özellikle erken dönemlerdeki yaklaşımları, hem destansı mitolojik açıklamalara neden olurken hem de bilimsel kazı ve antropolojik çalışmalar aracılığıyla tarih alanında bilimsel yöntemlerin gelişmesiyle ilişkilendirilmiştir (Ersanlı, 2003). Bu bağlamda ata kültürünün bir tezahürü olarak antropolojinin bazı kavramları milliyetçilik çalışmalarında değerli bulunur. Örneğin etnisite böyle bir kavramdır. Etnik grupların oluşumu, etnisitenin onları açıklamasından yararlanılarak, milliyetçilik çalışmalarında geniş çaplı tartışmalar yürütülmektedir. Antropolojiden ödünç alınan kavramların milliyetçilik çalışmalarında kullanılmasının temel sebebi, ulusların yalnızca tarihsel ve felsefi düzlemde değerlendirilmesinin sömürgecilik sonrası gelişen siyasi ve sosyal yapılanmalarda etkinliğinin azalması değil aynı zamanda etnik unsurların aktif olarak ön plana çıkmasıdır. Bu durum sömürgecilik sonrası çalışmalarda giderek belirgin hale gelmiştir. Etnik grupların özerklik talebi ve etnisitenin belirleyici bir dinamizm barındırması nedeniyle milliyetçilik çalışmalarında değerlendirilişi, onun toplumsal alandan kopuk açıklamalar oluşturulmasına engel olmuştur (Özkırmılı, 2010). Tüm bunların yanı sıra son yirmi yılda milliyetçilik alanındaki kuramsal tartışmalara yeni yaklaşımların getirilmesi, milliyetçiliğin ele alınışını da çeşitlendirmiştir. Bu çeşitliliklere baktığımızda küresel antropoloji, sınır çalışmaları, kültürel çalışmalar, yeni toplumsal hareketler, diaspora ve göçler karşımıza çıkmaktadır (Özkırmılı, 2010). Bu alanlar milliyetçiliğin dinamizmine yeni bir katkı sunmanın yanı sıra bir söylem olarak milliyetçiliğin toplumsal sacayağını göstermesi ve farklı bakış açıları sunması bakımından önemli hale gelmiştir.

Milliyetçilik, insanlığın bir ulus devletler dünyası içinde örgütlenmesi gerektiğini kabul eden bir öğretilerdir. Tüm çağdaş milliyetçilik kuramcıları, milliyetçiliğin inşasında modernleşmeyle bağlantı kurmaktadır. Modernleşme ile yaşanan değişimlerin bir etkisi olarak milliyetçiliğin üç ana hedefi vardır. Bunlardan ilki ulusal ekonomiyi yaratmaktır. Bir diğeri, özerk bir ulusal yasama ve yürütme yapısı aracılığıyla devletin siyasi ve idari örgütünü kurmakken, böylelikle ayırıcı olan tüm bireysel, yöresel bağ ve cemaat ilişkileri bu organ altında toplanır. Denetim ve bütünleştiriciliği böylelikle sağlanmış olur. Milliyetçiliğin önemli bir diğer hedefi ise, antropoloji ile direkt kesişen bir alan olarak kültür birliği ve buna dayalı ortak kimlik yaratımıdır. Buradaki kültür birliği ortak değer ve beklentiler

sistemi olarak özetlenirken, buna bağlı olan kimlik de ortaklık üzerinden kurulur (Aydın, 2020). Buradaki kimlik yaratımı milliyetçilik söyleminin dünyayı “biz” ve “onlar” şeklinde bölmesi üzerinden inşa olmaktadır. Öteki üzerinden kurulan bu kimlik toplumsal alanda nicel olarak çok olanı karşılamanın yanı sıra karşısına yerleştirilen “biz” olmayan azınlık ise ötekidir. En nihayetinde milliyetçilik ortak kültür birliğinden hareket etmektedir. Bu durumda toplumsal alanda ortak aidiyetlerin, kimliklerin ve kültürün bir parçası olmayan ya da daha açık bir ifadeyle bu hususları paylaşmayan kesimler yabancılaştırılır (Aydın, 2020). Milliyetçilik bu anlamda kimlik yaratımını üstlendiği gibi hangi kimliğin daha “geçerli” olduğu, buna karşın da hangi kimliğin “öteki” olduğunun sınırlarını belirler. Bir milliyetçilik yaratımı olarak ulusal kimlik, bir tür şemsiye olarak ortaklık kurmanın peşindedir. Hemen anlaşılacağı üzere ortaklık aynı zamanda dışarıda bırakma pratiğini de beraberinde getirir. Bu ilişkiel bağlamda dışarıda olan “öteki, yabancı” şeklinde konumlandırılırken, ortak kimlik anlayışı yani ulusal kimliğin kabuğu altında olmak için düzenlenen pratikler de bir tür “içeri giriş mecburiyeti” doğurur (Eriksen, 2001: 30). Kimlik politikasının ve milliyetçilik pratiklerinin birer inşa süreciyle yapılandığını burada hatırlamak gerekir. Sınır çizmenin bir aracı olan milliyetçiliğin ortak kimlik vurgusu politik felsefe açısından tartışmalıdır. Zira iktidarın kader olmadığı bu düzlemde tartışılır. Şöyle ki, var olanın yani devletin ve aslında onun tüm pratiklerinin meşruiyeti sorgulama malzemesi haline gelince, devletlerin ulusal kimliğin doğuştan geldiği dayatması bir zıtlık içerisine girer. Bu sebeple milliyetçi pratiklerle devletlerin ortak kimlik yaratımı da tartışmaya açık hale gelir (Kardeş, 2019). Görüldüğü üzere bölümlenmeden şekillenen kimlik, milliyetçilik pratiklerinde etkin olarak kullanılır. Bu durumu biraz daha açarsak, ulus devletlerin kurucu ideolojisine dayanan milliyetçiliğin en önemli özelliğinin “devletin öznesi olan ulusun kimliğini, ‘ötekiler’ üzerinden kurması” diye özetleyebiliriz (Aydın, 2020: 849). Bu sebeple Avrupamerkezci bir kökene sahip olan “ötekileştirme”, XIX. yüzyılda başlayan milliyetçi akımların dünya genelinde etkili olmasıyla insanların kendilerini tanımlarken de birincil başvuru kaynağı haline gelmiştir. Bu durumun bir kimlik siyaseti alma hali ise milliyetçiliğin bir pratiği olarak tezahür etmektedir. Şöyle ki, ulus devletlerin kuruluşu ve temel siyasal varlık biçimi oluşu ile “öteki”yi tanımlama biçimi, eğitim mekanizmaları ve egemenlerin hakim olduğu propaganda araçları yoluyla tüm topluma içselleştirilmek istenir (Aydın, 2020: 849). Nitekim dünya tarihi de bu ötekileştirmenin kötü örnekleriyle doludur. Bu sebeple Kerestecioğlu’nun (2013) belirttiği üzere milliyetçilik, koşulların gerektirdiği her şekilde bürünebilir ve o şekilde kullanılabilir.

Bir sınır çizme bazen de sınırı belirsiz hale getirme pratiği olarak milliyetçiliğin bu hali devletler açısından kendi otoritesini meşru kılmanın da bir yoludur. O an gerekli olanı kendisine katarak elini güçlendireceğinden dolayı milliyetçilik; toplumsal alanda siyasi, kültürel, ekonomik açılardan kitleleri yönetebilir yetkinliktedir. Teorik bir zemin sunmaktan çok o anda duygusal bir birliktelik savunularak, milliyetçiliğin sınırları çizme konusunda araçsallaşması söz konusudur. Bu ortak fikir birliği sayesinde milliyetçilik, böylece tıpkı hedeflenen kültür birliğinde olduğu gibi bir

takım kutsiyetler çerçevesinde kendisine yer bulur. Aynı zamanda eleştirel düşünmenin önünü keserek, toplumsal alanda sessiz kalabalıklar olan kitlenin düşünme yetisini de bastırabilir. O zaman da sık kullanılan hatırlatmalar yapılır, “ya sev ya terk et” gibi. Tüm bu sebeplerle milliyetçilik, yalnızca kimlik için bir sınır çizme anlamına gelmemektedir. O aynı zamanda eylemin, söylemin başlangıcını ve bitişini de simgeleyebilir (Yanık ve Kara, 2016: 562).

Tüm bunların yanı sıra milliyetçi söylemin farklı şekillerde işlediğini belirten Özkırımlı'nın da dikkat çektiği ilk husus milliyetçiliğin dünyayı “biz” ve “onlar” şeklinde bölümlediğidir. Bu söylem, iki kesime de benzer ve sabit bir kimlik tahayyülü sunarken bununla birlikte dışlayıcılık da ön plana çıkmaktadır (Özkırımlı, 2010). Milliyetçi söylemin kendisini en çok açığa çıkardığı hususlar olan kimlik ve sınır alanlarında milliyetçiliğin sınırları aşan bir harekete dönüştüğünü söyleyebiliriz. Zira kitlesel mülteci hareketleri, ırkçılık ve daha yaşanan pek çok küresel gelişme milliyetçiliğin sözde yeni biçimleriyle sınırları hem yaratır hem de yok eder güçtedir (Donnan ve Wilson, 2002). İki toprak parçasını bölen ve dolayısıyla insanları da çizginin her iki yakasında konumlandıran “sınır bölgeleri, iktidar alanlarıdır ve güçlü sembollerdir. Güvenlik kuleleri ve dikenli teller, devletlerin kendilerine ait topraklarının ulaştığı son sınırları imgeleyen uç bir egemenlik göstergesidir” (Donnan ve Wilson, 2002: 11). Devlet otoritesinin en üst düzeyde simgelendiği bu alanlarda sınırın her iki tarafında “içeride” olanlar için sistemin meşruiyetini tesis eden bir düşünce söz konusudur. Bu düşünce temelde de devletin yönetme yetkisiyle işlemektedir. Bates'in (2018) ifade ettiği gibi birçok çağdaş devlette meşrulaştırıcı öğeler olarak dünyevi atıflar söz konusudur. Öte yandan bazı İslam devletlerinde de bu ideoloji dinsel faktörler gibi farklı odak noktaları üzerinden harekete geçirici olmaktadır. Burada önemli olan, kaynağı ne olursa olsun meşruiyet fikri etkili bir güç olarak toplumun üstündedir. “İnsanlar bağlı oldukları rejimin yönetiminin ahlaki otoriterlerden yoksun olduğunu düşünüyorlarsa, böylesi çok az rejim uzun süre yaşamaktadır” (Bates, 2018: 419). Bu nedenle devlet yönetimli toplumlarda otorite sembollerinin korunmasına büyük önem atfedilir. Otorite sembolleri aynı zamanda milliyetçilik bağlamında önemi yüksek imgeler bütünüdür. Yukarıda belirttiğim üzere sınır alanları, bayraklar ve daha pek çok simge bu duruma bir örnektir. Aynı zamanda bu imgelerin kullanımı da milliyetçilik pratiği ile kesişir. Tekrar sınırlara geri dönecek olursak, “sınır namustur” söylemi de bu alanların ne kadar üstün görüldüğünü özetlemektedir. Devletler arasında var olan bu çizgiler, tel örgüler, kuleler ve daha nice sınır imgesi milliyetçilik bağlamında aslında antropolojik olarak çok daha çözümlenmeye muhtaç alanlardır.

Tüm bunları antropolog Mary Douglas'ın (2021) saflık ve kirlilik kavramları üzerinden açıklamak çok faydalı olacaktır. Şöyle ki Douglas, kirlenmenin düzensizlikle eş değer bir anlama geldiğini belirtmektedir. Bunun karşısında temizlik algımız da düzen üzerinden kendisini göstermektedir. Kirlilik, toplumsal düzenin devamlılığını kesintiye uğratarak, tehdit oluşturur. Kirliliğe müdahale etmek olumsuz boşa bir çaba olmamakla birlikte tehdit altında olduğu varsayılan düzeni tesis etmek ve taşları ayıklamak açısından olumlu bir hareket olarak değerlendirilir (Douglas,

2021: 24). Zihnimize inşa edilen bu kir anlayışımız kategorik ayrımlara sahip olan, düzenin dışına itilmiş unsurların tamamını kapsayan bir çeşit özet olarak yorumlanabilir. Bu durum görelilik barındırır. “Örneğin ayakkabılar başlı başına kirli, pis değilken onları yemek masasına koymak pisliktir. Yemek başlı başına pis değilken, yemek kaplarını yatak odasında tutmak pisliktir” (Douglas, 2021: 59). Buradan da anlaşılacağı üzere kirlilikle ilgili davranışımız, zihnimize kategorik olarak duran sınırlandırmalara ters düşen ya da onları alt üst eden davranış, nesne ve fikri uygunsuz görme tepkimizdir. Milliyetçiliğin somut sınırların yanı sıra tıpkı Douglas’ın özetlediği şekliyle toplumsal alanda düzen oluşturma ve kategorik bölümlenmelerin doğallaştırılmasına yarar sağlar. Bu kategorilerin dışında bir tavır gösterdiğimizde bizi kirli kategorisi bekler. Bir düzen inşa etme ve düzeni tüm düzensizliklerine rağmen sürdürmenin aracı olarak milliyetçiliği bu şekilde yorumlayabiliriz. En nihayetinde düzene uymayan dolayısıyla ‘kirleten’ insan her zaman haksız olarak görülür. Bu tutumlar toplum fikrinde ne kadar çok insan deneyimiyle örtüşürse o kadar çok kabul görür ve yeni bir kategori de milliyetçilik bağlamında yaratılmış olur.

Buraya kadar anlatılanlardan yola çıkarak milliyetçilik söyleminin hegemonya kurucu olduğunu belirtmek mümkündür. Düzeni sağlamaya yönelik olan diğer tüm söylemler gibi milliyetçi söylem alanı da güç ve tahakküm barındırır. Bu söylem öte yandan kendisini doğallaştırarak varlığını sürdürülebilir hale getirmektedir. Milli kimlik, etnik değişkenlerin göreliliği gibi kavramlar mutlak bir değerler sistemi olarak kabul görmektedir. Milliyetçi söylemin işleyişine kurumlar da eklendiğinde toplumsal alanda nasıl süreklilik kazandığı konusunda daha sistemli bir yapı ortaya çıkmaktadır. Yaratılan milli kimliğin öğrenilmesi ve topluma içselleştirilmesi için tüm kurumlar istekle çalışır (Özkırımlı, 2010). Milliyetçiliğin ne olduğu, nasıl işlediği konusunda ifade edilen tüm noktalar işin içerisinde tek bir bileşenin yer almadığını göstermektedir. Milliyetçiliğin inşasını çeşitli faktörlere dayandırarak anlatan milliyetçilik kuramları burada devreye girer.

3. MODERN MİLLİYETÇİ KURAM ve ETNO-SEMBOLCÜ MİLLİYETÇİLİK KURAMI

Milliyetçiliğin modernleşmeyle birlikte oluştuğunu benimseyen modern milliyetçilik kuramları, modern devletin kuruluşu, sanayileşme, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve nüfus hareketliliğinin kentsel alana doğru kayması gibi küresel fenomenlere önem atfetmektedir. Bürokratik devletlerin siyasal alandaki hakimiyetlerini sağlaması ve büyük kitlelerin ortak bir kültür bilinci ile kontrol altında tutulması amacıyla milliyetçilik kaçınılmaz olarak kendisini gösteren bir olgu olmuştur (Yanık ve Kara, 2016).

Milliyetçiliğin ortaya çıkışını modernleşmeye dayanarak açıklayan isimlerden Kedourie, onu düşünce akımlarından türeyen bir fikir olarak Avrupa’da oluşan doktrin şeklinde ele almaktadır. Modernist bir bakış açısı sunan Kedourie (1961) milliyetçiliğin düşünsel ve ideolojik bir arka planının önemine dikkat çekmektedir. Kedourie, milli kültürün ve milli birliğin oluşturulmasında bu farkların zarar vereceğini belirterek, modernleşmeye gidilen yolda milliyetçiliğe bir görev atfetmektedir. Daha

doğru bir ifadeyle milli birlik ve milli devletin oluşturulmasına yarayan milliyetçiliğin ön koşulu modernleşmeye dayalıdır (Kedourie, 1961). Kedourie'nin de belirttiği üzere düşünceler bir bağlamda kendi kendine oluşmamaktadır. Bunların ortaya çıkması için bir toplumsal olaylar, olgular ve insanların kendi kaderini tayin ilkesine bağlı olarak hür olma isteğine ihtiyaç vardır. Yani milliyetçiliğin önem kazanması yalnızca düşünce kuramlarının ya da filozofların ilgisine bağlı değildir, aynı zamanda yaşanan olayların da etkisi bulunmaktadır. Bu noktada Kedourie, milliyetçiliğin kavramsal düzlemine ve olgusal pratiklerine vurgu yapmaktadır. Sözü edilen toplumsal değişimler modernleşmenin getirileri olarak okunabilir. Milliyetçiliğin ölçüsünü dil, “ırk”, kültür ve din üzerinden kuran Kedourie, milliyetçilik öğretisinde bu fenomenlerin bir bileşen olduğundan söz etmektedir. Kedourie'nin ifade ettiği gibi dil, bir milletin mevcudiyetini ve devletini kurmak hakkına sahip olduğunu gösteren en önemli araçlardan birisidir (Kedourie, 1961: 74). Bununla birlikte dillerin mümkün olmayan ‘saflığı’ milliyetçi duyguları romantik hezeyanlara dönüştürmektedir. Milliyetçilik doktrininin amacını özetleyen Kedourie (1961), bu yolla insanlığın ayrı ve farklı milletlere bölündüğünü tespit eder. Milletin her bir ferdi, milletin vasıflarını geliştirmenin yanı sıra kendisini üstün milletin bütünlüğünde eritebildiği oranda başarıya ve özgürlüğe ulaşacakları konusunda ikna edilir (Kedourie, 1961: 97-98).

Kedourie (1961), milliyetçilik doktrinini icat edenlerin antropoloji, filoloji, tarih ve arkeoloji disiplinlerinden faydalandığını göstermektedir. Bir tarafta bir kimsenin kendi milletini veya memleketini sevmesi normal bir duygu olarak görülürken öte tarafta yabancı düşmanlığı da aynı noktadan beslenmektedir. Yabancıdan ya da “dışarıdan” gelenden nefret edilmesi bir anlamıyla onu kendi zümresine almaktan çekinmesi demektir. Söz konusu iki duygu durumunun bir anlayışa dayanmadığını söyleyen Kedourie (1961) politika üslubunda bahsedilen farklılıkların milliyetçilikle ön plana çıkabildiğini hatırlatmaktadır. Bu duruma yukarı da vurguladığım gibi çeşitli disiplinlerin de “katkısı” işin içine girdiğinde milliyetçilik bir mesele haline alabilecek konuma oturmaktadır. Şöyle ki, milliyetçilik, geçmişte yaşanan siyasi gelişmelere dair tatminkar bir cevap sunmadığı noktalarda milletlerin birbirlerinden ayrılmalrı ve devletleşmeye gidecek sarıh bir metod verememektedir. Ancak öte yandan milliyetçi antropoloji dünyayı koca bir tasnif örneği haline getirebilecek “gücü” elinde taşır (Kedourie, 1961). Daha açık bir ifadeyle bu öğretiyi inşa edenler, antropoloji, tarih ve filoloji gibi disiplinlerin yardımıyla insan “ırkının” verili bir olgu olduğu konusunda ve bunu doğallaştırmanın ispatlanması üzerinde uzlaşa sergilemektedir (Kedourie, 1961: 73).

Modernist düşünürlerin bir diğeri olan ve ulusların ve ulusçuluğun ortaya çıkışını sanayi toplumu bağlamında ele alan Gellner (2018), milliyetçiliğin de modern dönemin adeta bir zorunluluğu olduğu fikrindedir. Gellner'e (2018) göre, modern anlamda yaşanan siyasal gelişmelerle birlikte devletin ve yeni kültürel durumun bir çakışmasını içeren şartlar altında milliyetçilik ortaya çıkmıştır (Gellner, 2018). Bu bağlamda milliyetçilik siyasi bir ilke olarak Gellner'de fikir bulmaktadır. Zira ortak bir kültürün etrafında toplumun üyelerinin birleşmesi beklenir. Bu nedenle de modernleşme

döneminin bir ürünü olarak milliyetçilik işlev kazanmıştır. Ulusların yükselişini de bu minvalde ele alan Gellner, uluslaşmayı sanayi toplumunun getirdiği koşullardan ve geçiş aşamalarından kaynaklanan bir süreç şeklinde yorumlar. Gellner için önemli olan bu sürecin dayattığı dil, kültür, eğitimin merkezden yönetimidir. Ulusçuluk olgusunu modernleşme süreçlerine bağımlı bir değişken olarak ele alır. Ulusal kimlik ve bilincin tarihselliğinin yanı sıra sosyo-ekonomik, kültürel, siyasi etkenlerin bileşkesine odaklanır (Gellner, 2018).

Gellner, uluslar ve ulusçuluk meselesini yapı ve fail ilişkisi içerisinde değerlendirmektedir. Antropolojik bir bakış açısı sunan Gellner, kuramında ulus ve ulusçuluğu açıklamadan önce insanlık tarihinin önemli dönüşümlerinden olan kırılmalardan bahsetmektedir. Avcı-toplayıcı yaşam ile tarım toplumundaki örgütlenme şekillerini yapı-fail ilişkisi içerisinde sunan Gellner, kültürün insanlara sunduğu yapı ile nasıl düşündüğünü, neler yaptığını ortaya koyar. Gellner, bu ilk aşamada insanlara yapı aracılığıyla sunulan kimliklerden ve kültürün yapıyla olan ilişkisinden söz etmektedir. Sanayi toplumuna geçildiğinde ise kimliklerin çoğulluklarının farklılıkları kapanmaktadır (Gellner, 2018). İnsanın kalıcı özellikleri olarak düşünülmediği için milliyetçiliğin doğal olmadığını vurgulayan Gellner, yine ulusları yaratanların da insanlar olduğunu söyler. Bu aslında insanlar arasında bahsedilen ortak kültürün ve kimliğin inşası için bir zorunluluk halini alır. Çünkü sadece iki insan, ortak kültürü paylaşıyorsa ve birbirini o ulusun birer üyesi olarak kabul ediyorsa söz konusu ulusa mensuptur (Gellner, 2018). Anlaşılacağı üzere milliyetçiliğin asıl amacı endüstriyel yapıda yaşanan radikal değişimler sonucunda doğan yeni toplumun nasıl şekilleneceğidir. Gellner, kültür ve siyasetin çakışması sonucunda yüksek kültür yaratımının olacağını belirtir. Bu yeni toplumdaki kültüre uyum sağlayamayanların dışlanması söz konusuysen, ortaklığa katkı sunanlar milliyetçilik şemsiyesi altında ulusun birer ferdi olmayı hak eder. Tarım toplumundaki kültür ile sanayi toplumundaki kültür çözümlenmesi üzerinden tüm bu fikirlere varan Gellner, yüksek kültürün önemli bir ayırıcı olduğunu söyler. (Gellner, 2018).

Yüksek kültürün ortaya çıkışıyla ulus kimliğinin kabulü yalnızca seçkin azınlıklara değil genişletilmiş tüm halk kitlesinde ulaşılarak başarıyı yakalamaktadır. Çünkü bu yolla kurulmak istenen kimlik ve ulus anlayışı, standartlaştırılmış, türdeş, merkezi olarak desteklenen yüksek kültürlerin oluşması mümkün olacaktır. Bunun sonucunda da sağlam taşlarla “tanımlanmış bir eğitim sisteminin denetlediği bütünleşmiş kültürler ve insanların artık doğal olarak özdeşleştiği ya da özdeşleşmek istediği tek bir birim kurulmuş olacaktır” (Gellner, 2018: 137). Bu yaklaşıma erken cumhuriyet dönemi ve antropolojik pratiklerden örnek verebiliriz. Gellner’in bu reçetesine uygun olarak, gerek biyolojik antropolojinin gerekse sosyal antropolojik “çalışmaların” ışığında Türk tarihini “yeniden yazmak” için atılan ilk adım Türk Ocakları Kanunu’na dayanarak, Türk Tarihini Tetkik Encümeni’nin kurulması olmuştur. Dönemin etkili ismi olan Afet İnan’ın önerisiyle kabul edilen Türk Tarih Heyeti ilk çalışmalarına başlayarak, Türk Tarih Tezi başta olmak üzere Türk milletinin “üstün” özellikler taşıdığına dair fikirler paylaşmıştır. Burada oluşturulmak istenen kimliğe atfedilen üstün özelliklerin

yanı sıra dini yansımalarından sıyrılan yeni kimliğin kendisini sürekli hale getirmesi için okullara sistemli bir çalışmaya gidilmiştir. Şöyle ki kurulan Türk Tarih Heyeti'nde yapılan çalışmalar milli kimlik inşasına kanalize edilerek, ilk yayınlardan birisi olan *Türk Tarihinin Ana Hatları* yayımlanmıştır. Bu kitapta okullarda okutulacak tarih bilgisi, öğrencilere milli kimliğin nasıl aktarılacağı gibi konular ele alınmıştır (Maksudyan, 2005: 56).

Yüksek kültürün bileşenlerini ilk olarak eğitim ile oluşturan Gellner (2018), bu yolla sistemli iletişim bütünü kurulacağını ve ardından çağdaş varsayımları ciddiye alan insanlara ulusal kimliğin ortak kültürle birlikte tanımlanabileceği hissini verildiğini söyler. Bunun yanı sıra iktidarın rolü de yüksek kültürün bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Gellner ulusu ele alırken duygu durumu, ata kültü ve sembolik göstergeler gibi milliyetçiliği derinden besleyen faktörlerden uzak rasyonel bir kuramı anlatmaktadır. Şöyle ki, ulusçuluğu bir uyanış şeklinde tanımlamadan oldukça uzak olduğunu dile getiren Gellner, genel toplumsal koşullar gereği sanayileşme ile birlikte görülen ulusçuluk çağında kültürlerin siyasal meşruiyetin doğal barınağı olarak görüldüğünü belirtir. Oldukça somut bir değerlendirme yapan Gellner, ulusçuluğun bir hayal ürünü olmadığını da altını çizer. Ancak kültürler bakımından düşünüldüğünde ulusçuluğun var olan iki yüzünün koruma ve yeniden canlandırma iddiası taşıdığı düşünüldüğünde benzer bir tablo söz konusu değildir. Çünkü kültürün korunması ve yeniden canlandırılması iddiası çoğu kez bir icattır ya da kültürler tarihsel süreçte yaşanan gelişmelerle tanınmayacak kadar değişmiştir. Bu noktada Gellner'i destekleyecek bir örnek verebiliriz. Günümüzde varlığını bir ulus devlet sınırında bulduran avcı-toplayıcı gruplar, ilk hallerine göre oldukça farklıdır. Küçük de olsa bazı bölgelerde avcı-toplayıcı yaşam biçiminin devam ettiği ulus devlet sınırındaki bu gruplar, dünya sistemi içindeki birçok durumdan etkilendikleri için ilk yapılarından oldukça farklı durumdadırlar (Kottak, 2018: 268-279). Kendilerine bir takım yasal haklar tanınan bu grup aslında ulus devlet yapısı içerisinde korunuyor gibi gözükse de sivil olarak kontrol altında tutulmaktadır. Bu noktada Gellner'in (2018), vurguladığı gibi ulusçuluk, siyasal bir meşruiyet kuramı olarak, toplumdaki etnik sınırların siyasal sınırlarla kesişmemesini ve devletin içindeki etnik sınırların birbirlerinden ayırmamasını ön görerek, yaşamı idame eder.

Milliyetçiliğin inşasını modernist yaklaşım içerisinde ele alan Benedict Anderson'ın temel yaklaşımı milliyetçiliğin siyasal bilince ait olma halidir. Aidiyetlik bağının kurulmasında ve güçlenmesinde kültürel olguların tahayyülü ve yaratımı ön plandadır. Bu nedenle de milliyetçilik, kültürel bir yaratı ve tahayyül ediştir. Milliyetçiliği bir anomali olarak ele alan Anderson (2017), ulusun egemen olarak hayal edilmesinde kültürel yapımların oynadığı rolleri aktarırken, antropolojik bir vurgu yapar. Anderson'un hayali cemaat ifadesinde kast edilen, icat edilmiş olandan ziyade kendilerini bir milletin üyesi olarak tanımlayan kişilerin birbirlerini hiç tanımadıkları fakat buna rağmen her birisinin zihin dünyasında kendi komünyelerinin yaşadığı imgesidir (Eriksen, 2004: 153). Buradan anlaşılacağı üzere Gellner'in ve diğer pek çok kuramcının aksine Anderson, milliyetçi kimlik ve sezginin güç ve direniş odağını anlamak ister. Bu sebeple milliyetçi pratiklerin kişilerin zihin

dünyasındaki yerini nasıl kurduğu ve bunun nasıl bir anomali olduğundan yola çıkarsak, insanların ulusları için ölmeye hazır oldukları fikrinin temeline ulaşmak mümkündür.

Gellner'in sanayi toplumunun farklı kimlikleri kapsadığı için eşitlikçi bir şekle büründüğü yorumunun aksine Anderson, her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkilerine dikkat çekerek, ulusun derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlandığını vurgulamaktadır (Anderson, 2017: 22). Gerçekten de böylesi bir hayal için milyonlarca insanın birbirini öldürmekten çok bu sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını olanaklı hale getiren hal nasıl bir fedakarlıktır? Yaratılan bu kutsiyet milliyetçilik teorileri ve antropolojik etnisite teorileri arasında kayda değer bir benzerliğe işaret etmektedir. Fakat buna rağmen Gellner ve Anderson için bu durumun fark edilmediğini belirten Eriksen, bir açıklama sunar. Şöyle ki, yerel ölçekte etnisite çalışmaları ve devlet düzeyindeki milliyetçilik çalışmaları milli kimlik inşasının anahtarlarıdır. Dolayısıyla bu inşalar doğal, verili olgular değildir. Milliyetçiliğe döndüğümüzde ise etnik örgütlenme ve etnik kimlik arasındaki organik ağ billurlaşmaktadır. Zira milliyetçilik açısından siyasi örgütlenmenin etnisiteye dayalı olması etnik bir grubun çıkarların açısından ortaklık yaratır. Bu noktada ulus devletler kalabalık kitleler adına gerçekten de kültürel bir birim rolüne bürünür. Ardından ulus devletler, toplumu ve kültürü temsil ettiklerine dair vatandaşlarını inandırarak siyasi meşruiyetini kazanır (Eriksen, 2004: 154). Bu rıza bir kez alındıktan sonrası kolaylaşmıştır.

Anlam ve siyasetin, büyük halk kitlesi üzerinde bir erk olarak belirmesine Victor Turner'dan bir yorum getirmek de olanaklıdır. Turner, Ndembu ayinleri üzerine yaptığı çalışmada sembollerin çok sesli olduklarını ve enstrümantal olmakla birlikte duyumsal kutuplar yarattıklarını ortaya koyar. Toplumsal birliğini işe koşan faktör kaos durumundaki birliktelik halidir. Dayanışmanın kurulması için önce zorluklar yaşanır ve ardından da bu zorlukların üstesinden gelme isteği baş gösterir. Bu süreçler toplumsal düzenin yeniden kurulmasını sağlar. Geçiş ritleri olarak limen alanın var olması yani belirsizlikler ve kaos toplumsal düzeni tehlikeye atarken, eşikte olma halinden kurtulmak ortaklığın içine dahil olmak anlamına gelmektedir (Turner, 2018: 97). Bu eşik bağlamına dahil olmayan ve arada kalanlar, yapıyı savunanlar tarafından tehlikeli, uğursuz ve kirletici olarak görülmektedir (Turner, 2018: 111). Tıpkı Douglas'ın kirlilik ve temizlik kavramları üzerinden sunduğu çözümlere gibi Turner'ın yapıya dâhil olmayan komünitelerin sürdürülebilir tüm tezahürleri tehlikeli, anarşik görülmektedir. Yapının dayattığı koşul, dahil olmayanların sınırlamalarla kontrol altında tutulmasıdır. Turner'ın bu yaklaşımı aslında Anderson'un peşinde olduğu bilinç düzeyine dair bir cevap sunabilir. Milliyetçiliğin sunduğu yurttaşlık tahayyülü, ulusun ortak paydası ve kültürünün bir parçası olma hali bakımından araçsallaşarak işlevsel hale gelir. Zihinlerde tahayyül edilen topluluğun diğer uluslardan ayırt edici yönünün ön plana çıkarılması kültürel anlamların yaratımında saklıdır. Nasıl ki din olgusu hayattan çıkıp belirleyici bir otorite olabiliyorsa milliyetçilik de bireyler üzerinde eş değer bir etki yaratma gücüne böylelikle sahip olur. Sonuç itibarıyla milliyetçilik anlam yaratır ve bu anlamlar kültürle içselleşmiş ve bitişik haldedir (Anderson, 2017).

Milliyetçiliğin oluşumunda önemli bir faktör olarak kapitalist yayıncılıktan söz eden Anderson, bu yolla insanların düşünme yetilerinden uzaklaştırılmalarına ve kendilerini diğer insanlarla kökten bir ilişkilendirmeye olanak tanınmasına dikkat çeker. Böylelikle tahayyül edilen cemaat olarak ulus, yayıncılık ve kapitalistleşme süreçlerinde de eklenmiş halde olmasının kaynaklarını ortaya koyar (Anderson, 2017). Modern ulusun temel morfolojisinde kapitalist yayıncılık, modernleşmenin getirdiği dünyevileşme bağlamında dinsel dili yok ederken, aynı zamanda devlet dillerini meydana getirir (Anderson, 2017). Kapitalist yayıncılığın bir diğer işlevi dile yeni bir sabitlik kazandırmasıdır. “Bu sabitlik uzun vadede öznel millet kavramları için son derece merkezi bir rol oynayan kadimlik fikrinin inşa edilmesine katkıda bulundu” (Anderson, 2017: 62). Kadimlik fikri bir ulusun kendisini geçmişe dayandırarak mukadderat sergilemesi ve kendi dilsel formunu oluşturması bir projeksiyon şeklinde yorumlanabilir. Bu duruma Türkiye’nin erken cumhuriyet dönemindeki uluslaşma pratiklerinden örnek vermemiz mümkündür. Türkiye’nin milli kimlik bilincini oluşturmak adına İslami kimlik algısından sıyrılarak Latin alfabesine geçmesi insanın dilsel çeşitliliğinin ulus morfolojisindeki önemini hatırlatmaktadır. Bunun yanı sıra milliyetçiliğin taklit edilmesi açısından her ulusun kendi dilini yaratma çabasına ve milli kimlik oluşumunu açıklaması bakımından Güneş-Dil Teorisini değerlendirebiliriz. Antropolojik yöntemlerle desteklenen Türkiye’nin uluslaşma sürecinde ortaya atılan Güneş-Dil Teorisi, Türk milliyetçiliğinin dil açısından ihtiyaç duyduğu mukadderat arayışında olduğunu göstermektedir. Bu teoriye göre, Türk dilinin başka diğer dillere kaynaklık ettiği ve kadimliği savunulmuştur. Öte yandan kadimlik sembolü olarak da Türk Tarih Tezi karşımıza çıkmaktadır. Dönemin uygulamaları olarak bugün geçmişte kalan pratiklerin amacı, gurur duyulacak bir tarih yaratmak ve Türk “ırkının” üstünlüğünü kanıtlamaktır. Kadim ve “şanlı tarih” kurgusu, cumhuriyet seçkinlerinin Türk kimliği tasavvurundaki dinamikleri barındırır. “Bu tezlerle, Türk milli kimliğinin ana unsurları Türk ırkı ve Türk dili olarak tespit edilmiş, böylelikle milletin ırksal, yani ezeli, ebedi ve değişmez üstünlüğü kanıtlanmak istenmiştir” (Maksudyan, 2005: 56).

Görüldüğü gibi, ulus inşa etme politikalarında, kitle iletişimi, eğitim sistemi, popüler milliyetçi bir coşku, dil ve daha pek çok araç, yolların döşenmesinde ve milliyetçiliğin sistemli halde sunulmasında organik bileşenler olarak kullanılmaktadır. Bu araçlar arasında eğitimin rolüne dair bir noktaya işaret eden Anderson, Gellner’in yorumuna benzer bir ortaklık barındırmaktadır. Ders kitapları, okullar, uniformalar ve eğitim sisteminin kendisi milliyetçiliğin bilinçli ve sistemli bir şekilde üretilen araçlar toplamının bir parçasıdır. Ulus olma fikrinin siyasi bilinçten ayrılamayacak noktaya geldiğini vurgulayan Anderson, resmi milliyetçilik modellerinde sivil ve askeri eğitim sistemlerini, parti örgütlerini ve cumhuriyetçi-yurttaş fikrini sunmaktadır (Anderson, 2017). Toplumsal alandaki kültürel sistemlerle bağdaştığı nokta sebebiyle milliyetçilik rüyası köklü ve hep varmış hissini barındırmaktadır. Belki de bu nedenle milliyetçiliği duygu üretim aracı gibi de tanımlamak yanlış olmayacaktır. Ulusun hayal edilme, bir kez hayal edildikten sonra yeniden dönüştürülmesi süreçleri de milliyetçiliğin gücüne güç katan faktörler arasındadır. Ulusun

vatandaşıyla kurduğu bu bağın gücü, kişilerin uğruna ölebilecek kadar etkili olmaktadır. Kimi yerde yurtseverlik kimi yerde ırkçılık fikrine götürülebilen milliyetçiliğin bu sahip olduğu iki yüzü fedakarlık talebinde bulunmanın da yolunu açmaktadır. İnsanın kendi seçmediği ülkesi uğruna can vermesi Anderson'un da ifade ettiği gibi ahlaki bir görkem taşımaktadır (Anderson, 2017: 162).

Yine modernleşme süreci ile milliyetçilik arasında köprü kuran bir diğer isim Hobsbawm, yaşanan dönüşümlerin siyasi etkilerine dikkat çekmektedir. Milletin etnik bir temelde inşa edilip edilmediğini bir kenara bırakan Hobsbawm, diğer modernist düşünürler gibi milletlerin milliyetçilik çağına ait olduğunu ve milliyetçiliğin milletleri yarattığını savunmaktadır (Hobsbawm, 2017). Milletin politik ve toplumsal açıdan yaşadığı değişiklikleri tarihsel bir analize tabi tutan Hobsbawm, milliyetçiliği, siyasal ve milli birimlerin kesişen bir hatta toplandığı olgu olarak ele almaktadır. Dolayısıyla onun ilgilendiği nokta milliyetin kültürel ya da bir başka boyutu değildir (Hobsbawm, 2017). Milletleri tarihsel bir analize tabi tutan Hobsbawm, politik, teknik, idari, ekonomik ve diğer koşullar zemininde analiz edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Buradan hareketle milletleri tarihsel dönem içinde oluşan koşulların bir ihtiyacı olarak ele alan Hobsbawm, toplumların iç dinamiklerinin göz ardı edilmemesine işaret etmektedir. Bu yönüyle de Hobsbawm, modernleşme perspektifinde milletler adına tepeden inme bir değerlendirme sunan Gellner'e eleştiri getirmektedir. Bu konumuyla Hobsbawm (2017), sınıfsal analizin önemine dikkat çekerek, aşağıdan bir bakış açısının da gerekli olduğunu ifade etmektedir. Hobsbawm, milliyetçilik bağlarını etkileyen aidiyet ilişkilerinin insanların zihninde nasıl bir politik birime dönüştüğü konusunda bilinmezliğe işaret etmektedir. Ancak bu güçlü bağlara bilinmezlik taşıdığı gerekçesiyle yaklaşmamak milliyetçiliği anlamlandırmak açısından bir sorun teşkil etmektedir. Belki de Anderson'un da daha önce ifade ettiği gibi bu duygular, "ahlaki yücelik" haline ge(tiril)diği için bilinmezlik taşımaktadır. Ancak en nihayetinde bu duygular sorgulanmalıdır. Çünkü "milliyetçilik, devlet yurtseverliğiyle birleştirilebilirse, merkezi duygusal öğesini oluşturmak üzere hükümetin korkunç derecede etkili bir silahı haline gelebilir" (Hobsbawm, 2017: 120).

Hobsbawm'ın da dikkat çektiği üzere, antropolojik ve etnolojik incelemeler, milliyetin elini güçlendiren bir takım özellikler barındırmaktadır (Hobsbawm, 2017). Bu incelemeler, ortaya koyduğu fark ve benzerlikler açısından milletçilik bağlarına katkı sunmaktadır. Ön milliyetçilik bağlarına katkı sunan bu çalışmalara örnek vermek gerekirse, II. Meşruiyet döneminde oluşturulan Encümen-i İlmîye Heyeti ve Ziya Gökalp'in inisiyatifinde bir grup araştırmacının Anadolu'ya gönderilmesi Osmanlı döneminde yapılan ilk etnografik çalışmalar olarak bilinmektedir (Toprak, 2013: 55-57). Anadolu'daki kültürel geçmişin araştırılması ve kadim bir tarih anlayışının ortaya konması açısından bu tarz etnografya çalışmaları işlevselleştirilmiştir. Bununla birlikte Kıta Avrupası'nın milliyetçilikleri kendi "ulusal özlerini" sergilemek adına bu özün "kaybolmamış" unsurlarının kendi kırsal topluluklarının içinde bulunduğu görüşüyle etnografyaya yönelmiş durumdadır. Burada önemli olan, modernleşme sürecinde kozmopolitleşen kültürün yerine özsel kültür ikame edilmek istenmesidir.

Tüm bunlar etnografya ve etnoloji çalışmaları gerçekleşirken, bu eğilim “Halka Doğru” hareketi olarak bilinir (Aydın, 2020: 392). “Köye Doğru Hareket” olarak da bilinen ve hemen arkasından gelen köy enstitüleri de önemli örneklerdir. Milli kimliğin inşasında aranan niteliklerden birisi de kültürün özü fikridir. Bu minvalde halka dönüş yapılarak, söz konusu coğrafi olarak küçük birimlerin kültürel açıdan henüz “bozulmadığı” düşünülmüştür (Örmecioğlu, 2019). Antropolojik açıdan sosyal ilişkileri ve kültürel örüntüleri yansıtmaları bakımından köy ve kırsal çalışmalar söz konusu pratikleri desteklemektedir. Köy halkının da bilinçli bir şekilde inşa edilmesi ve cumhuriyetin başarıyla yoluna devam edebilmesi için kırsal alandaki nüfus önemli görülmüştür. Bu nedenle özellikle köy enstitülerinin kurulması gibi bir takım uygulamalarla eğitim atakları da yapılmıştır ve gençliğin de politik birer özne olarak inşa edilmesi planlanmıştır (Yavuz, 2019). Görüldüğü üzere antropoloji gibi bu alanların da milliyetçiliğin amaçları için ideolojik bir yük taşıdığını ve bu sebeple kullanıldığını söyleyebiliriz. Son bir örnek daha vererek antropolojinin araçsallığı daha anlaşılır hale gelecektir. Şöyle ki, ders kitapları, okullar, uniformalar ve eğitim sisteminin kendisi milliyetçiliğin bilinçli ve sistemli bir şekilde üretilen araçlar toplamının bir parçasıdır. Ordu desteği olarak oluşturulan örneklem grubundan çıkan sonuçlar, Şevket Aziz Kansu’nun "*Anadolu ve Rumeli Türklerinin Antropometrik Tetkikleri*" çalışmasında kullanılmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmaların yanı sıra askeri okullarda zorunlu antropoloji dersleri de müfredata eklenmiştir. Ordunun antropolojik araştırmalara destek vermesi ve gelişmelere yardımcı olduğu görülür. Söz konusu dönemde devletin yönetici seçkinlerinin büyük bir kısmının zaten ordu kökenli olduğu düşünüldüğünde tüm bunların bir yandan Gellner’i bir yandan da Anderson’u doğrulayan pratikler ve milliyetçi hedefler olduğunu söylemek mümkündür. Türk Antropoloji Tetkikat Merkezi’nin yayın organı olan *Türk Antropoloji Mecmuası*’nın yayımlanması, askeri okullarda zorunlu antropoloji derslerinin konulması ve dönemin daha birçok pratiği önemli örneklerdir (Maksudyan, 2005: 96). Öte yandan Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte orduya yüklenen “eğitim” misyonu, eğitime yüklenen militarist misyon ile daha açık ve kesişimsel bir hal almıştır. Şöyle ki, milliyetçilik-militarizm ilişkisi bakımından zorunlu askerlik ve eğitim eksenli bunların yanı sıra vatandaş orduları da modern dünyanın el ele yürüyen süreçlerini oluşturmaktadır. (Altınay ve Bora, 2008). Bu bakımdan Türk milliyetçiliğinin savaş ve askeri epiğinin tartışmaya neredeyse kapalı olduğunu belirtebiliriz. “Ağustos ayının Türk’ün zafer ayı” öğretisi, ilkokuldan başlayarak müfredatın önemli bir kısmının askeri destan ve şiirlerden oluşması, Türk tarihinin fetihler ve savaşlar tarihi olarak öğretilmesi, yüceltilen bir öğretiler bütünüdür. Daha ilkokul sıralarındayken başlayan bu milliyetçi öğretilerle donatılan eğitim, milliyetçiliğin kendisini doğallaştırdığı ana odağı oluşturur. Buna karşın, “Kemalist-laisist milliyetçilik söylemi, orduyu, etnisist ve dinsel referanslarla “lekelenmiş” milliyetçilik anlayışlarına karşı modern-Batılı bir milli kimliğin dayanağı olarak gösterir” (Altınay ve Bora, 2008: 141). Bu görüşle ordu, milliyetçiliğin en doğru referans noktası olarak rol almaktadır. Son durumda ortaya çıkan resim şudur: “Türklerin tarihini ordu belirlemiştir, bugününü de o belirleyecektir. Ordu, siyaset ve tarih üstü konumuyla ayrıcalıklı ve tartışmaya kapalı bir yere sahiptir” (Altınay ve Bora, 2008: 141). Türkiye

Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana yüklenen misyon nedeniyle ordu, yalnızca vatanın değil, aynı zamanda "rejimin" de koruyucusu olarak özel bir konuma yerleşmiştir.

Milliyetçiliği modernleşme sürecine dayanarak açıklayan isimler daha önce ifade edildiği gibi bir takım siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlere vurgu yapmaktadır. Modernist kuramcıların ortak noktası milliyetçiliğin modern bir olgu olarak ele alınması iken yalnızca farklı odak noktalarını ortaya koymuşlardır. Öte yandan Eriksen'in (2004) de belirttiği gibi milliyetçiliğin modern dönemin bir ürünü olarak görülmesi etnisitenin ve etnik oluşumların arka planda kalmasına sebep olmuştur. Etnisitenin modern dönem öncesinde de var olabileceği fikri modernistlerce göz ardı edilmesinin ardından bu faktörler etno-sembolcü yaklaşım tarafından ele alınmıştır.

Milliyetçiliğin modernist yaklaşımına karşı çıkış olarak değerlendirebileceğimiz etno-sembolik yaklaşımın amacı, modernistlerin milliyetçiliğin doğuşuyla ilgili ortaya koyduğu unsurlar açısından görünmeyen noktaları açığa kavuşturmadır. Her ne kadar modernist bakış açısına karşı duruş sergilense de bazı açılardan etno-sembolistlerin modernist yaklaşımıcılarla ortaklaştığı durumlar söz konusudur. Örneğin Smith'in (2017), ortaya koyduğu tavırda özellikle Gellner'in etkisinin olduğunu söylememiz mümkündür. Smith ve diğer etno-sembolistlerin yapmak istediği, milliyetçiliğin eğer icat edilmiş bir olgu ise nasıl bu kadar halk kitlesi tarafından benimsendiği meselesidir. Buradan hareketle Smith (2017), milliyetçiliğin bir icat olmasından ziyade toplumun çeşitli kaynaklarında (kültür, soy, etnik köken vb.) var olan bir hareket olduğunu ve sürekli bir aktiflik taşıdığına vurgu yapmaktadır. Modernistlere çeşitli eleştiriler yöneltten Smith, öte yandan ilkçi yaklaşımın daimi vurgusuna da eleştiri getirmektedir. Smith, milletlerin zamanın başlangıcından beri var olan bir fikri paylaşan ilkçi yaklaşıma karşı belirli değişim süreçlerinden geçerek milletin tekerrürlü ve kültürlerarası olduğunu savunmaktadır (Smith, 2017: 20).

Modernist kuramcılara bir tür yeni-daimici olarak yaklaşan Smith (2017), millet ve milliyetçiliğin seçkin bir grubun elinden çıkarak, modernizmle birlikte var olduğuna dair iddiaları kabul etmemektedir. Ancak etno-sembolist eleştirinin modernizmle ortak noktaları olduğunu da ortaya koymaktadır. Örneğin milletin dinamik ve amaçlı eylem toplulukları olarak bir arada bulunmaları, postmodernist etkilere karşı milletlerin sosyolojik cemaatler şeklinde incelenmesi gerektiği ve son olarak milletlere belirli tarihsel ve jeokültürel bağlamlara yerleşik tarihsel cemaatler biçiminde yaklaşılması hususlarında ortak düşünceleri paylaşmaktadırlar (Smith, 2017: 27). Aslında burada vurgulanması gereken en önemli nokta etno-sembolistlerin milletlerin bağlamsallıklarına ve jeokültürel açıdan çeşitliliklerine dikkat çekmeleridir. Tam da bu noktada devreye etno-sembolist yaklaşımın ana temalarını oluşturan sembolik kaynaklar, seçkinler ve kitleler, etnikler, kültürel kökenler ve ata kültü karşımıza çıkmaktadır. Özellikle soy vurgusuyla ilgili yine erken cumhuriyet dönemine dönersek bir örnek verebiliriz. Söz konusu dönemde "Türk" kimliğine izafe edilmiş bir "vatandaşlık bağı" kurgusunun olmadığı noktasında Maksudyan ile ortak bir noktaya varan Aydın, Anadolu'daki farklı etnik kökenli yapıların "Türk" olduklarına inandırılmalarının yegane yolunun aslında onların

“ırken” Türk olduklarını ancak zamanla bunu unuttuklarından geçtiğini ifade etmektedir (Aydın, 2005: 157). Smith’in toplumsal köken vurgusu ve Hobsbawm’ın milletin uyumlu olması noktasında ortak köken ve aidiyetliklerle lanse edildiğini görmekteyiz. Biraz daha açarsak, Hobsbawm, “biz” olan grupların kendilerine yabancı ve “tehlikeli” olarak gördükleri etnik ve dilsel kimlik karşısında azınlıkları kitle halinde kovulabileceklerini, baskılayacaklarını belirtmektedir (Hobsbawm, 2017). Bu noktayı aklımızda tutarak tekrar dönemin uygulamaları bakımından Anadolu’ya bakacak olursak, etnik çeşitliliğin Türk kimliği altında birleştirilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Bu yolla söz konusu Anadolu halklarının ve topluluklarının Türk kimliği gibi şemsiye bir yapıda buluşturulması amaçlanmıştır. Etnik açıdan çeşitli grupların zamanla Türk olduklarını unutmaları gibi bir açıklamaya gidilirken, Smith’in vurgusu karşımıza çıkmaktadır. En nihayetinde etnik köken, milliyetçiliğin önemini izah etme noktasında belki de en çok görev alan unsurdur (Smith, 2017).

Etno-sembolcülerin milliyetçiliğin kurucu sembolik kaynakları açısından hatıra, değer, mit ve sembollerin analiz edilerek ve etni düzeyindeki ilişkilerin incelenmesiyle kişilerin “iç dünyasına” girilebileceğini belirtmeleri, Barth’ın emik ve etik yaklaşımıyla yorumlanabilir. Öncelikle, etnik sıfatı genellikle yanlış bir biçimde “soy”la, “kandaşlık”la ya da “aynı dili konuşmak”la doğrudan ilişkili görülmüştür. Oysa etni kavramının alanı bütün bunları ya da bunlardan birisini içerebileceği için etik ve emik boyutların çok grift bir ilişki yansıttığını söylememiz gerekmektedir. Etik ve emik boyutlar, yani kültürel kimliğe bitişik, ayrı bir “halk olma”, ayrı bir “kültürel varlık” olma bilinciyle bu bilincin simetrik olan “öteki(ler)” ile araya çizginin çekildiği noktada başlar (Aydın, 2020: 384). Burada Smith’in belirttiği üzere etnilerin millet oluşumundaki rolünü belirlemek her durumda “iç dünyalarını” anlayabilmek pek de kolay gözükmemektedir. Ancak şunu da ifade edebiliriz ki, etniler, ortak sınırların etrafında takındıkları emik yaklaşım ile ya da her iki sınır arasında denge kuran uyuşma ile birliktelik sergileyebilir. Bu durumda da hareketin doğması kaçınılmazdır. Etno-sembolist yaklaşımında önemli görülen bir diğer nokta, standart modernist yaklaşımın sunduğu şekliyle tarihin radikal biçimde sınırlandırılmasının milletleri şekillendiren kültürel ilişkileri incelemeyi imkansızlıktan çıkarmalarıdır. Etni düzeyindeki kültürel pratik ve ilişkiler dahi oldukça karmaşıkken bir topluluğun millet olma sürecindeki ilişkilerin de aynı karmaşıklığı paylaştığını söylememiz yanlış olmayacaktır. Bu sebeple tarihsel sınırlara karşı duran etno-sembolist yaklaşım aslında bize milliyetçiliğin etkilerini anlamamız açısından tarihsel ve kültürel bir yöntem göstermektedir.

Smith (2017), geçmiş ve gelecek arasındaki ilişkinin kurulmasında ve milliyetçilik söylem alanında aydınlara ve sanatçılara rol biçmektedir. Milleti somutlaştırma bakımından ortaya konulan bu vurgu önemlidir (Smith, 2017). Bu noktada yine Türkiye’den son bir örnek verebiliriz. Şöyle ki, cumhuriyetin kurumsallaşmasındaki kimlik arayışına yön veren bir araç olarak kullanılan dönemin antropolojisi cumhuriyet seçkinlerinin elindedir. Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi’nin kurucu üyeleri arasında Şemsettin Günaltay, Köprülüzade Fuat gibi cumhuriyet nomenklaturasının önemli isimleri yer almıştır (Aydın, 2001: 356). Yine merkeze fahri başkanlıklar yapmış isimler arasında

cumhuriyet seçkinlerinden Hamdullah Suphi, Mustafa Necati ve Dr. Refik Saydam gibi isimlerin de yer alması hasebiyle devletin, kurulan merkezden bir beklentisi olduğu açıktır (Aydın, 2001: 356). Semboller açısından değerlendirdiğimizde ise Türk Antropoloji Enstitüsü'nün yine dönemin seçkinleri tarafından kurulması ve bu bağlamda çıkartılan ilk dergide Mustafa Kemal Atatürk'ün ve İsmet İnönü'nün fikirlerine yer verilmesi de önemlidir. "Türk'ü ve Türk heyeti içtimaiyesini tetkik gayesini istihdaf eden müesseye kıymetli mesaisinde muvaffakiyet temenni ederim" (Kansu, 1940: 1). Bu kısa alıntıda seçkinlerin milli kimlik oluşumdaki rolünü anlamamız ve milleti somutlaştırma çabalarını görmek mümkündür. Milletlerin devamlılığını sağlaması bakımından milli törenlerin ve kamu kurumlarının rol üstlendiğini belirten Smith (2017), söz konusu birim ve olguların milletin üyelerini birleştirmekle birlikte yabancılardan ayırmaya yaradığına dikkat çeker. Etnografya müzeleri buradaki kültürel birim olarak iyi bir örnektir. Arkeoloji müzelerinde tarihsel bir sergi söz konusuysen etnografya müzelerinde hakim olan kültürel yapının "saf" öğeleri ön plana çıkarılmaktadır. Sembolik kültürleşmenin böylelikle gerçekleştirildiğini belirtirsek, milli marşların, bayrakların ve resmi törenlerin de neden bu kutsiyet içinde görüldüklerini anlamamıza kolaylaştırır.

4. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Milliyetçiliğin ele alınışında farklı yaklaşımların bulunması onun ne kadar güç anlaşıldığını ve hem kültüre hem de toplumsal alanın tamamına sirayet ettiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Modernist bakış açısıyla milliyetçiliğin inşasında çeşitli faktörlere dikkat çekilmesi milliyetçiliğe bakışı sınırlandırırken, etno-sembolcü yaklaşımın da katkısıyla bu alandaki pencerenin genişlediğini söylememiz gerekir. Bu yaklaşımlardan hareketle milliyetçiliğin kendisini görünür kılma biçimleri ve işlevselliği daha anlaşılır hale gelmiştir. Toplumsal tutunumun bir göstergesi olarak milliyetçilik, dinamik yapısı itibarıyla kimi zaman bir tutkal vazifesi taşıırken kimi zaman da ortak kültüre dahil olmayanlar için dışlayıcı bir söylem haline gelir. Milliyetçiliğin toplumsal alanda doğal bir olgu olarak kabul edilmesi onun şimdiye kadar bünyesinde topladıklarıyla güçlü bir konuma sahip olduğunu özetlemektedir. Milletlerin devamlılığı bakımından kendisini daimi hale getiren milliyetçiliğin elini güçlendiren çalışmalar da bu duruma katkı sunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsallaşması açısından milliyetçi fikirlerde zemin olarak kullanılan antropoloji, Türk milliyetçiliğinde rol almış bir aktördür. Oluşturulmak istenen milli kimlikte antropolojik yöntemler katı tavırlarla yakın ilişki içerisindedir. Politik bir özne olarak gençliğin inşasından kültürel alanın yönetimine kadar, dil ve eğitim yapılarında bugün dahi yeri olan çeşitli kurumların oluşumuna da etki eden milliyetçi antropolojinin anlayışı günümüzde ilk halinden oldukça uzaktır. Güç ve iktidarın kendisi tarafından dünya genelinde belirli saiklerle başvuru alan antropoloji, Avrupa'da sömürünün ve sömürgecilik faaliyetlerinin bir aracı iken Türkiye'de savunmanın bir amacı olarak kullanılmıştır. Türk kimliğinin Avrupa'daki kültürden uzak olmadığını kanıtlama ihtiyacı ve amacı ile başlayan çalışmalar, milli kimliğin oluşumuna kadar götürülmüştür.

Devletin savunmasında ve milli kimliğin oluşturulmasında büyük önem atfedilen antropoloji, devletin güdümünde kaldığı için anlayış değiştikten sonra antropolojinin üstü örtülmek istenmiştir. İktidar ve gücün karşısında yer alan antropolojinin kendisi ile hesaplaşması yetmemiştir çünkü Türkiye’de antropolojinin inişli ama çıkışlı olmayan bir hikayesi olmuştur. Oysa Türkiye, sahip olduğu etnik yapıdaki çeşitliliği itibariyle antropoloji bilimine olağanüstü malzemeler sunmaktadır. Fakat antropolojinin milliyetçi amaçlar uğruna hor kullanılması, varlık içinde yokluğun nedenini de somut bir şekilde göstermektedir.

Türkiye’nin etnik çeşitliliği bakımından milliyetçiliği değerlendirdiğimizde anlayışın dışlayıcılıktan ziyade kapsayıcı olması beklenmektedir. Bunun ne kadar başarılı olduğu elbette tartışma konusudur. Milliyetçi bakış açısında etnik farklılıkların birer “sorun” olarak görülmesinden ve kimliklerin çizilen sınırlar bağlamında tanıyarak kontrol altında tutulmasından ziyade gerçekten bir kaynaşmanın gerekliliği açıktır.

KAYNAKÇA

- Altınay, A. G. ve Bora, T. (2008) “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (edt) Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, B. (2017) “Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması”, Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.
- Aydın, S. (2005) “Nazan Maksudyan’ın Kitabı 'Türklüğü Ölçmek' Üzerine”, Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aydın, S. (2001) “Cumhuriyetin İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce II: Kemalizm. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bates, G. D. (2018) “21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri”, Çev. Suavi Aydın vd, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Douglas, M. (2021) “Saflık ve Tehlike Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi”, Çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Donnan, H. ve Wilson, M. T. (2002) “Sınırlar Kimlik Ulus ve Devletin Uçları” Çev. Zeki Yaş, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Emiroğlu, K. ve Aydın, S. (2020) “Antropoloji Sözlüğü”, İstanbul: Isık Yayınları.
- Eriksen, T. H. (2004) “Etnisite ve Milliyetçilik Antropolojik Bir Bakış” Çev. Ekin Uşaklı, İstanbul: Avesta Yayınları.

- Eriksen, T. H. ve Nielsen, S. F. (2016) “Antropoloji Tarihi”, Çev. Aksu Bora, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eriksen, T. H. (2001) “Kültür Terörizmi Kültürel Arınma Düşüncesi Üstüne Bir Deneme” Çev. A Önder Otçu, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Ersanlı, B. (2003) “İktidar ve Tarih Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)”, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gellner, E. (2018) “Uluslar ve Ulusçuluk”, Çev. Büşra Ersanlı ve Günay G. Özdoğan, İstanbul: Hil Yayınları.
- Hobsbawm, J.E. (2017) “Milletler ve Milliyetçilik Program, Mit, Gerçeklik”, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kardeş, M. (2019) “Politik Felsefe Nedir?”, Felsefe Arkivi Archives of Philosophy Dergisi, 0(51): 393-410.
- Kansu, Ş. A. (1940) “Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi”, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Kedourie, E. (1961) “Nationalism”, London: Hutchinson University Press,
- Kerestecioglu, İ. Ö. (2013) “Milliyetçilik: ‘Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens’ten Frankeştayn’ın Canavarına” H. Birsen Örs (edt.) 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kottak, P. C. (2008) “Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış”, Çev. Serpil N. Altuntek vd., Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Lewis, I. M. (1985) “Social Anthropology in Perspective: The Relevance of Social Anthropology”, 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Maksudyan, N. (2005) “Türklüğü Ölçmek Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi”, İstanbul: Metis Yayınları.
- Örmecioğlu, H. T. (2019) “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köycülük Tartışmaları ve Numune Köyler”, Belleten Dergisi, 83(297): 730-750.
- Özkırımlı, U. (2010) “Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar Eleştirel Bir Müdahale”, Çev. Yetkin Başak, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Smith, A. (2017) “Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik”, Çev. Bilge Firuze Çallı, İstanbul: Alfa Basım.
- Turner, V. (2018) “Ritüeller Yapı ve Anti-Yapı”, Çev. Nur Küçük, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Toprak, Z. (2013) “Türkiye’de Popülizm 1908-1923”, İstanbul: Doğan Kitap.

- Yanık, C. ve Kara, M. (2016) “Milliyetçiliğe Yönelik İki Kuramın Değerlendirilmesi: Modern Milliyetçi Kuram ve Etno-Sembolcü Milliyetçi Yaklaşım”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1): 559-582.
- Yavuz, S. Y. (2019) “Cumhuriyet Misyonerleri 1930-1946 Arası Türkiye’de Bir Politik Özne Olarak Gençlik İnşası”, İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.

FRANSIZ VE ALMAN ULUSÇULUK FİKRİNİN TARİHSEL VE DÜŞÜNSEL KAYNAKLARI

Enes Berhudan KOKERER*

ÖZET

Modern siyasi tarihi doğru sebep-sonuç ilişkisi içinde analiz edebilmek için ulusçuluk düşüncesinin önemi tartışmasıdır. Özellikle modern Avrupa tarihinde karşılaştığımız siyasi olayların ve düşünsel tartışmaların ekseriyeti bu kavramların çevresinde yaşandığını söylemek de çok yanlış olmayacaktır. Bu durum söz konusu kavramların incelemesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Fransız ve Alman toplumunun birbirine benzer homojen bir yapısı olmadığı için önemli politik sonuçlar doğuran ulusçuluk düşüncesinin oluşum süreci de farklı temeller üzerinden inşa edilmiştir. Erken dönem Fransız ulusçuluk fikri Aydınlanma düşüncesi temelinde dönemin siyasi koşulları içinde bir özgürlük mücadelesiyken, aynı minvalde erken dönem Alman ulusçuluk fikri ise romantizm akımının sağladığı düşünsel motivasyon dahilinde bir bağımsızlık mücadelesiydi. Bu çalışma ulusçuluk fikrinin Fransız ve Alman düşüncesinde neden farklı algılanıp yorumlandığını anlamak için ülkelerin ulus yapısının kurulum sürecini derinden etkileyen olaylara ve bu olayların ardında yatan düşünsel süreçlerin neler olduğunu analiz etmeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fransız, Alman, Aydınlanma, Romantizm, Ulusçuluk

JEL Kodları: N40, N43, Z00

HISTORICAL AND THOUGHT SOURCES OF FRENCH AND GERMAN NATIONALISM

ABSTRACT

The importance of the ideas of nationalism is indisputable in order to analyze modern political history in the right cause-effect relationship. The majority of the political events and intellectual debates we encountered in the history of modern Europe were lived around these concepts. This situation reveals the necessity of examining these concepts. Since the French and German societies do not have a similar

---

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, berhudankokerer@gmail.com, 0000-0002-1963-6514

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application: 15 Şubat 2022

Düzeltilme Tarihi / Revision Date: 25 Mart 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 30 Haziran 2022

Araştırma Makalesi/Research Article

structure, the formation process of the idea of nationalism was built on different foundations. While the idea of early French nationalism was a struggle for freedom within the political conditions of the period on the basis of the Enlightenment idea, the early German nationalism idea was a struggle for independence within the intellectual motivation provided by the romanticism movement. In order to understand why the idea of nationalism is perceived and interpreted differently in French and German thought, this study will try to analyze the events that deeply affect the establishment of the nation structure of the countries and the thought processes behind these events.

Keywords: French, German, Enlightenment, Romanticism, Nationalism

JEL Codes: N40, N43, Z00

1. GİRİŞ

Sosyal bilimlerde neredeyse tüm kavramlar farklı bağlamlarda yorumlanmaya müsaittir. Bu yorum zenginliğinin sebebi kimi zaman kültürel ve toplumsal nedenlerden kaynaklanırken kimi zaman da ekonomik ve siyasi nedenlerden ortaya çıkmaktadır. Özellikle ulusçuluk düşüncesiyle ilgili literatürü incelediğimiz zaman, kavramın farklı bağlamlarda tanımlandığını görmekteyiz. Örneğin Carr'ın ulusal milliyetçilik düşüncesini totaliter rejimlerin ortaya çıkmasıyla paralel tanımlaması; (Carr, 2019: 23) Gellner'in ise modern toplum dinamiklerinin ulus düşüncesini beslediği yönünde düşünceleri; (Gellner, 2018: 213-214) Anderson'ın ise insan topluluğunun bir arada yaşaması için ulusal milliyetçiliğin hayali bir üst yapı gibi kurulduğu düşüncesi; (Anderson, 2020: 24) Hobsbawn'ın ulus düşüncesinin devamlılığını sağlayan şeyin bir gelenek icadı olduğu fikri; (Hobsbawn, 2020: 2) ve Smith'in toplumsal olarak kurulan ulusal milliyetçilik bilincinin sosyo-psikolojik ve sembolik kökenlerin önemini vurgulaması; (Smith, 2017: 35) farklı bakış açılarıyla ulusçuluk düşüncesini tanımlama çabasının sonuçlarıdır. (Özkırımlı, 2020: 236-254)

Siyasal alana ait bir kavramın farklı toplum tiplerinde değişik sonuçlar ortaya çıkaracağı şüphesizdir. Bu bağlamda ulus kavramını incelediğimizde Fransız düşüncesinde algılanışı, ortak idealler uğrunda organize olan eşit haklara sahip, siyasi bir topluluk olarak gerçekleşir. Alman düşüncesinde ise kavramın muhtevası biraz daha etnik bağı ve kültürel benzerliği öne çıkarmaktadır. Bu nedenle dışlayıcı olduğu söylenebilir. Çünkü ulusçuluğa yönelik bu bakış açısına göre ulusun en temel karakteristiği ortak değerler, dil, din, örf vb. gibi önceden var olduğuna inanılan özelliklerdir. Diğer yandan ulus kavramı Fransız düşüncesinde ise daha kapsayıcı olmasının yanında asimilasyondur (Brubaker, 2009: 19). Fransa'da ulus belirli bir kültür ve dil benzerliğine vurgu yaparak doğuştan bazı özelliklere sahip olmayı gerektirmez. Fransız ulusunun bir mensubu olduktan sonra kişilerin sahip olduğu farklı kültür ve dillerin bir önemi kalmayacaktır çünkü artık kişi Fransız olmuştur. Fransız ulusunun bir üyesi olmak direkt olarak Fransız kültürünün bir parçası haline gelme anlamı taşımaktadır.

Ulusçuluk düşüncesi içinde hem siyasal birliğin hem de kültürel birliğin sentezlenmesi beklenir. Fransız ve Alman ulus düşüncesinde bu sentezleme başarıyla gerçekleşir. Ancak iki farklı ulus düşüncesinin birbirinden ayrıldığı nokta, sentezden önce hangi birlik türüne öncelik verileceği konusunda olmuştur. Alman ulus düşüncesinde toplumun kültürel değerleri ön plandadır. Fransız ulusu için ise siyasi birlik, kültürel birlikten önce gelmektedir. Bu farklılığın nedenlerini Fransız ve Alman toplumunda yaşanan siyasi olaylarda ve düşünürlerin fikirlerinde görebilmekteyiz. Örneğin ulus kavramı Fransız toplumun gündemine 1789'da yaşanan ihtilal ile girmiştir. İhtilalden önceki tarihlerde ulusçulukla ilgili tartışmalar vardı ancak bu tartışmaların kurumsallaşması Fransız ihtilali ile ortaya çıkmıştır. Söz konusu ihtilal kendi entelektüel kesimini yaratmıştı. İhtilalin en büyük kavramsal armağanı olan 'halk- ulus' fikirleri bu düşünürler tarafından savunulmaktaydı. Aynı şekilde Almanca konuşulan topraklarda kurulamayan siyasi birlik ve Napolyon Bonapart'ın Prusya işgali gibi olaylar zinciri Alman düşünürlerinin ekseriyetinde dil ve kültür birliği temeline dayalı bir ulusçuluğun savunulmasına sebep olmuştur.

Tarihsel olarak bazı önemli dönemlerde toplumsal olayların ortaya çıkardığı politik durumlar konjonktürün sosyal, iktisadi ve kültürel yapısında yaşanan gerilimleri yansıtmının yanında, dönemin atmosferinde doğan düşünsel süreçlerin de somut etkisini bize gösterir. Fransız ihtilalinden sonra somutluk kazanan ulusçuluk fikri konjonktürel şartların ortaya çıkardığı gerilimin bir sonucu olarak okumak doğru olacaktır. Ancak ulusçuluk fikrinin aynı zamanda bir düşünsel arka planın da olduğunu vurgulamak gerekir. Aydınlanma hareketi olarak tanımlanan fikrîsel sürecin ortaya çıkardığı kavram setinin ulusçuluk düşüncesine katkısı önemlidir. Fransız ihtilalinin arka planında bireyin kendi hayatını tayin hakkının olduğuna dair bir motivasyonun olduğunu belirtmek gerekir. Aydınlanma hareketinin insanı feodal bir düzenin parçası olmaktan çıkarıp birey olarak kendi kaderini eline alabilme cesaretini vermesi, Fransız ihtilali ile ortaya çıkan ulusçuluk düşüncesinin temel yapı taşı olan 'yurttaş' kavramının da temeli atmıştır. Aynı bağlamda Alman ulus düşüncesini incelediğimiz zaman yaşanan siyasi olayların ulus bilincini ortaya çıkarırken, düşünsel arka planın önemli etkilerini görebiliyoruz. İstila altındaki toprakların bağımsızlığı ve bütünlüğünü sağlamak için Alman düşüncesinin ihtiyacı olan şeyi 'romantizm' akımı sağlayabilmişti. Birleşik bir ulus fikrinin manevi ufkunu oluşturmak isteyen şairler, ressamlar, filozoflar ve sanatçılar için coşkunluk ve vecd halinin gerekliliği söz konusu ülküyü gerçekleştirmek için elzem koşullardı. Bu bağlamda romantizm akımının sağladığı düşünsel motivasyon, Alman ulusçuluk fikrinin kurulum sürecinde önemli bir noktadır.

Çalışmada ilk olarak Fransız ulusçuluğunun temel karakteristik özelliklerine bakıp, bu ulusçuluk fikrini besleyen tarihsel ve düşünsel kaynaklara işaret edilecektir. Bu bağlamda 1789 ihtilalinin toplumsal ve siyasal sonuçlarının ulusçuluk düşüncesini nasıl somutlaştırdığı gösterip, ihtilalin fikrîsel altyapısını kuran Aydınlanma hareketinin düşünsel sürecini inceleyeceğiz. Devamında Fransız ihtilalinden sonra Avrupa'da yaşanan önemli siyasi olaylarda biri olan Napolyon seferlerinin, Alman

ulusal bilinci üzerindeki etkilerini incelenecektir. Dönemin ruhu içinde ortaya çıkan romantizm akımıyla Alman ulusal bilincinin ilişkine işaret edip, önemli Alman düşünürlerinin, Almanca konuşulan topraklarda birleşik bir Alman devletinin gerekliliğine yönelik düşüncelerinden bahsedeceğim.

2. YÖNTEM VE LİTERATÜR TARAMASI

Siyasal düşünceye konu olmuş her kavram belirli bir sosyal olgu içinde anlam kazanır. Sosyal ve tarihsel olandan bağımsız siyasal kavramsallaştırma objektiflikten uzak kalacaktır. Bu bağlamda çalışmada incelediğimiz ulusçuluk fikrinin Fransız ve Alman ulus düşüncesi özelindeki tarihsel ve düşünsel kaynaklarını karşılaştırmalı tarihsel araştırma yöntemi ile analiz ediyoruz. Mahoney'e göre karşılaştırmalı tarihsel araştırma yöntemi ile sosyal bilimlere konu olmuş olaylar ve olguların, objektif bilimsel bir bağlamda inceleyebilmek için ilgili olguların veya olayların tarihsel süreçlerini analiz etmek gerekir. (Mahoney, 2004: 81).¹ Çalışmamız için saptığımız bu yöntemin ulaşmak istediğimiz amaçla bağlantısı vardır. Ulus düşüncesinin Fransız ve Alman siyasi tarihi içindeki dönüşümünü açıklamak bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Asıl hedeflenen amaç ulus düşüncesinin Fransız ve Alman siyasi tarihinde hangi toplumsal kırılma ile ortaya çıktığını saptamaktır. Ancak bu saptamayı doğru bir bağlamda ortaya çıkarabilirsek iki farklı ulusçuluk anlayışını objektif olarak değerlendirebilir, gerek tarihsel gerekse de düşünsel kaynaklarını ortaya koyabiliriz.

Fransız ve Alman ulusçuluk düşüncesini inceleyen literatürde farklı çalışmalar mevcuttur. Özdemir ve Bakan'ın "Ulus Devletin Oluşumu ve Sorunları Açısından Almanya ile Fransa'nın Karşılaştırılması" adlı çalışmasında Fransız ve Alman ulus devlet yapısının kuruluş aşaması, tarihsel gelişimi ve sorunları incelenmiştir. İlgili çalışmaya göre uluslaşma sürecini geç tamamlanın etkisiyle Alman ulus düşüncesi sorunlu ve çatışmacı bir yapıyla etno-kültürel bir anlayışına sahip olmuştur. Diğer taraftan Fransız ulusçuluğu ise bürokratik iktidarın siyasal ve sosyal alanda etkili olduğu bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu yapı Alman ulusçuluğuna nazaran daha bütünleştirici bir karakter arz ettiği için Özdemir ve Bakan tarafından çağdaş Avrupa birliği fikrinin de öncülüğünü yaptığı düşünülmüştür (Özdemir & Hakan, 2016). Saklı "Fransa ve Almanya'da Uluslaşma Süreci ve Ulus Bilincinin Oluşumu" adlı çalışmasında ise ulusçuluk düşüncesinin Fransız ve Alman toplumlarında kuruluş paradigmalarının farklı olmasını kabul edip, son tahlilde çok farklı sonuçlar ortaya çıkarmadığını savunmuştur. İki ulusçuluk düşüncesinin de son kertede amacı toplumsal homojenleşmeyi sağlamaktır. Bunun yanında Fransız ulus düşüncesinin gelişiminde sivil haklar hakim düşüncedydi. Alman ulusçuluğunun erken aşaması her ne kadar liberal düşüncesinin kavramsal muhtevasından uzak gözüksede, geç dönem Alman

¹ İlgili araştırma yöntemi için ayrıca şu kaynaklara bakılabilir: Mahoney, J., & Thelen, K. (2015). "Advances in Comparative-Historical Analysis" (Strategies for Social Inquiry). (Eds.) Cambridge: Cambridge University Press. Mahoney, J., & Rueschemeyer, D. (2003). "Comparative Historical Analysis in the Social Sciences" (Cambridge Studies in Comparative Politics). (Eds.) Cambridge: Cambridge University Press. Bernhard, M., & O'Neill, D. (2021). "Comparative Historical Analysis". *Perspectives on Politics*, 19(3): 699-704. Mahoney, J. (2004). "Comparative-Historical Methodology." *Annual Review of Sociology*, 30(0): 81-101

ulusçuluk düşüncesi için de sivil ve liberal haklar önemli bir değerler bütünü olmaya başlamıştır. Bu bağlamda Fransız ve Alman ulus düşüncesi için radikal bir farklılık bahsedilemeyecektir (Saklı, 2012). Son olarak Baytaş “Kültürel Birliğe Karşı Siyasal Birlik: Alman ve Fransız Milliyetçilikleri “ adlı çalışmada ulusçuluk düşüncesinin oluşturan temel kavramlarını incelemiştir. ‘Millet, yurt, halk, vatandaş’ gibi kavramların arasındaki semantik ilişkilerden hareketle, iki klasikleşmiş ulusçuluk türü olarak gördüğü Fransız ve Alman ulus düşüncesinin teorik bazda karşılaştırmasını yapmıştır (Baytaş, 1994). Konuyla alakalı literatürdeki bu çalışmaların yanında biz makalemizde Fransız ve Alman ulusçuluk karakterinin keskin farklılığını kabul edip bunun tarihsel ve düşünsel kökenlerini incelemeye çalışıyoruz. Ulus düşüncesinin her iki toplum şekli içinde geçirdiği tarihsel dönüşümden ziyade tarihin belirli bir anında yaşadığı kırılmadan bahsediyoruz. Bu kırılma anları Fransız ulusçuluk düşüncesi için bir ihtilal biçiminde gerçekleşirken, Alman ulusçuluk düşüncesi için ise Napolyon Bonapart’ın Almanca konuşan toprakları istilasında yaşandığını savunuyoruz. Söz konusu kırılma anlarında ortaya çıkan motivasyonun Fransız ve Alman ulus düşüncesinin paradigmasını da belirlediğini düşünüyoruz. İki farklı ulus fikrini besleyen düşünürlerin ve akımların bu kırılmalardan kaynaklanan çatlaklıkların arasında yeşerdiğini ve daha sonrasında ulusçuluk düşüncesinin gövdesini oluşturduklarını savunuyoruz. Bu noktada tarihsel kırılma anlarını ve söz konusu tarihsel süreçleri besleyen veya tetikleyen akımları ve düşünürleri doğru bir bağlamda incelediğimiz zaman iki farklı ulus düşüncesinin yapısını anlayabileceğimizi düşünüyoruz.

3. FRANSA’DA ULUSÇULUK FİKRİNİN GELİŞİMİ

Ulusal milliyetçilik fikri kavram olarak 18. yüzyılın sonlarında yaşanan Fransız ihtilaliyle ortaya çıkmıştır. Siyasi reform ve radikal bir toplumsal dönüşüm yanlısı burjuva ile köylü kesimi eski rejimin ayrıcalıklı gruplarına karşı mücadelesi büyük bir ihtilal ile neticelenmişti. Bu mücadele dâhilinde ulusçuluk fikri doğmuş, ortaya çıkan bu fikrin etkisi ise sadece bir bölgeyle sınırlı kalmamış küresel bir nitelik arz etmiştir. Fransız ihtilali sadece gerçekleştiği topraklarda yeni bir halk-ulus toplum tipinin ortaya çıkışına kaynaklık etmemiş, başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada siyasi, kültürel ve hukuki sonuçlar doğurmuştur.

İhtilal öncesi Fransa’nın siyasi ve sosyal düzenine ‘Eski Rejim: Ancien Regime’ adı verilir ve bu rejimin sosyo-ekonomik ve toplumsal koşulları incelendiğinde, Fransız ihtilalinin de nedenleri daha açık anlaşılmış olur.² Eski rejim Fransa’ında, soylular, ruhbanlar ve halk olmak üzere üç temel zümre vardı. Bu zümreler kendi aralarında türdeş bir yapıya sahip değillerdi. Aralarında keskin farklar olan bu zümreler kendi içlerinde de alt katmanlara ayrılmıştı. Örneğin soylular, saray ve taşra soyluları olarak

² Özellikle Alexis de Tocqueville çalışmalarında Fransız ihtilalinin nedenlerini anlamak için, eski rejimin siyasi ve sosyal düzeyini analiz eder (Tocqueville, 1995). Aynı bağlamda Ünlü Fransız Tarihçi Jules Michelet, Fransız İhtilalin tarihini, eski rejimin siyasi yapısına atıfla inceler (Michelet, 1967: 41-161).

ikiye ayrılmış, ruhban sınıfı ise soylu rahipler ve aşağı rahipler diye gruplandırılmışlardı. Aynı şekilde bunların dışında kalan ‘halk’ ise kendi aralarında burjuva ve köylü grupları olarak ayrılmıştı.

Eski rejim Fransa’sında bu zümrelerin sayısı incelendiğinde, soyluların yaklaşık 350.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Dönemin Fransa’sının nüfusu 25 milyon olduğu düşünüldüğünde, nüfusun % 1.5’i soylular tarafından oluşturulmaktaydı. Diğer önemli bir kesim ruhbanlardı; sayılarının 120.000 kadar olduğu tahmin edilen bu kesimin varlıklı olan din adamları büyük soylu ailelerinden gelirken, aşağı rahipler diye gruplandırılan din adamları ise halkla içe içe aynı ekonomik koşullar içinde yaşarlardı (Ateş, 2018: 100). İhtilalin siyasi öznesini oluşturan halk ise Fransa’nın en geniş ve karışık grubuydu. İçerisinde köylülerin, kentlerdeki halkın ve ticaret ile uğraşan burjuvanın bulunduğu bu zümre tek bir ‘halk’ başlığı altında anlatılmaya çalışılsa da aslında bu zümrenin içerisinde çok ciddi çıkar çatışması ve beklenti farklılıkları vardı. Ancak bu farklılıkların yanında bu zümrenin ortak paydada olduğu husus, ‘eski rejim’in baskıcı ve zorba yönetiminin devrilmesi gerekliliği idi.

Dönemin eski rejim Fransa’sında kral meşruluğunu teolojik kaynaklara dayandırarak, siyasi haklarını, soylular ve din adamlarıyla birlikte despotik bir şekilde kullanıyor, dışarıda kalan halk kesimini yönetimin içerisine dahil etmekten imtina ediyordu (Sander, 2020: 167). Bu durumun süreklilik kazanması Fransız ihtilali gibi küresel ölçekte önemli olayı meydana getirmişti. Tabi neredeyse tarihteki tüm ihtilallerin ana nedenlerinden biri olan toplumsal mali bunalım, Fransız ihtilalinin de temel unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin zorlu ekonomik koşullarından bir çıkış yolu arayan XVI. Louis’in göreve getirdiği maliye bakanlarının hazırladığı vergi reformları ihtilalin ilk kıvılcımlarını hazırlamıştı (Armaoğlu, 2020: 46). Bu reformlar ihtilal sonrasında en büyük maddi faturayı ödeyecek olan soylu kesimini genel bir arazi vergisi kapsamı altına almayı öngörmekteydi. O döneme kadar çoğu vergiden azade bir biçimde yaşayan soylu kesimi için bu durum rahatsız edici olmuştu. Ancak Fransa’nın dış ilişkilerinde komşularıyla giriştiği siyasi mücadele bir takım mali sıkıntılar ortaya çıkarmıştı. Merkezi otorite bu sıkıntılardan kurtuluşu kendi soylu kesimini vergilendirerek elde edeceği gelirden görmüştü. Ancak bu durum daha sonra krala karşı soyluların tepkisiyle karşılaşılması sonucunu doğurmuştu. Soyluların, kralın otoritesine karşı direnç göstermesi bir noktada kendi sonlarını da hazırlamıştı. Çünkü kendi varlıklarının garantörü olan monarşiye karşı böyle bir hamle daha sonra merkezi otoriteye ‘halk’ kesiminden darbelere de açık hale getirmiştir. Çünkü soyluların merkezi otoritenin kararlarına karşı siyasi çıkışları, monarşinin de siyasi gücünün artık kırılğan yapısını ortaya çıkarmıştır. Bu kırılğan yapının daha sonra çökmesinde en büyük acı kaybı soylu sınıfı yaşayacaktı.

İhtilalin ekonomi-politik okumasını Fransa’nın 18. yüzyılda girdiği siyasi mücadeleler içinden incelemek doğru olacaktır. Özellikle Amerikan bağımsızlık savaşında, İngiltere’yi zor duruma düşürmek için kendi siyasi dünya görüşünden çok uzak olan, Amerikan topluluğunu maddi olarak desteklemesi, Fransız merkez monarşi için ayrı bir talihsizlik olmuştu. Fransa merkezi monarşisinin içte ve dıştaki siyasi mücadelesini sürdürmesi için ortaya çıkan maddi faturayı ödemek istemeyen kesimler

farklı ittifaklar bünyesinde birleşmeye veya ayrılmaya başlamışlardı (Tilly, 2016: 224-226). Yüzyılın sonlarına doğru merkezi hükümetin kırılğan yüzü ortaya çıkmaya başladıktan sonra, siyasi mücadele içine giren ittifakların da üyeleri konumlarını belirlemiştir. Ne kadar yeni çıkan vergilerden rahatsızlık duymuş olsalar da köklü bir siyasal değişimden korkan soylu kesimi, ruhbanlar ile birlikte merkezi hükümetin yanında konumlanırken, karşı ittifakta ise sistemin kökten değişmesi gerekliliğini vurgulayan burjuva ve köylü kesimi bulunmaktaydı (Sıraca, 2021: 21).

Burjuva, köylü ile girdiği ittifakta merkezi monarşiyi devirerek, hem ihtilali gerçekleştirmiş hem de karşısındaki ittifakın siyasi birliğini dağıtabilmiştir. Taner Timur'un da belirttiği gibi finans, imalat sanayi ve ticaret yoluyla zenginleşen, fakat siyasal güçten yoksun küçük bir azınlık ihtilal gibi büyük çaplı olayı ortaya çıkarabilecek kudrete sahip olamazdı (Timur, 2016: 24). Eğer geniş bir yoksul kitle tabanına dayanmasaydı, bir başka deyişle köylü kesimi burjuva ile bir ittifakta birleşmesiydi ihtilal mümkün olmazdı. Bu bağlamda 'Halk' kesimi olarak 'burjuva-köylü' grubu devrimci bir rol üstlenip 'eski rejimin' siyasi varlığını sonlandırabilirdi. Çünkü eski rejim, ihtilalin öznesi olan kesimin iktisadi ve siyasi gelişmesine engel hukuki düzenlemelere sahipti. Fransız toplumunu oluşturan bireyler 'laissez faire', 'özgürlük', 'eşitlik' gibi kavramlar üzerinden tanımlanmıyor, geleneklerin vaaz ettiği feodal sosyo-ekonomik bir siyasal çerçeveden hareketle egemen kesim meşruluğunu ve devamlılığını yeniden üretiyorlardı. Bu sosyolojik durum kanlı bir ihtilalin neticelenmesine vesile olmuştu.

Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı siyasi sonuçlar ve kavramlar sadece bir ulusun siyasi tarihi ile sınırlı değildir. Tocqueville'nin de dediği gibi "Fransız ihtilalinin kendine özgü bir toprağı yoktur" (Tocqueville, 1995: 49). Bu durumun örneğini ihtilal sonrası ulusçuluk akımının Avrupa'daki diğer devletlere etki oluşturmasının yanında bir de ihtilal sonrası ortaya çıkan siyasi kavramlarda da görebiliyoruz. Bugün literatürde 'Sağ-Sol' kavramsallaştırması ile kullandığımız siyasi tutumların kökenleri de ihtilalin yaşandığı tarihe dayanmaktadır (Goodsell, 1988: 296). İhtilal döneminde kurulan 'Kurucu meclisin' daha sonra anayasa yapmak için yerini yasama meclisine bıraktığında, meclisin oturma planı bu kavramların da doğumuna vesile olmuştu. İhtilal sonrasında XVI. Louis'in akıbeti konusunda ve eski rejimin siyasi geleneğinin toptan yok edilmesi yerine bir kısım siyasi yapıların devam etmesi gerekliliği gibi meselelerde sıkı tartışmalar yaşanıyordu. Mecliste sağ tarafta oturanlar daha ılımlı bir tutumla gerek kralın akıbeti hakkında gerekse de eski rejimin kurumsal değerlerini tedrici bir politik program ile idare edilmesi gerekliliğini savunurken, sol tarafta oturanlar daha radikal kararlar üzerinde anlaşılması gerekliliğini savunuyorlardı. Buradan yola çıkarak daha sonra değişim yanlısı her siyasal oluşum 'sol', statükocu ve tedrici siyaset yanlısı tarafları da 'sağ' olarak tanımlanmıştır.

Avrupa'da daha yoksul ve despotik yönetimlerin hakim olduğu devletler söz konusu iken böyle bir ihtilalin Fransa'da başlamasının nedenini Sander şöyle açıklar: "Toplumsal ve ekonomik koşullar ne olursa olsun, huzursuzluk ancak ulus olarak siyasal bakımdan birleşmiş olan bir ülkede, ulus çapında kamuoyu, duyarlılık, politika ve yasama gereği yaratabilirdi. Fransızlar 18. yüzyılda adına 'Fransa'

denen bir siyasal birimin üyesi oldukları duygusuna sahiptiler.” (Sander, 2020: 167). Böyle bir duygunun hayatta kalması için, o atmosferi oluşturan düşünsel proje şüphesiz Aydınlanma hareketiydi. Çünkü tamda bu hareket ortaya serimlediği kavram seti, bir toplumu ulus olarak ortaya çıkaracak bireylerin düşünsel zemini oluşturuyordu. Ergin olmama durumundan kurtuluş³, ‘Sapere aude’ mottosu söz konusu bireyi birer siyasal özne haline getirmek için geliştirilmiş eleştirel düşüncelerdi. Bu siyasal öznelik bilinci toplumsal anlamda yurttaşlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Fransız ihtilalin toplumsal olarak ortaya çıkardığı bir hukuki sonuçta yurttaşlık anlayışıydı. 1795 yılında kabul edilen Fransız ulusal marşında da kullanılan hitap, Fransız ulusunun evlatlarının artık birer yurttaş olduğunu onlara hatırlatıyordu.⁴ İhtilalden sonra ortaya çıkan bu yurttaşlık bilincinin temel felsefi arka planı ise Aydınlanma hareketinin düşünsel temeline dayanıyordu.

3.1. Fransız Ulusal Milliyetçiliğin Düşünsel Temeli: Aydınlanma Hareketi⁵

Aydınlanma 17. ve 18. yüzyılın düşünsel atmosferinde gelişmiş, merkez olarak ise Avrupa’da ortaya çıkmış ve düşünce tarihini derinden etkilemiş bir hareketin adıdır. Bu düşünsel hareket aklın şaşmaz niteliğine radikal bir inançla bağlıdır. Aydınlanma hareketinin amacı uzun bir süre dinsel dogmatizmin sınırları içinde kalmış her türlü düşünsel meseleleri tekrardan tartışmaya açmak ve aklın rehberlerinde bir yaşam kurmaktır. Çünkü söz konusu hareket içinde soyut aklın kendisinin, insanların aradıklarını vermeye muktedir olduğu düşünülmüştür (Kökerer, 2020: 18).

Ortaçağ Avrupa’sında, varlığın, tüm evrenin ve üstünde yaşayanların yaratıcısının tanrı olduğu, tanrının tüm evreni yaratmakla kalmayıp, evrenin nasıl işlediğinin bilgisini de insanlara din ve kutsal kitaplar aracılığı ile verdiği kabul edilirdi. Ancak Aydınlanma hareketi ile varlığın ve tüm evrenin bilgisinin kaynağının kutsal olan tanrı değil, olgusal gerçeklikler olduğu ve bu olgusal gerçekliklerinde insanın sahip olduğu akıl ve tefekkür gibi kapasiteler ile anlaşılacağı yönünde bir inanç ortaya çıkmıştı. Aydınlanma düşünürlerine göre, evrenin ve üstünde yaşayanların tanrı tarafından yaratılıp yaratılmadığı tam olarak bilinemezdi; çünkü tanrı- vahiy gibi metafizik varsayımlar insan aklının kavrayabileceği olgusal gerçeklikler ile açıklanamazdı. Bu çağın temel bilgi anlayışı, insanın duyumsama yoluyla, deneyim ve gözlemler yaparak elde ettiği malumatları akıl süzgecinden geçirmek

³ Immanuel Kant bireyin kendi rasyonel kabiliyetlerini kendinde keşfetme süreci aydınlanma durumu olarak anlatır. Bu kabiliyet keşfi ise ergin olamama durumundan kurtulmadır. Erginliğe ulaşamamış insanın söz konusu durumda bulunmasının sebebi ise aklını kullanma cesareti gösterememesidir. Kant’ın ifadeleriyle; “işte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanma kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen İnsanda aranmalıdır. Sapere aude! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster sözü aydınlanmanın parolası olmaktadır.”(Kant, 2000: 17)

⁴ La Marseillaise’deki “Haydi vatandaşlar sıkıştırın safları silahları kapın! Yürüyün ki şu alçakların kanlarıyla toprağımız sulansın!” gibi vurgulu mısraları örnek olarak gösterebiliriz.

⁵ Bu bölümün ekseriyeti ‘Postmodern Evrenin Politik Felsefesi’ adlı yüksek lisans tezimizin, ‘Modern Düşüncenin Felsefi Temelleri: Özne-İnsan ve Eleştirisi’ Adlı bölümden alıntılarla yazılmıştır. (Kökerer, 2020: 14-21)

üzerine kurulur. Bu nedenle varlığın bilgisine ulaşmak herhangi bir teolojik yorumlama işi değil, akıl ve tefekkür meselesiydi (Kökerer, 2020: 19).

Aydınlanma hareketinin temel motivasyonu aklın evrende var olan her türlü kavramsal düzeni idrak edebileceği savına dayanır. Bu nedenle insan aklına güven Aydınlanmacı düşüncenin temel noktasını oluşturur. Cassirer'in de ifade ettiği üzere bu düşünce geleneğinde akıl, bir merkez noktasıdır. Akıl, istenen, ulaşılmaya çalışılan, arzulanan ve kendisine dayanılarak yönlendiren her şeyi ifade eder (Cassirer, 2000: 38). Aynı minvalde Aydınlanmacı düşünürlerine göre insanlığın yaşadığı evrende birçok doğal kanun bulunmaktadır ve insan aklı bu kanunları keşfedebilme kudretine sahiptir (Kömeçoğlu, 2000: 135-136). Bu kudret çerçevesinde gerçek bir aydınlanma, bireysel, sosyal ve politik hayatın problemlerine, akli ve felsefi yöntemler uygulamak anlamına gelmektedir (Cevizci, 2017: 14). Çiğdem'in de belirttiği üzere, Aydınlanma düşüncesinin her türlü felsefi ve toplumsal projesi, akla ve akılda somutlaşan ilkelere yaslanmak zorundaydı (Çiğdem, 2013: 14).

Aydınlanma hareketi ile birlikte insana ait bütün ahlaki değerlerin kaynağı teolojik tasdiğe gerek duymayan bir karaktere sahip olur. Ahlaki ve etik olarak teolojik kaynağa karşı eleştirel bakış açısının temel felsefi alt yapısını, Aydınlanma hareketi ile aynı dönemde ortaya çıkmış hümanizm görüşü oluşturur. Aydınlanma hareketi, insan davranışının yegane rehberinin, gelenek ya da din değil, kendisi dışında başka hiçbir kaynaktan yardım görmeyen akıl olduğuna beslenen hümanist inançla karakterize olur (Cevizci, 2017: 32). Hümanizm en genel tanımlamayla; insanın her şeyin ölçüsü olduğunu savunan, insanı değerlerin yegane kaynağı olarak gören dünya görüşüdür (Cevizci, 2014: 217). Bu görüş insanın var oluş nedenini efsanede ya da dinde değil yine insan da aramak gerektiğini ileri sürer (Göka, 2000: 117). Çünkü insan dışında başka kaynaklardan edinilen bilgi ontolojik olarak insana gereken önemi vermez.

Hümanizm Aydınlanma hareketinin temel değerlerinden biri olmasının birkaç sebebi vardır. Bunlardan biri, Aydınlanma hareketinde insan düşünen bir varlık olduğu için kendinden başka bir referansa ihtiyaç duymasına gerek olmadığı görüşüdür. Diğer ise, bu hareketin insana bakış açısı, temel bir eşitlik nosyonundan gelir. Feodal dönemde olduğu gibi insanları kan bağından gelen bir hiyerarşik sınıflamaya tabi tutma, Aydınlanma hareketinin karşı çıktığı bir durumdur. Bunun yanında hümanistik iyimserlik aydınlanma düşünürlerinin geleceğe yönelik bakış açıları da olumlu bir hava yaratır. Cassirer'e göre Aydınlanma hareketinin düşünme etkinliği sadece o ana kadar keşfedilmemiş ya da hiç tartışılmamış hedeflere yönelmek değildir. Aydınlanma hareketinin temel amacı aynı zamanda gidişatın nereye doğru olduğunu bilmek ve bu gidişatın yönünü bizzat belirlemektir (Cassirer, 2000: 37). Bu bağlamda hümanistik aydınlanmacı hareket, akıl sahibi insanın eşitlik ve özgürlük açısından, ahlaken ve bilgi birikimi bakımından da sınırsızca gelişebileceğine inanır. Bu mutlak gelişme ve ilerlemeye duyulan iyimser inanç, aklın üzerinden kalkan vesayetlerin yok olmasından doğar. Çünkü insan aklını kullanmaya cesaret etmesi onun için bir dönüm noktasıdır. Artık aydınlanan insan eskisi gibi olamaz.

Şimdi ilerleme vaktidir. Geleneksel sınırlamalardan kurtulmuş insan, aklın rehberliğinde daha güzel bir gelecek kurabilir. Bu düşünsel motivasyon Fransız ihtilalin motorunu oluşturmaktaydı. İhtilalin öznesi olarak organize olan kesim bu düşünsel motivasyonla hak olarak gördüklerini almak için, feodal düşüncenin oluşturduğu zihin dünyasından çıkması hatta onu yıkması gerekiyordu. Bu çıkışı Aydınlanma hareketiyle yaşayabilmişti. Artık bu noktadan sonra önemli olan husus Sieyes gibi düşünürlerin, bu özneyi bir beden de birleştirmesiydi.

3.2.Fransız Ulus Fikri İçin Önemli İki Kontur: Sieyes ve Renan

1789 ihtilali öncesinde Fransa kralın kişiliği ile devlet birleşmiş durumdaydı. XIV. Louis'in ünlü 'Devlet benim' sözü Fransız monarşisinin mutlak gücünü temsil etmekteydi (Rowen, 1961: 83). İhtilal sonrası ortaya çıkan yeni siyasi ve hukuksal düzende kralın bu egemenliği, kendini yeni bir politik oluşuma devretmişti. Yasa önünde eşit bireylerden meydana gelen, kralın mutlak gücünü yerinden eden ve onu da yasa önünde eşit bir statüye tabi kılan bu oluşuma 'ulus' adı verildi. Sieyes'e göre eski rejimin ayrıcalıklı kesimleri ihtilalin öznesi olan bu oluşumun hakkı olan egemenliği gasp etmişlerdi. Bu nedenle toplum içinde var olan ayrıcalıklı sınıfların siyasi güçleri Sieyes'e göre ortadan kaldırılmalıydı. Bir diğer deyişle soy ve din gibi değerler üzerinden ayrıcalık kazanan kesimlerin siyasal güçleri ellerinden alınmalıdır. Çünkü siyasetin asli kurucu öznesi, aralarında hiçbir ayırım gözetilmeksizin beraber var olan '*tiers etat*' dir. Siyasetin asıl öznesi olan '*tiers etat*', Sieyes için ulusun kendisidir. "Ulus ortak bir yasa altında yaşayan, aynı yasama organlarıyla temsil edilen ortak bir insan topluluğudur" (Sieyes, 2005: 13). Ulus içinde ayrıcalık aranmaz çünkü bu kavram ortak bir düzene ve yasalara uyan bireylerin meydana getirdiği bir topluluktur. Ulus kavramına yönelik bu tanımlamalar aynı zamanda '*tiers etat*' in da tanımlarıdır.

Sieyes'in '*tiers etat*' kavramı üzerinden ulus tanımlaması önemli ölçüde Jean-Jacques Rousseau'dan etkilenmiştir. Rousseau'nun siyasal düşünce literatürüne kazandırdığı 'genel irade' kavramı, bir toplumun özünü oluşturan yapının kendisidir. Bu öz öyle bir yapıya sahiptir ki; her zaman doğrudur ve kamusal yarara yöneliktir (Rousseau, 2012: 26). Genel iradeyi oluşturan bireyler, yurttaş olarak varlıklarını bu irade altında hissedeler. Tikel çıkarların bir genel irade altında erimesi ve her yurttaşın bu irade ile ortaya çıkan kolektif çıkarı her türlü ayrıcalıkların önüne koyması, Sieyes'in '*tiers etat*' görüşünün özünü oluşturan eşitlik idealinin esasını oluşturmuştur. Bu eşitlik ideali içinde her birey ulus düşüncesinin ona sağladığı pozitif haklardan yararlanır ve yasalar önünde yurttaş olarak herkesle aynı güvenliğe ve aynı haklara sahiptir (Ağaoğulları, 2020: 196). Her türlü feodal toplum düzeninden kalmış ayrımcılık bu bağlamda tasfiye edilmesi gereken büyük bir sorundur.

Soyut düzeyde tasarlanmış Sieyes'in bu ulusçuluk düşüncesinin somut düzleme yansıtılması süreci 18. yüzyılın sonunda Fransa'da kanlı bir hal almaya başlamıştı. Bir insanın yurttaşa dönüştürülme süreci dönemin siyasi aktörleri için kağıt üzerinde gözüktüğü kadar kolay değildi. Bir toplumsal

mühendislik projesi gerekliydi. Dil, din, eğitim, aile gibi tüm sosyal konularında kapsamlı dönüşümlere gerek vardı. İhtilal ile ortaya çıkan siyasal bilincin somut kazanımlar haline getirilmesini isteyen Jakobenler gibi radikal siyasi gruplar, siyasi iktidarı ele geçirdikleri dönemlerde süreci bu toplumsal mühendislik projesi içinde bir devlet terörü haline getirmişlerdi. Eşitlik, kardeşlik, özgürlük ve ulusal egemenlik gibi kavramlara sıkı sıkıya bağlı olan Jakobenler, bu kavramların soyut düzeyde kalmayıp somut düzleme aktarmak ve ihtilalin başarıya ulaşmasını sağlamak için ‘ulusçuluk’ düşüncesini bir saplantıya dönüştürmüşlerdi. Bu saplantılı halin en basit örneğini ‘halk düşmanları’ tanımlamasında görmekteyiz. ‘halk-ulus’ kavramı bu dönem siyasi düşüncesinde en üstün meşruluk kaynağıdır. Her şey halka göre ve halktan hareketle açıklanmaya çalışılırdı. İhtilalden sonraki gerilimli dönemlerde Jakobenlerin özellikle ‘halkın sesi’, ‘halkın iradesinin yankısı’ olduklarını ileri sürerlerdi ve bu bağlamda kendilerini halkla bütünleştirdiklerini düşünürlerdi (Ağaoğulları, 2020: 284-295). Halk düşmanları kavramı bu haletiruhiye içinde ortaya çıkmış ulusçuluk düşüncesinin en korkunç biçimi olmuştur. “Halkın yanında olmayan halka karşıdır” propagandasıyla her gurubu halk düşmanlığı ile suçlama olanağına kavuşan Jakobenler için ulusu ayağı kaldırma projesi söz konusu dahili düşmanlardan kurtulunca gerçekleşecekti. Bu bağlamda Jakobenlerin iktidarı dönemde binlerce Fransız vatana ihanetle suçlanıp idam edilmişti.

Ulusçuluk düşüncesinin büründüğü militarist karakterin bir başka örneğini Napolyon savaşları sırasında görmekteyiz. 19. yüzyılın başında Fransa’nın yaklaşık 800.000 kişilik ordusu vardı (Sander, 2020: 168). Bu rakam o tarihe kadar herhangi bir Avrupa devletinin bir araya getiremediği kadar büyük bir orduya tekabül ediyordu. Siyasi tarihte ‘*Grande Armie*’ olarak anılan ordu bir ülkü içinde bir araya gelmiş yurttaşlardan oluşan ulusal orduyu temsil ediyordu. Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı bir başka yenilik de hızlı bir moda haline gelen yurtseverlik bilinci üzerine kurulu ulusal ordu biçimiydi. Kitlelerdeki ulus aidiyeti, tarihin gördüğü en büyük ordu formasyonuna bürünmüştü. Ulus düşüncesinin militarist bir karaktere dönüşmesiyle ortaya çıkan bu durum daha sonra büyük kitlesel savaşlara dönüşmüştür. Küçük ölçekli ordularla süren savaşlar artık yerini ulusal bilinci ortaya çıkardığı devasa ordulara bırakmış literatüre ‘topyekün savaş (total war)’ gibi kavramlar girmiştir. Tüm bu olumsuzlukların ötesinde ulus düşüncesinin iyimser özünü ortaya çıkarmaya çalışan bir düşünür olan Ernest Renan, 19. yüzyılın sonlarında ulus kavramının unutulmuş tarafını tekrar hatırlatmaya çalışmıştır.⁶

⁶ Özellikle 1870 yılında Fransa-Prusya arasında yaşanan Sedan muharebesinde, Fransa’nın kaybettiği Alsace-Lorraine topraklarında kendini gösteren sorunlar, Ernst Renan tarafından üstü kapalı bir şekilde Ulusçuluk tartışmasıyla da gündeme getirildiği düşünülmektedir. Söz konusu topraklar Almanya ile dil ve kültür birliği sağlamasına rağmen aidiyet konusunda Fransa ile birliktelik hissetmektedir. Buradan yola çıkarak Renan’a göre ulus bilinci dil, din, kültür birliği gibi unsurlarla ortaya çıkacak bir olgu değildi. Renan için ulus bir ruh olarak tanımlanabilirdi. Bu ruh ise ‘Dil, din, kültür, çıkar’ gibi somut her türlü birliğin ötesinde bir hissiyat meselesiydi. Bu bağlamda Renan’ın ulusçuluk düşüncesine yönelik fikirlerinin oluşumunda etkili olan olayın doğrudan Alsace-Lorraine meselesi olduğu söyleyebilir (Çağla, 2007: 52), (Uslu, 2013: 93). Zaten 19. yüzyılın sonlarına doğru Alsace-Lorraine bölgesi üçüncü cumhuriyet Fransa’sının ulusal bir sorunu haline gelmişti. Sedan muharebesi

Fransız tarihçi Ernest Renan için ulus belirli birtakım ayrıcalıklar ile ortaya çıkabilecek bir mefhum değildir. Ulus bir hissiyat, ruhani bir ilkedir. Renan için bu hissiyatı iki şey oluşturur; bunlardan ilki ortak zengin bir hatıralar mirasına sahip olmaktır. İkincisi ise şimdiki zaman içinde ortak karara varma, birlikte yaşama arzusudur. Bu açıdan ulus Renan için hem fedakâr ve özverili bir geçmişin sonucu, hem de şimdilik içinde ortak bir iradeye sahip olma şartıdır. Renan'ın deyişiyle “Ulus, yapılan ve daha da yapmaya hazır olunan fedakârlıkların duygusuyla oluşan büyük bir dayanışmadır. Bir geçmiş gerektirir; ancak şimdide somut bir olayla tekrar edilir: ortak yaşamı devam ettirmek için açıkça ifade edilen rıza ve istek.”⁷ (Renan, 2019: 52)

Kısaca Fransız ulus düşüncesi 1789'da yaşanan ihtilalde kendini kavramsal olarak gösterirken, Aydınlanma hareketinin temel oluşturduğu fikrîsel zemine oturdu. Zaten ihtilalin teorik meşruluğu da bu düşüncelere dayanıyordu. Aynı minvalde Almanya da kendi ulusal bilinci ortaya çıkaracak siyasal olaylar ve düşünsel süreçler yaşayacaktı.

4. ULUSÇULUK FİKRİNİN ALMAN DÜŞÜNCESİNDE GELİŞİMİ

Alman ulusal birliğini kurma mihtandarılığına giren Prusya'da hem ordu hem de halk tek bir bütünleşik ‘Almanya’ fikrinin özlemine duyuyor, tarihler 18. yüzyılın sonuna geldiğinde bu ülkünün gerçekleşmesi için en büyük engelin Fransızların varlığı olarak görüyorlardı. Daha sonraları ünlü Alman düşünür Herder'in de üzerinde durduğu Fransız kültürüne öykünme durumu çok sayıda küçük Alman prensliğini etkisi altına almıştı. Güçlü Prusya devletinin bu tarihlerde üstüne düşen misyon, Almanları Fransızların törel değerlerinden kurtarmak ve onlara yeni bir millet ufku çizmekti.⁸ Bu bağlamda Almanlar ulusçuluk hareketinin muhtevasında Fransız kültürünün yüzyıllık üstünlüğüne isyan da vardı.

---

sonucunda Almanlara kaybedilen Alsace-Lorraine bölgesi, Fransız entelijansiyası arasındaki ulusçuluk tartışmasını alevlendirmişti. Almanya bu bölgeyi ilhak ederken kültürel, dilsel ve etnik argümanlara başvurması ve kendi ulusunun doğal bir parçası olarak görmesi Fransa'da büyük tepkiler toplamıştı. Kendi ulusunun bir parçası olarak kabul edip Almanya'nın yaptığı bu ilhaka karşı Renan'ın şu cümleleri ilhaka tepki olarak anlaşılabilir; “İnsan ne ırkının ne dilinin ne dininin ne nehirlerin akışının ne sıradağların yönünün kölesidir. Sağlıklı bir akla ve sıcak bir kalbe sahip büyük bir insan topluluğu ahlaki bir bilinç yaratır, bu bilinç ulus denir (Renan, 2019: 52)”. Baytaş'ın da vurguladığı gibi iki farklı ulusçuluk anlayışının birbiriyle çatışmasını 19. yüzyılın önemli siyasal sorunlarından biri olan Alsace-Lorraine meselesinde kendini göstermiştir. (Baytaş, 1994: 65).

⁷ Ernest Renan'ın ulus düşüncesi ile ‘Unutmak’ eylemini bir arada, birbirine bağlı kavramlar olarak görmesi de çok tartışılmıştır. Renan'a göre “Unutmak, hatta tarihsel hata da diyebilirim, bir ulusun yaratılmasında çok önemli bir etkidir” (Renan, 2019:37). Renan'ın bu düşüncesi ulusun kendi içinde yaşadığı muhtelif tartışmaları, birliğini sağlamak adına unutmaları gerektiği yönünde yorumlamak, onun kendi üyesi olduğu aristokrat sınıfının devrim döneminde yaşadığı gerilimleri göz önünde bulundurunca çokta yanlış olmayacaktır. Ancak ulus bir siyasal birliğin sonucu ise ‘Unutmak’ bu birliğin temel değerlerinden biri olduğu tartışmasızdır. Bunun yanında Renan'ın ulus düşüncesi içerisinde ‘unutmak’ eylemine yaptığı vurgu, Fransız ulus düşüncesinin asimilasyoncu karakteri ile birlikte düşünmek enteresan olacaktır. Fransız ulus düşüncesinin ortak bir şimdi içinde duygudaşlığa olan vurguyu ortaya çıkarması için mazisini unutmaları beklenir. Birçok Fransız asıllı yurttaşın, bu karaktere sahip olması için geçmişin izlerini kendinde silecek bir eylemi gerçekleştirmesi gerekir. ‘Unutmak’ eyleminin ulus düşüncesi ile olan ilişkisini bu bağlamda okumanın ayrı bir tartışması konusu olduğunu vurgulamak gerekir.

⁸ Alman romantizm akımının içindeki Aydınlanmacı soyut akıl eleştirisini de aslında bu bağlamda okuyabiliriz. Bienenstock'un da işaret ettiği gibi “Alman romantizminin tümüyle reddetmeye çalıştığı şey Fransız kültür emperyalizminin siyasal hegemonyasıdır”. (Bienenstock, 1979: 177)

Fransız ihtilali sonrası Alman toplulukları için görülmemiş bir kültürel uyanma dönemi idi. Sander'in de işaret ettiği gibi "Beethoven, Goethe, Schiller, Kant, Fichte, Hegel gibi nice büyük isimler, romantizm akımının ortaya çıkmasında etkili olup, Alman ulusçuluğunun temelini atmışlardı (Sander, 2020: 191).

"Almanya'da ulusçuluk, Napolyon sisteminin zorla evrenselleştirme çabalarına karşı bir tepki olarak doğmuştu" (Sander, 2020: 191) tespiti, Napolyon savaşlarının birleşik Almanya'nın oluşmasında önemli bir kilometre taşı olduğuna işaret etmektedir. Fransız ihtilalinden sonra gücü elinde toplamak için girdiği her siyasi ve askeri mücadeleden başarıyla çıkan Napolyon Bonapart 2 Aralık 1804'te Paris'te Notre Dame Kilisesinde giydiği imparatorluk tacının birinci yıl dönümünde Avusturya ve Rusya'ya karşı aldığı askeri zaferler, Prusya'yı zorlu bir siyasi karar vermeye itiyordu. 1805'in ekim ayında Avusturya'yı bozguna uğratan Napolyon, Viyana yakınlarında ikinci bir zafer kazanıp Rusya ordularını da bozguna uğratmıştı. 'Üç İmparator Muharebesi' olarak da anılan 'Austerlitz' savaşının sonucunda Napolyon, Avrupa'ya istediği gibi hükmedebilme müktedirliğini kendinde bulmuştu. Bu tarihlerde Rusya ve Avusturya'nın diplomatik temaslarından dolayı on yıl gibi uzun bir süre tarafsız kalan Prusya, Napolyon'un art arda zaferlerinden dolayı artık kararını netleştirip, Fransa'nın yanında ittifaka katılmıştır.

Austerlitz'den sonra neredeyse Avrupa'da gücünü mühürleyen Napolyon, Prusya'yı istemediği bir ittifakın içine sokmuştu. Çünkü bu savaşında sonucunda Napolyon, kadim 'Kutsal-Roma Cermen İmparatorluğuna' yeni bir çehre kazandırmıştı. 1805'in Aralık ayında Avusturya ile imzaladığı Presburg barışı ile Venedik ve Dalmaçya'daki toprakları kendi hüküm sahasına katmış, Avusturya'nın Almanya'da geri çekildiği topraklar üzerinde de Fransa'ya bağlı bir 'Ren Federasyonu' oluşturmuştu (Ateş, 2018: 140). Bu federasyon altında 16 Alman prensi *de facto* olarak Napolyon Fransa'sının etkisi altına giriyordu. Kısmen zorlanmış, kandırılmış ve rüşvetle satın alınmış bu prensliklerin oluşturduğu federasyon kuzey Alman bölgesindeki Prusya'yı dışarıda bırakıyordu. Bu siyasi tablo Prusya'nın çok isteyeceği bir durum değildi. Çünkü birleşik bir Alman birliği ülküsü hayalinde olan Prusya için Fransa'nın kültürel hegemonyasının yanında bir de fiziki işgali, Alman topluluğunun acil bir çıkış yolu bulması gerektiriyordu. Bu nedenle Prusya'nın, Fransa ile Austerlitz savaşından sonra istemsizce girdiği ittifak Rusya ve İngiltere'nin desteğiyle çok kolay bozulabilmişti.

Prusya, 1806 yılının Temmuz ayında İngiltere ve Rusya'dan aldığı siyasi destekle Fransa'yla kurduğu ittifakı bozmuştu. Bu duruma öfkelenen Napolyon, Prusya'nın yeni ittifak kurduğu devletlerin desteği gelmeden Prusya'yı ezmek istedi. 1806 yılının ekim ayında süratli bir şekilde Prusya'nın üzerine hareket geçen Napolyon kısa bir sürede muzaffer bir şekilde Berlin'e girdi. Jena – Auerstedt muharebesinde Prusya ordusunu ağır bir yenilgiye uğratan Napolyon için Prusya artık bir sorun olmaktan çıkmıştı. Gebhard von Blücher, Carl von Clausewitz, August Neidhardt von Gneisenau gibi önemli komutanlarında deneyimlediği bu savaş gerçekten Alman siyasi tarihi için çok önemli bir kırılma noktasıydı. Napolyon ordusunun sayıca az olmasına rağmen taktiksel üstünlükleri kazanmayı

başarmıştı. (Chandler, 1993: 77). Bu noktada Napolyon'un Alman topluluğu üzerinde yarattığı 'Jena-Auerstedt' travması⁹ ve Berlin sokaklarında muzaffer yürüyüşü belki Alman ulusal milliyetçilik fikrinin oluşmasında en önemli tarihsel kırılmalardan biriydi.

Prusya ordusu Fransızlar karşısında uğradığı hezimet sonucunda başkenti işgal edilmiş ve neredeyse devlet çökmüştü. Napolyon Bonapart'ın Berlin'e girdiğinde bazı Almanların Fransız milli marşı söylendiği bile duyulmuştur (Acar, 2013: 2). Jena- Auerstedt'de yaşanan ağır hezimet sonucunda artık Prusyalılar direnmeden Napolyon'a teslim oluyordu. Bu noktada Napolyon'un ise istekleri çok stratejikti. O hiçbir zaman Alman milliyetçiliğinin ve Alman birliğinin yaratacağı tehlikeyi göz ardı etmiyordu. Bu nedenle Almanya'nın parçalara bölünmesi Napolyon'un en önemli stratejik hamlesiydi. Kurduğu 'Ren Federasyonu' ile birlikte Kuzey Almanya'daki önemli devletleri izole hale getirmişti. Bu Federasyonun üye prenslikleri Napolyon'un Avrupa içinde yapacağı her savaş için 63 bin asker göndermeyi taahhüt etmişlerdi (Acar, 2013: 2). Bu durum Kuzeydeki Avusturya, Prusya, Kurhessen ve Braunschweig gibi Alman devletlerin elini kolunu bağlamaktaydı ancak bu devletlerinde artık bir inisiyatifi kalmamıştı.

Dağınık ve tek bir siyasi birlikten yoksun Alman prensliklerinin çoğu Fransız hâkimiyeti altında ilk kez kaderlerinin de aynı olduğunu hissettiler. Hepsi Fransa'nın işgali altında Alman olduklarını hissetmişlerdi. Bu durum Almanlarda ortak bir irade oluşmasına sebep olmuştu. Bu iradeyi pratiğe yansıtmak kolay olmayacaktı. Düşmanın casusları her türlü milliyetçi örgütlenmeler için teyakkuz halindeydi. Bu nedenle Alman birliğini savunucularının gizli örgütler kurması kaçınılmazdı (Treitschke'den aktaran Acar, 2013: 5). Bir halk ayaklanmasının, çöken bu Fransız kâbusunu sona erdirebileceğine inanan her Alman, asker, burjuva, bilim adamı, şair vs. vatansever dernekler, enstitüler ve örgütler çevresinde toplanmaya başlamıştı. Ancak ortadaki tablo çok vahimdi. Prusya'nın neredeyse bütün ordusu Jena- Auerstedt'de imha edilmişti. Ülke resmen Napolyon'un insafına bırakılmış, mali olarak iflas etmişti. Bunun yanında kendisine destek olan en önemli ülkelerden biri olan Rusya'nın da artık Avrupa'da Napolyon baskısına direnecek ve Prusya'ya yardım edecek gücü kalmamıştı. Ancak Napolyon'un Jena'da aldığı zafer Rusya'yı barışa zorlayamamıştı. Bu nedenle Prusya'ya ağır bir yenilgi yaşattıktan sonra Napolyon, Rusya'ya karşı harekete geçti. 1807 yılının Şubat ayında iki tarafın orduları Polonya'da karşı karşıya gelmişlerdi. Taraflara ağır sonuçlar doğuran bu savaşın tam bir kazananı olmamıştı. Rusya'ya istediği darbeyi vuramayan ve geçen savaşta ağır kayıplara uğrayan Napolyon

⁹ Bu travmanın net örneğini Hegel'in, Jena işgalinden sonra arkadaşına yazdığı mektupta görebiliyoruz. "Prusyalılar hak ettikleri yenilgileri yaşıyorlar. Bu sabah Napolyon'u gördüm. Dünya tını ata binmiş geçit törenine gidiyordu". (Avineri, 1962:461). Hegel'i bu düşünceye sürükleyen şey, bir başka deyişle Napolyon'a ve arkasındaki siyasal birliğe imrenerek öykünmesinin tamda dönemin Alman topluluklarında eksik olan durum ile alakalıydı. Bu travmatik durumun diğer önemli bir yansıması Fichte ve Heinrich von Kleist görmekteyiz. Fichte'nin Fransız işgalindeki topraklarını kurtarmak adına gönüllü olarak orduya hizmet etmek istemesi ve bu uğurda girdiği düşünsel ve siyasi mücadele Alman entelijansiyasının ulusal kurtuluş sürecinde üstlendiği rolü bize göstermektedir. Aynı minvalde Alman şair ve oyun yazarı Kleist ise Prusya'nın düştüğü bu durumdan ciddi endişeler yaşıyıp, kurulması gereken bir Alman birliği için tüm dikkatini siyasete yönlendirmişti. (Acar, 2013:2).

tekrar gücünü toparlayıp, Haziran ayında Rusya'nın üzerine yürüdü. İkinci kez karşı karşıya gelen Rus ve Fransız ordularından, muzaffer taraf Napolyon cephesi olmuştu. Bu durum Rus Çarı 1. Aleksandr'ın, Napolyon tarafından barış istemesi sonucunu doğurdu. Barış görüşmeleri 1807 yılının Haziran ayında Niemen Nehri üzerindeki Tilsit'de gerçekleşmiş, burada üzerinde uzlaşılan konularda 'Tilsit' antlaşması olarak kabul edilmişti.

Tilsit antlaşması Prusya devleti için dönemin tarihi içinde önemli ikinci bir kırılmaydı. Jena travmasından sonra Tilsit antlaşmasında Napolyon Prusya'ya çok kötü muamele göstermişti. Armaoğlu bu durumu şöyle aktarır; "Napolyon daha sonra bunun gerekçesini şöyle açıklayacaktır: "Prusya'yı, kudreti kör etmiştir. Prusya, bir kahramana karşı mücadele etmek, Fransa'nın kaderine karşı çıkmak ve Fransa'nın o mutlu dostluğunu ihlal etmek cüretini göstermiştir. Ve sonunda da cezasını buldu" (Armaoğlu, 2020: 84). Savaşın maddi hasarının yanında Prusya devleti için manevi hasarın faturası ödemek de çok ağır olmuştu. Ancak bu ağır durumun ortaya çıkarabileceği bir düşünce kuşkusuz Alman ulusal milliyetçilik fikri olacaktır. Çünkü toplumların bazı tarihsel dönemlerde yaşayacağı ciddi bunalımlar ve kırılmalar ulusçuluk düşüncesinin ete kemiğe bürünebileceği en önemli siyasi koşulları ortaya çıkarmaktır. Gellner'in de vurguladığı gibi "Ulusçuluk, ulusçuların ileri sürdükleri gibi bir doktrin değil de bir olgu olarak bir dizi toplumsal koşulun içinde vardır" (Gellner, 2018: 218). Bu koşulları sadece diplomatik ve askeri nedenler oluşturmaz. Düşünsel anlamda zamanın ruhunu oluşturan fikirler söz konusu koşulların tohumlarının atıldığı yerlerdir. Alman kültürel milliyetçiliğini ve ulusçuluk düşüncesini ortaya çıkaran en önemli düşünsel hareketlerden biri de şüphesiz 'Romantizm' akımı olmuştur.

4.1.Alman Ulusal Milliyetçiliğin Düşünsel Motivasyonu: Romantizm Akımı

Romantizm birçok farklı olguyu bünyesinde bulundurmasıyla özgünlük kazanan bir kavramdır. Geniş bir perspektiften analiz ettiğimizde kavramın içerisinde tartışılan düşüncelerin bazen çelişkiler bazen de paralellikler oluşturması net bir romantik düşünce tanımını yapmayı zorlaştırmaktadır. Aksakal'ın romantizm düşüncesinin bu çelişik durumu şöyle örneklendirir; "Romantizm çelişkili doğası gereği hem muhafazakâr hem devrimcidir; hem bireyci hem kolektivisttir; hem dini önemser hem de dini, insanın hakiki 'yüce'yi keşfetmesinin önünde bir engel olarak görür" (Aksakal, 2021: 14). Ancak kavramın bu çelişik doğasına rağmen onu, "gerçekliğin ötesinde olmak", "hayal gücünden derinden etkilenmiş olmak", "hayal ve tutkularla hareket etmek, aşka bağlı olmak" gibi ifadeler ile tanımlayabiliriz (Aksakal, 2015: 16).

Romantizm ile milliyetçilik kavramlarının arasındaki ilişki anlayabilmemiz için Smith'in millet hayal edinmenin yanı sıra hissedilen de bir mefhumdur değişimini hatırlamak gerekir (Smith, 2017: 27). Bir bakıma milliyetçilik düşüncesinin 'hissetmek' ile ilgili olan kısmını 18-19. yüzyıllarda romantizm akımı temellendirmektedir. Özellikle siyasal düşüncenin dinsel bir muhtevadan arınarak

sekülerleşmesinin yarattığı boşluk, romantizm akımı için yeni bir alan olarak ortaya çıkmıştı (Yıldırım, 2012: 103). Bu alan üzerinde görünüm kazanan ulusçuluk gibi siyasal düşüncelerin romantizm akımı ile olan ilişkisi, dinsel düşüncenin ardında bıraktığı boşluk hissini doldurmaya çalışmıştır. Hartmann'ın da belirttiği üzere romantizm en derin köklerinde mistizmle sıkı bir ilişkisi vardır ve romantizm yaşamı tepeden tırnağa idenin yaşamıdır (Hartmann, 2021: 16). Bu bağlamda 18-19. yüzyıl siyasal atmosferinde Schulze'un şu ifadeleri dinsel boşluğun romantizm ile milliyetçi düşünce içerisinde nasıl doldurulduğunu açıklamaktadır; “Yaşamın her anı, geçmişe duyulan romantik bir arzuya kapılmıştı. Öyle görünüyordu ki, şimdiki an, sadece tarihteki kökleriyle gerekçelendirilmeliydi. Çağın romantik ruhunun arkasına gizlenen duygu, kökleri çok eskilere giden yapı ve yaşam tarzlarının yıkımı karşısında duyulan şaşkınlık hissi ve bununla birlikte, kökü gene eskilere giden, yaşama yeni bir kolektif anlam vermeye duyulan özlemdi.” (Schulze, 2005: 161-162)

Romantizm akımının milliyetçi düşünceye kazandırdığı önemli nosyonlardan biri organize olmuş ‘biz’ fikriydi. Ancak bu ‘biz’ fikri kendi özgürlüğü için mücadele eden kutsal millet, otantik kültür birliği ve ortak bir gelecek ufku oluşturabilirdi. Bu fikirlere ihtiyacın olduğu 18. yüzyıl Alman düşüncesinde romantizm, politik tepkisellik olarak milliyetçi düşünceyi beslemiş ve kendine önemli bir yer edinmişti (Kohn, 1950: 443). Özellikle romantizmin Alman siyasal düşüncesinde kendini daha etkin göstermesi Napolyon'un Alman prensliklerini işgali sırasında olmuştur. Ulus bilincinin dağıldığı bu zorlu dönemlerde Alman düşünürleri, halkı belirli manevi değerler üzerinde birleştirecek fikirleri romantizm akımı üzerinden kurma çabası içerisindeydiler. Hayal edilen bir kavram olarak kurulan Alman ulusçuluğunu ancak böyle hissettirebilirlerdi. Bu konuda özellikle filozof Johann Gottlieb Fichte'nin Fransız işgali sırasında Alman ulus bilincini ayağı kaldırma gayreti çok önemliydi.

4.2.Fichte ve Herder Düşüncesinde Alman Ulus Fikri

1806 yılında Napolyon ordularının Berlin'in içlerine kadar gelerek Prusya yönetimini sürgün hükümet olarak etkisiz bırakması Johann Gottlieb Fichte gibi düşünürleri derinden etkilemişti (Ökten, 2021: 421). Fransa ile girdiği savaşta Prusya birliklerine vaiz olarak katılmak isteyen Fichte'nin teklifi kabul edilmemiş olsada, kaleme aldığı yazılarla cephe arkasından desteğini eksik etmemiştir. Özellikle onun Alman Ulusuna Söylevler (Fichte, 2021) adlı eseri Alman ulus düşüncesinin kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

“Ortak ulusal kökten kopup ayrılan diğerleriyle karşılaştırıldığında, Almanların kendilerine bizatihi esas ulus deme hakkına sahip oldukları, 'Alman' sözcüğünün de asıl sözcük anlamıyla buna işaret ettiği ortaya konulmuştu” (Fichte, 2021: 323) diyen Fichte için ulusal bilinci ortaya koyacak şartlar belirli bir kültürel birlikten doğması gerekirdi. Kedourie de milliyetçilik ile ilgili çalışmasında Alman idealist düşünürlerinden bahsederken Fichte üzerinden durmuştur (Kedourie, 2017: 47-67). Devlet ve birey ilişkisini Fichte'nin görüşleriyle inceleyen Kedourie için, Fichte'nin devlete dair teşne fikirleri

(James, 2011: 125) bireyi devlete bağlayan bağı da kuvvetlendirme niteliğinde yeni şeyler ortaya koymuştur. Fichte için devlet kültür üreten bir mekanizmadır. Hatta devletin gayesi bizzat kültür üretmektir. Kültür ise insanı insan yapan mefhumdur. İnsanın ancak kültür ile mükemmelleşeceğini ileri süren Fichte için özgürlüğün kaynağı da bu mükemmelleşmede yatmaktadır. Bu bağlamda devlet aslında bireyin içsel yani manevi bakımdan özgürlük garantörüdür. Diğer bir yandan bireyler iradelerini devlet iradesinde birleştirerek bir kaynaşma sağlar ve kendi özgürlüğünün garantörü olan devletin de varlığını böylece devam ettirir. Bu bağlamda Fichte devleti ve milleti özdeş görür. Alman milletinin varlığının Alman devletinden bağımsız düşünemez. Özellikle fikri mücadelenin bu milletin özgürlüğünü garanti altına alacak bir Alman devletinin varlığını ortaya çıkarmak üzere yoğunlaşması gerekliliğini vurgular. Bu vurgu diğer bir Alman filozof Johann Gottfried Herder tarafından da dile getirilmiştir.

Johann Gottfried Herder'in yaşadığı dönemde Almanya ulusal birliğini kurmayı henüz başaramamıştı. Dönemin önemli Alman düşünürleri gibi onun da hayali bölünmüş prenslikleri bir Alman devleti çatısı altında toplayabilmektir. Bu nedenle Herder ilgisini Alman ulus tarihe yönlendirmiş ve Alman ulus bilincini ortaya çıkarmak için çalışmıştır. Herder'e göre milletlerin gelenekleri, düşünceye dayalı idealleri, temeli kendi dillerinde yatar. Farklı halklar kendilerine ait dillere sahiptirler ve her halk kendi dilini en kutsal şey olarak muhafaza etmelidir. Dolayısıyla Herder'in gözünde dil olmadan, milli unsurların bir önemi olmaz (Kedourie, 2017: 68-79). Alman ulusunun kurulumunda da dilsel birliktelik Herder için büyük önem taşımaktadır.

Herder'e göre beraberce yaşama duygusuna ve kendilerine ait bir dile sahip insan topluluğu, millet olma özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Bu özelliklerle sahip bir millet, devletin doğal ve organik temelini oluşturmak için yeter nedeni taşımaktadır (Acar, 2008: 25). Ulus bilinci Herder düşüncesinde toplumsal birliğin ortak manevi temelini oluşturan dilde kendini gösteren kültürel bir prensip olarak algılanır (Acar, 2008: 29). Bu bağlamda Herder için dil bir milletin varlığı için olmazsa olmaz şarttır. Herder özellikle dönemin Alman prensliklerinde Fransızcanın hakim dil olarak kullanılmasını Alman ruhuna ihanet olarak görmüştür. Çünkü Herder'e göre Fransız dili Fransız milletinin kendi düşünce dünyasını ve millet ufkunu betimlemek için vardır. Bu bağlamda Herder için Fransız dilinin Alman milletler ve münevverler üzerinde hâkimiyeti kırılmadığı sürece Alman ulus bilinci ortaya çıkamayacaktı. Çünkü özellikle 18. yüzyılın sonuna kadar Prusya'da Fransız diline hem aristokrat sınıf hem de aydın sınıf çok önem vermektedir. 1743 yılında II. Büyük Friedrich Berlin Bilimler Akademisi'ne Fransızca bir isim verip başına bir Fransız getirmişti. Aynı dönemde bu akademi de kullanılan yayın dili Latince yerine Fransızca olarak kabul edilmişti (Acar, 2008: 150). Bunun yanında Alman prenslerinin saraylarında gündelik hayatta Fransızca konuşulurken, Almanca daha çok köylü sınıfın kullandığı dil olarak kalıyordu. Herder için uzun süredir Alman ulus bilincinin oluşmamasının temel nedenlerinden biri, Fransız diline yönelik bu öykünmeydi. Bu bağlamda Herder için Alman bilinci bulunduğu atıl durumdan uyandırılması ve kurtarılması lazımdı. Alman milletinin

kendi doğasında yatan özellikleri ve zenginliği ortaya çıkarmak ve bunları geliştirmek zorunda olduğunu düşünen Herder'e göre ilk öncelikle dil birliği bu zenginliği ortaya çıkaracak en önemli etkendi. Bu bağlamda Herder tüm yaşantısı boyunca Alman birliğini sağlamak ve birleşik bir Alman devleti kurmak için mensubu olduğu milletin dil birliğine her daim vurgulamaya çalışmıştır. Alman ulusçuluk fikrinin de temel değerini oluşturan dilsel birliğin gerekliliği de Herder'in çalışmalarından bu yana her daim vurgulanmıştır.

5. SONUÇ

Fransız ve Alman ulus kavramının içeriği farklı bağlamlarda tanımlanmıştır. Fransız ulus düşüncesi belirli toprak parçası içinde ortak bir yasaya ve iradeye tabi insan topluluğu olarak tanımlanırken, Alman ulus düşüncesi etnik ve kültürel birlik temaları üzerinden tanımlanmıştır. Bu farklılığı anlamak adına Fransız ve Alman toplumlarının yaşadığı siyasi olayları ve etkilendiği düşünsel kaynakları göz önünde bulundurmamak gerektiğini çalışmanın içinde vurguladık.

18. yüzyıl sonlarında Fransa'da yaşanan ihtilal ulusçuluk fikrinin doğmasında önemli olaylardan biri oldu. İhtilalin temel amacı, toplumun soylu ve ruhban kesiminin ayrıcalıklı siyasi haklarını ortadan kaldırmaktı. İhtilalden sonraki sosyal düzende yurttaş kavramı önem kazanmaya başlamıştı. Yurttaşlık anlayışıyla aralarında hukuki ayrımcılığın olmayacağı toplumsal bir yapı oluşturma gerekliliği Fransız ulusçuluk fikrini de temsil ediyordu. Bu bağlamda ihtilalin neticesinde birçok düşünür ulus kavramını tanımlarken her türlü farklılıktan azade bir birliğe atıf yapıyordu. Bu birliği oluşturan bireylerin birer siyasi özne olması ve söz konusu ulusçuluk fikrinin de düşünsel kaynağını oluşturması bakımından Aydınlanma hareketi, Fransız ulusçuluk düşüncesi için önemli diğer bir konuydu. Aydınlanma hareketinin ortaya çıkardığı düşünsel motivasyon dahilinde organize olan toplum, teolojik veya kan bağına dayalı ilişkiler ile kazanılmış ayrıcalıkları sorun olarak görüyordu. Akıl sahibi olan insanın birey olarak sosyal hayatın içinde var olması, hukuki bağlamda kan bağına bağlı ayrımcılığı oradan kaldırmalıydı. Aydınlanma hareketinin bireye yönelik bu düşünsel öğüdü Fransız ulus bilincini oluşturan yurttaş kavramının temelini oluşturmaktaydı.

Almanya'da ise ulusal bilinci ortaya çıkarken, yaşadığı Fransız işgali önemli bir siyasi olaydır. Napolyon savaşları olarak da anılan olaylar zincirinin Almanca konuşulan topraklarda oluşturduğu travma ulusçuluk düşüncesinin tohumlarını da atmıştı. Fransız işgalinin ateşlediği Alman ulusçuluk düşüncesinin temel amacı, Almanca konuşan toplulukları bir araya getirebilmektir. Fransız ulusçuluk düşüncesi, belirli toprak parçası içinde yaşayan insanların hukuki statüsü ile ilgiliyken, Alman ulus düşüncesi bir özgürleşme hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dağınık halde olan Alman toplulukların birleşik bir Alman devletinden yoksunluğu, söz konusu ulus düşüncesinin ortaya çıkmasında önemli bir neden olmuştur. Bu bağlamda kültürel ve etnik düşünce ile bir ulus bilincini ayağa kaldırmak için Alman düşünürler söylevler ve şiirler kaleme almıştır. Ulus bilincini ayağa

kaldırarak dinamizmi ise ‘Romantizm’ akımının temel değerleri sağlayabilmiştir. Ulusçuluk fikri siyasal ve toplumsal olaylar zinciri içinde doğarken, romantizm akımı ulusçuluk fikrinin Alman toplumunun nezdinde düşünsel temelini oluşturuyordu. Bu bağlamda Alman ulusçuluk düşüncesine katkı yapan birçok düşünürün sanatçı ruhlu oluşu bu temelden ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, S. (2008) “Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder”, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Acar, S. (2013) “Heinrich von Kleist’da Alman Birliği Fikri”, Diyalog İnterkulturelle Zeitschrift Für Germanistik, 1(2): 1-15.
- Ağaoğulları, M. (2020). “Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği” Ankara: İmge Kitabevi.
- Aksakal, H. (2015) “Politik Romantizm ve Modernite Eleştirileri”, İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Aksakal, H. (2021) “Dünyayı Yeniden Büyülemek: Avrupa Romantizminden Portreler”, İstanbul: Beyoğlu Kitabevi.
- Anderson, B. (2020) “Hayali Cemaatler”, Çev. Savaşır İ., İstanbul: Metis Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2020) “19. Yüzyıl Siyasi Tarihi”, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Ateş, T. (2018) “Siyasi Tarih”, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ateşoğlu, G. (2021) “Fichte’nin Yaşamı ve Felsefesi” In E. A. Kılıçaslan & G. Ateşoğlu (eds.), Alman İdealizmi I: Fichte, 2nd Edition, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Avineri, S. (1962) “Hegel and Nationalism”, The Review of Politics. 24(4): 461-484.
- Baytaş S. (1994). “Kültürel Birliğe Karşı Siyasal Birlik: Alman ve Fransız Milliyetçilikleri”. Türkiye Günlüğü Fikir ve Kültür Dergisi. 26(0): 60-66.
- Bernhard, M., & O’Neill, D. (2021). “Comparative Historical Analysis”. Perspectives on Politics, 19(3): 699-704.
- Bienenstock, M. (1979) “Hegel at Jena: Nationalism or Historical Thought?” Archiv für Geschichte der Philosophie. 61(2): 175-195.
- Brubaker, R. (2009) “Fransa ve Almanya’da Vatandaşlık ve Ulus Ruhü.” Çev. Pekel V. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Carr, H. E. (2019) “Milliyetçilik ve Sonrası” Çev. Akınay O. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cassirer, E. (2000) “Aydınlanma Çağının Düşünme Biçimi” Çev. Özlem D. In B. F. Dellaloğlu (eds), Toplum Bilim: Aydınlanma Özel Sayısı, Sayı: 11. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Cevizci, A. (2014) “Felsefe Sözlüğü”, İstanbul: Say Yayınları.

- Cevizci, A. (2017) “Aydınlanma Felsefesi”, İstanbul: Say Yayınları.
- Chandler, D. G. (1993) “Jena 1806: Napoleon Destroy Prussia”, Oxford: Osprey Publishing.
- Çağla, C. (2007). “Renan, Irk, Millet” In Ş. Öztürk (Eds.), Cogito: Bellek: Öncesiz, Sonrasız, Sayı: 50. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çiğdem, A. (2013) “Aydınlanma Düşüncesi”, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fichte, J. G. (2021) “Alman Ulusuna Söylev”, Çev. Ökten K. H. In E. A. Kılıçaslan & G. Ateşoğlu (eds.), Alman İdealizmi I: Fichte, 2nd Edition, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Gellner, E. (2018) “Uluslar ve Ulusçuluk” Çev. Ersanlı B., Özdoğan G., İstanbul: Hil Yayınları.
- Goodsell, C. T. (1988) “The Architecture of Parliaments: Legislative Houses and Political Culture”, British Journal of Political Science. 18(3): 287-302.
- Göka, E. (2000). “Güç ilişkileri Açısından Aydınlanma”. In B. F. Dellaloğlu (eds), Toplum Bilim: Aydınlanma Özel Sayısı, Sayı: 11. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Hartmann, N. (2021) “Romantikler” Çev. Güneç S. Ankara: FOL Yayıncılık.
- Hobsbawn, E. & Ranger, T. (2020) “Geleneğin İcadı” Çev. Şahin M. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- James, D. (2011) “Fichte’s Social and Political Philosophy: Property and Virtue (Modern European Philosophy)”, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant I. (2000). “Aydınlanma nedir?”. (Çev. Bozkurt N.). Toplum Bilim: Aydınlanma Özel Sayısı. (Ed. Dellaloğlu B. F.). Sayı: 11. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kedourie, E. (2017) “Avrupa’da Milliyetçilik” Çev. Timurtaş H. İstanbul: Köprü Yayınları.
- Kohn, H. (1950) “Romanticism and the Rise of German Nationalism” The Review of Politics. 12(2):443-472.
- Kökerer, B. E. (2020) “Postmodern Evrenin Politik Felsefesi”, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Kömeçoğlu, U. (2000), “Eleştirel Kant’ı Eleştirememek”. In B. F. Dellaloğlu (eds), Toplum Bilim: Aydınlanma Özel Sayısı, Sayı: 11. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Mahoney, J. (2004). "Comparative-Historical Methodology." Annual Review of Sociology, 30(0): 81-101.
- Mahoney, J., & Rueschemeyer, D. (2003). Comparative Historical Analysis in the Social Sciences (Cambridge Studies in Comparative Politics). (Eds.) Cambridge: Cambridge University Press.

- Mahoney, J., & Thelen, K. (2015). *Advances in Comparative-Historical Analysis (Strategies for Social Inquiry)*. (Eds.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Michelet, J. (1967) "History of the French Revolution" Trans. Cocks C. Chicago: University of Chicago Press.
- Ökten, K. H. (2021). "Siyasi Tarih ile Felsefesinin Kesişim Noktası: Fichte'nin Alman Ulusuna Söylevler'i" In E. A. Kılıçaslan & G. Ateşoğlu (eds.), *Alman İdealizmi I: Fichte*, 2nd Edition, İstanbul: Doğu Batı Yayınları. Özkırımlı U. (2020). *Milliyetçilik Kuramları*. Ankara: Doğubatu Yayınları.
- Özdemir, H. & Bakan, S. (2016). "Ulus Devletin Oluşumu ve Sorunları Açısından Almanya ile Fransa'nın Karşılaştırılması", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5(0): 19-58.
- Renan, E. (2019) "Ulus Nedir?" Çev. Yavaş G. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Rousseau, J. J. (2012). "Toplum Sözleşmesi" Çev. Günyol V. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rowen, H. H. (1961). "'L'Etat c'est a moi": Louis XIV and the State" *French Historical Studies*. 2(1):83-98.
- Saklı, A. R. (2012). "Fransa ve Almanya'da Uluslaşma Süreci ve Ulus Bilincinin Oluşumu", *Akademik Bakış Dergisi*. (32): 1-19.
- Sander, O. (2020) "Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e" Ankara: İmge Kitabevi.
- Schulze, h. (2005) "Avrupa'da Ulus ve Devlet" Çev. Binder T. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Sıraca, M. (2021) "100 Soruda Fransız İhtilali" İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Sieyes, E. J. (2005). "Üçüncü Sınıf Nedir?" Çev. Birkan İ. Ankara: İmge Kitabevi.
- Smith, A. (2017) "Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik" Çev. Çallı B. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Taner, T. (2016) "Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi" İstanbul: Yordam Yayıncılık.
- Tilly, C. (2016) "Avrupa'da Devrimler 1492-1992" Çev. Arıkan Ö. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Tocqueville, de A. (1995) "Eski Rejim ve Devrim" Çev. Ilgaz T. İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Uslu, A. (2013). "Yurttaşlığa dayalı ulus ve ötesi Fransa'da ulus ve ulusçuluk (XIX- XX. Yüzyıl)", *Mülkiye Dergisi*. 37(4): 79-117.
- Yıldırım, M. C. (2012) "Milliyetçiliğin Romantik Dönemi Üzerine Saptamalar" *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. 0(2): 100-115.

ULUS-İNŞA SÜRECİNDE MİLLİYETÇİLİĞİN TOPLUMSAL CİNSİYET İNŞASI

Betül TANSEL AKPINAR*

Gül Pınar ERKEM GÜLBOY**

ÖZ

Sosyal yaşamın hemen her alanında ve her gün karşı karşıya kaldığımız karmaşık ve çetrefilli bir konu olan toplumsal cinsiyet eşitliğinin/eşitsizliğinin milliyetçilik ile olan ilişkisi bu makalede ulus inşa dönemi kapsamında ele alınacaktır. Milliyetçiliğin en fazla hissedildiği ve ulusal kimliğin tartışıldığı dönemde toplumda kabul gören cinsi kimlikler de milliyetçi yaklaşımın rüzgârından etkilenmiştir. Milli kimliğin temellerinin atıldığı süreçte, kadınlık ve erkeklik tanımları da yapılmıştır. Söz konusu dönemin siyasi ve askeri koşulları göz önünde bulundurulduğunda kadınların biyolojik özelliklerine yapılan vurgu ve kadınlığı neredeyse annelikle eş gören bakış açısı kadınlara bir takım milli misyonlar yüklemiştir. Bu noktada, erkeklik ise asker millet olarak ifade edilen Türk milletinde, savaşçı ve kahraman olmak gibi niteliklerle ifade edilerek; ulusun erkek vatandaşları ulusal sınırların ve milletin savunmasından sorumlu tutulmuşlardır. Makalede, bugün halen kelimenin tam anlamıyla toplumsal cinsiyet eşitliğinden söz edilemiyor olmasında, ulus-devletlerin geçerliliğini koruduğu bir uluslararası sistemde yaşıyor olmamızın ve ulus-devletlerin kurucu yaklaşımı olan milliyetçiliğin yadsınamaz payı olduğu savunulmaktadır. Geleneksel ve milli değerlerin topluma inşa ettiği cinsiyetçi normların izi yaşantımızın her ayrıntısında etkisini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal cinsiyet, Milliyetçilik, Kadın, Ulus-inşası*

Jel Kodlar: *I29, A13, B54, J10*

---

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, betultansel@gmail.com, 0000-0001-5182-7145

**Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, erkem@istanbul.edu.tr, 0000-0003-1171-8803

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application: 24 Mart 2022

Düzeltilme Tarihi / Revision Date: 14 Eylül 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 24 Ekim 2022

Araştırma Makalesi/Research Article

GENDER CONSTRUCTION OF NATIONALISM IN THE NATION-BUILDING PROCESS

ABSTRACT

The relationship between gender equality/inequality, which is a complex and intricate issue that we face every day in almost every field of social life, and nationalism will be discussed in this article within the scope of the national construction period. In the period when nationalism was felt most and national identity was discussed, gender identities accepted in the society were also affected by the wind of nationalism. In the process of laying the foundations of national identity, definitions of femininity and masculinity were also made. Considering the political and military conditions of the period in question, the emphasis on women's biological characteristics and the perspective that almost equates femininity with motherhood have imposed a number of national missions on women. At this point, masculinity is expressed with qualities such as being a warrior and hero in the Turkish nation, which is expressed as a soldier nation; The male citizens of the nation were held responsible for the defense of the national borders and the nation.

In the article, it is argued that the fact that we still cannot talk about gender equality in the full sense of the word, that we live in an international system where nation-states maintain their validity and nationalism, which is the founding approach of nation-states, have an undeniable share. The traces of the sexist norms built by traditional and national values on the society preserves its effect in every detail of our lives.

Keywords: *Gender, Nationalism, Woman, Nation-Building Process*

Jel Codes: *I29, A13, B54, J10*

1. GİRİŞ

Ulus inşa süreci, imparatorluk düzeninden ulus-devlet sistemine geçiş süreci olarak siyasal düzlemde devletin yönetim şeklinin ve iktidarın değişmesinin de ötesinde ulusal sınırların içinde kalan yurttaşların yaşamlarının her alanında köklü dönüşümler başlatmıştır. Bu aşamalarda gerek yeni rejimin politikalarının belirlenmesinde gerekse topluma yerleştirilmesinde milliyetçilik önem taşımıştır. Toplumu oluşturan bireylerin yeni rejimin ihtiyaçları doğrultusunda üstlenmesi gereken rol ve görevler ile toplumda varlığı kabul edilen cinsiyetçi kalıpların belirlenmesinde de milliyetçilik başat etken olmuştur.

Ulus inşa sürecinden bu yana yaklaşık seksen yıl geçmiş olmasına rağmen cinsiyetçi rol ve görevler etkisini halen sürdürmektedir. Bugün halen kelimenin tam anlamıyla toplumsal cinsiyet eşitliğinden söz edilemiyor olmasında, ulus-devletlerin geçerliliğini koruduğu bir uluslararası sistemde yaşıyor olmamızın ve ulus-devletlerin kurucu yaklaşımı olan milliyetçiliğin yadsınamaz payı olduğu

savunulmaktadır. Geleneksel ve milli değerlerin topluma inşa ettiği cinsiyetçi normların izi yaşantımızın her ayrıntısında etkisini korumaktadır.

Söz konusu cinsiyetçi yaklaşımın kalıcılığına sebebiyet veren temel noktaların ortaya konması amacıyla yapılan bu çalışma üç başlıktan oluşmaktadır. Öncelikle, ulus inşa döneminin temel yaklaşımı olan ve dönemin genel çerçevesini çizen milliyetçilik yaklaşımı incelenmiştir. Milliyetçilik çalışmalarında bulunan düşünürlerin tanımlamalarına yer verilerek ulus inşa döneminde nasıl bir milliyetçilik anlayışının benimsendiği ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci başlıkta, makalenin kavramsal açıdan bir bütünlük sağlaması adına toplumsal cinsiyet kavramı kısaca ele alınmıştır. Üçüncü ana başlıkta ise önceki kavramsal başlıklarda yer verilen bilgiler ışığında, ulus inşa döneminde milliyetçiliğin kadınlık ve erkeklik tanımları sebep sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Makalede, kullanılan kavramlar literatürde bulunan temel kaynaklar ele alınarak açıklanmaya çalışılmış olup; öncelikle genel bir çerçeve sunulmuş ve ardında da Türk ulus inşa sürecine dair değerlendirilmeler yapılmıştır. Eğitim, çalışma hayatı ve toplumsal yaşama ait çeşitli alanlarda var olan cinsiyet kalıpları milliyetçi yaklaşım arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Toplumsal hafızada yer etmiş cinsiyetçi kalıpların temellerinin nasıl oluştuğu ve bu günlere kadar nasıl etkisini sürdürdüğü üzerinde durulmuştur.

2. MİLLİYETÇİLİK KAVRAMI

Milliyetçiliğe dair yapılan tanımlamalara bakıldığında herhangi birinin tek başına milliyetçilik kavramını açıklamak için yeterli olmadığı görülmektedir. Hemfikir olunan tanım zorluğu ise kavramın bir söylem olarak ifade edilmesine neden olmuştur (Calhoun, 2012). Bu sebeple, milliyetçilik kavramı üzerinden yapılan incelemelerde, tarih, sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi çeşitli bilim dallarından da destek alınarak üzerinde çalışılan konunun daha geniş ve kapsamlı bir çerçeveye oturtulması sağlanmaktadır. Ayrıca farklı alanlarda yapılan çalışmalarda da milliyetçilik, diğer ideolojilere ve yaklaşımlara eklenerek onları bir anlamda güçlendiren bir katalizör görevi görmektedir.

Milliyetçilik çalışmaları Özkırımlı'ya göre ilkçiler, modernistler ve etno-sembolistler olmak üzere üç ana yaklaşımda ele alınır. İlkçi teorisyenler, milletlerin doğal oluşumlar olduklarını ve soy birliğini savunmaktadırlar. Ancak kendi içlerinde biyolojik ya da kültürel türdeşliğin belirleyiciliğine önem vermeleri noktalarında ayrışmaktadırlar (Özkırımlı, 2016). İlkçi teorisyenler etnisite ve köken birliği gibi ırkçı yaklaşımlara sahip oldukları için günümüzde etkisini kaybetmiştir.

Modernistler ise milliyetçiliğin milletlerden önce ortaya çıktığını ve milletleri meydana getirdiğini savunmaktadırlar (Özkırımlı, 2016). Milliyetçiliği, sanayi devrimi, kapitalizm ve eşitsizlik gibi modern kavramlarla birlikte açıklamaktadırlar. Modernist düşünürler arasında önemli bir yere sahip olan Anderson, milliyetçiliğin ortaya çıkışında yayın dilinin belirleyici etkisi üzerinde durmaktadır. Sanayi devrimiyle matbaanın ve kapitalist ekonomi modeliyle de yayıncılığın gelişmesi halk dili

temelinde milliyetçiliklerin doğup perçinlenmesinde son derece önemlidir (Anderson, 2017). Anderson dili, dışlayıcı değil aksine birleştirici bir olgu ve araç olarak tasvir etmiştir. Tarihi bilmek, bugünü anlamak ve değerleri geleceğe aktarmak noktasında dil en temel araç olarak görülmüştür. Ancak dil, aynı dili konuşanlar için birleştirici bir unsur olurken; farklı dilleri konuşanlar için ayrıştırıcı bir unsur olmuştur.

Milliyetçilik çalışmalarında, farklılıkların ötekileştirilmesi konusuna dikkat çeken bir diğer modernist düşünür Hayes ise ilkel kabile milliyetçiliğinden günümüz milliyetçiliğine geçişte dört gelişmenin önemine vurgu yapmaktadır. Hayes'e göre bunlar; Latince'nin kullanımının azalarak milli dillerin, kültürlerin ve edebiyatların artarak yaygınlaşması, milli devletlerin doğuşu, milli ekonomilere geçilerek sanayi, tarım ve ticarete milli düzenlemelerin uygulanması ve son olarak Katolik Hıristiyanlığın parçalanarak milli kiliselerin kurulmasıdır (Hayes, 2010). Hayes'in milliyetçiliğin ortaya çıkışında üzerinde durduğu temel nokta, dünya tarihinin seyrini değiştiren sosyo-ekonomik gelişmeler ve dönüşümler ile bunların neden olduğu "biz" ve "öteki" farkındalığıdır.

Milliyetçilik üzerine yapılan incelemelerde görüşlerine en sık başvuru alan ve milliyetçiliği modernist perspektiften değerlendiren Gellner, milliyetçiliği tanımlarken Hayes'e yakın bir noktada durarak kültürel farklılıklar ve bölünme üzerine yoğunlaşmaktadır. Gellner, milliyetçiliği, temel olarak siyasal birim ile milli birimin çakışması olarak ifade etmektedir. Söz konusu iki birimin çakışması halinde duyulan tatmin ya da aksi halde hissedilen kızgınlık ise yazara göre, milliyetçi duyguyu meydana çıkarmaktadır. Gellner, birleşmeden ziyade asimilasyon, mevcut devletle çatışma ve kopuş gibi olgular üzerinde durmuştur. Bu olgulara sebep olansa sanayi devrimi ve akabindeki ortaya çıkan eşitsizliklerdir (Gellner, 2006). Sanayi öncesi topluluklarda birleştirici ya da ayrıştırıcı olan dayanak kan bağıyken, endüstrileşmeyle birlikte etnisite tarih sahnesine çıkmıştır. Etnisite, bireylerin kimliklerinin tanımlanması ve üst kültüre kabulü, politik sınırların oluşması gibi konularda belirleyici olmuştur. Dolayısıyla yöneten ve yönetilenlerin aynı etnik kökenden gelmelerinin önemli olduğu bir toplumsal yapıda "öteki" olmak pek de hoş karşılanmayan bir durum olarak görülmeye başlanmıştır (Gellner, 2012). Fakat sanayinin gelişmesi ve ardından yaşanan göç dalgaları toplumları kompleks bir yapıya dönüştürmüştür. Bu noktada, siyasi yapıların içinde yer alan farklı etnik gruplar, üst kültürün homojenleştirici çatı kültürü altında ya asimilasyona uğramakta ya da çatışma ve parçalanmaya, bölünmeye neden olmaktadır. Her ne kadar sanayi gelişme, milliyetçi yaklaşımın ve duygunun ortaya çıkmasını sağlayarak birleştirici bir rol üstlenmiş olsa da kapitalist üretim sisteminin de etkisiyle sosyolojik yapıda sebep olduğu köklü değişim ve dönüşümler neticesinde eşitsizlik yaratarak aynı zamanda çatışma, bölünme ve ayrılmaya da neden olmuştur. Özellikle üçüncü dünya toplumları olarak ifade edilen bölgelerde karşımıza çıkan milliyetçilik türü bu noktada örnek teşkil etmektedir. Chatterjee'e (2006) göre eşitsizlikler ortadan kalkmadığı gibi gittikçe artarak devam etmekte ve söz konusu çatışmayı sürdürmektedir. Psikoloji alanında çalışmalar yapan Calhoun (2012) ise,

milliyetçiliğin bugün halen önemini koruyabilmesinde, sonsuz ve karmaşık tarihsel süreçler içerisinde insanlara güvenli ve kendilerini ait hissedecekleri bir yer sağlayan güçlü bir duygu, söylem ve taahhüt kaynağı olmasına bağlıdır.

Milliyetçiliği politik bir yaklaşım olmasının ötesinde aynı zamanda bir duygu olarak tanımlayan bir diğer düşünür Hobsbawm, diğer modernistlere benzer bir şekilde toplumsal grupların kendilerine yabancı ya da tehdit olarak gördükleri ötekilere karşı etnik ya da dinsel bir kimlik altında birleşmelerinin önemli bir güç unsuru olduğunu savunmaktadır (Hobsbawm, 2014). Fakat Hobsbawm, diğer modernist düşünürlerden farklılaşarak milliyetçiliğin on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında sahip olduğu başat etki gücünü kaybettiğini düşünmektedir. Yazarı böyle düşünmeye iten sebeplerin başında ise millet üstü yapıların ortaya çıkması gelmektedir. Hobsbawm, milliyetçiliğin etkisinin ikincil düzeyde kalarak bireylerin kimliklerinin belirlenmesindeki etkisini sürdüreceğini düşünmektedir (Hobsbawm, 2014). Toplumlar ve gruplar arasında oluşan eşitsizlikçi yapıda, kendilerini güçsüz, mağdur ve aciz hisseden insanlar milliyetçi duyguyla içinde buldukları duruma sebep olarak gördükleri “ötekilere” ve dışsal nedenlere karşı güçlü bir “biz” duygusu kazanmaktadır (Bora, 2011: 9). Sanayileşme yalnızca toplumların ekonomik yapılarında etkili olmakla kalmamıştır. Siyasi ve sosyal yapılarda da etkisini göstermiştir. Dil, din, kültür, edebiyat, müzik gibi toplumları tanımlayan bir dizi alanda millileşmeyi hızlandırarak “biz” ve “öteki” ayrımını keskinleştirmiştir.

Modernist düşünürlerin milliyetçiliği bir icat olarak tanımlamasına ve geçmişten gelen kültürel değerleri önemsememelerine karşı bir tepki olarak ortaya çıkan etno-sembolistler ise seçkin sınıfın milliyetçiliğin amaç ve hedeflerinin belirlenip geniş kitlelere yayılması noktasındaki öncü rolüne yaptıkları vurguyla modernistlere yakın bir duruş sergilemektedirler. Etno-sembolistler, bir noktada modernist düşünürlerin görüşlerinde eksik gördükleri noktaları tamamlamışlar fakat diğer yandan kimliklerin daha eski tarihlerden itibaren var olduğunu savunarak primordiyalistlere yaklaşmışlardır.

Etno-sembolist düşünürler arasında çalışmaları ön plana çıkan Smith, milliyetçiliğin temelinde halk, mit, sembol, gelenek ve değerlerin olduğunu dile getirmektedir. Milliyetçi hareketlerinse, toplumdaki seçkinlerin ideal ve hedefleri doğrultusunda ifade ve eylem bulan popüler hareketler olduğunu belirterek ve seçkinlerin etki gücüne vurgu yaparak modernist düşünürlere yakın bir görüş beyan etmektedir. Ancak yazara göre her ne kadar seçkinlerin belirleyici bir rolü olsa da milliyetçilik, merkezine halkı alan ve hem seçkinleri hem de halkı kapsayan bir yaklaşımdır (Smith, 2017). Geçmişten gelen kültürel değerlerin öneminin altını çizen düşünür, köklerin bilinip günün ihtiyaçlarına uygun bir şekilde siyasi amaçlar uğruna kullanılmasının milliyetçiliğin temel amacı olduğunu söylemektedir.

Milliyetçilik üzerinde yapılan tanımlamaların sınıflandırıldığı üç ana yaklaşım birlikte değerlendirildiğinde, milliyetçiliğe dair yaklaşımların hem dünyayı algılayış biçimimizi şekillendiren güçlü bir politik kuram olduğu hem de bireylerin kendilerini tanımlayabilecekleri geçmişe güvenle bağlanmış bir kimlik ve aidiyet kazandıkları duygu olduğu sonucuna varılmaktadır (Greenfeld, 2017).

Geçmişten gelen ortak değerler ve geleceğe dair planlanan ortak idealler insanları bir arada tutan güçlü bir bağ kurmaktadır. Modern dönem öncesinde var olan gruplaşmalar ve akraba topluluklarındaki aidiyetin yerini modern dönemde milliyetçilik almıştır (Giddens, 2008). Ancak post-modern dönemle birlikte milliyetçilik çalışmalarında farklılıkların kabulünü temel prensip noktası alan görüşler de çalışmalarda yer etmeye başlamıştır. Modernist yaklaşımda karşımıza çıkan milli ve homojen yapılara karşı farklı etnik kökenden gelen, farklı dili konuşan, farklı dinlere inanan bireylerin de aynı çatı altında birlikte yaşayabileceği konusunda görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Fakat ulus-devletlerin hâkimiyetinin devam ettiği uluslararası sistemde modernist düşünürlerin görüşleri yaygın etkisini sürdürmektedir.

3. TOPLUMSAL CİNSİYET KAVRAMI

Toplumsal cinsiyet (gender) kavramını sosyal bilimler literatüründe ilk kez Robert Stoller 1968 yılında yayınlanan ‘*Sex and Gender*’ isimli kitabında kullanmıştır (Stoller, 1968). Cinsiyetçi dil kullanımından uzaklaşılarak toplumsal cinsiyet kavramının kullanılmaya başlanmasında, “*biyoloji kaderdir*” mottosu önemli bir yere sahiptir (Butler, 2014: 50). Biyolojik cinsiyetin aksine toplumsal cinsiyet, bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal normlar tarafından belirlenmektedir. Farklı coğrafyalarda ve toplumlarda farklı nitelikler taşıyabileceği gibi aynı toplumun, farklı tarihsel dönemlerinde de değişim gösterebilmektedir (Öngen, Aytaç, 2013). Kısaca ifade etmek gerekirse toplumsal cinsiyet kavramı, verili olan biyolojik cinsiyetimiz üzerinden içinde yaşadığımız toplumun, sahip olduğu değer yargıları doğrultusunda bizlere tanımladığı ve bizlerden beklediği rolleri, davranışları, sorumlulukları içermektedir. Biyolojik cinsiyet, kişi değiştirmeyi tercih etmediği sürece aynı kalırken; toplumsal cinsiyet, değişkenlik gösterebilmektedir. Toplumdaki kadınların ve erkeklerin rolleri, görevleri, sorumlulukları, sosyal yaşama katılım biçimleri, ekonomik alandaki yerleri gibi bir dizi alanda hâkim olan değişken yargılar ve değerler toplumsal cinsiyet çatısı altında incelenmektedir.

Topluluk yaşamından sosyal yaşama geçilmesiyle beraber insan emeği doğayı yeniden üretmek zorunda kalmıştır. Özel mülkiyetlerin oluşması, artan iş yükü ve yeni bir iş bölümünün ortaya çıkmasıyla üreme ihtiyacının artması cinsiyetçi iş bölümünün meydana gelmesinde belirleyici bir noktayı oluşturmaktadır (Kaya, 2010). Cinsler arasındaki farklılık işlevsel bir bütünleyicilik görevi üstlenmiştir (Connell, 1998). Ancak zaman içinde işlevsel bütünleyici görev dağılımı, eşitsizlikçi bir toplumsal yapının oluşmasına temel oluşturmuştur.

Toplumsal cinsiyet kavramının tanımlanmasında Beauvoir’in ünlü sözü “*kadın doğulmaz, kadın olunur*” (2019: 13) son derece önemlidir. Çünkü kadınlık ve erkeklik tanımları tarih, uygarlık ve kültürler tarafından bireyler henüz dünyaya gözlerini açmadan verili cinsiyetleri üzerinde kurgulanmaktadır. Cinsiyetçi tanımlamalar öylesine içselleştirilmiştir ki toplumsal mekanizmaların da desteğiyle yeniden üretimi oldukça kolay sağlanabilmektedir (Bourdieu, 2015). Hatta çoğu zaman insanlar sadece biyolojik cinsiyetlerinin farkındadırlar. Toplumun kendilerinden beklediği görevleri ve

sorumlulukları, inşa edilmiş kültürel değerler olarak görmek yerine verili olan biyolojik cinsiyetlerinin bir sonucu olduğunu sorgusuzca kabul etmektedirler. Dolayısıyla toplumsal hiyerarşide kadınları ikincil konumda bırakan eşitsizlikçi yapıdan sorumlu olan da biyolojik erkeklik değil yine toplumların tasarladığı erkeklik olgusudur (Kocaer, 2006).

Toplumsal cinsiyet eşitliği kimi zaman yanlış algılanmakta ve eşitlik, aynılık kelimesiyle eş tutulmaktadır. Kadınlar ve erkekler arasındaki biyolojik farklılık cinsiyetçi yaklaşıma sebep olarak gösterilmektedir. Oysa Juliet Mitchell'in de belirttiği gibi kadın ile erkek birbirleri karşısında gerçekte insandırlar ve eğer iki cinsten biri lekelenirse işte o zaman insanlığın kendisi kaybedecektir (Mitchell, 1984: 23-24). Simone de Beauvoir ise kadınlar ile erkekler arasında yalnızca biyolojik değil aynı zamanda ahlaki ve sosyal farklılıklar da olduğunu belirtmektedir. Beauvoir'i böyle düşünmeye yönlendiren temel dayanak noktası, ataerkil düzenin kadınları "iffetli" yaşama tabi kılmasıdır. Erkeklerin cinsel arzularına herhangi bir ahlaki kısıtlama getirmeyen ataerkil düzen, kadınları evleri olan özel alanda sınırlamaktadır (Beauvoir, 2019; Mitchell, 1984). Toplumsal cinsiyet çalışmalarında ataerkil düzenin, biyolojik farklılıkları sebep göstererek ahlaki değerleri ve toplumsal normları eşitsiz bir şekilde cinsiyetçi kalıplarla dayatması eleştirilmektedir.

Cinsler arası görev dağılımında ve aile içi görev paylaşımında kadının çocuğun bakımından ve erkeğin de evin geçiminden sorumlu tutulması, toplum tarafından bireylere dikte edilmektedir (Brenner, 2012). Bir anlamda, kadınların anne ve eş olarak kodlanarak ev içi özel alana sıkıştırılmaları yüzyıllar boyunca evrensel ölçekte kabul görmüş ve sorgulanmamış hatta kutsanmıştır (Engels, 2008; Donovan, 1997). Ne yazık ki söz konusu annelik olgusu eskisine kıyasla daha az olsa da halen kadınların toplumsal yaşama aktif bir şekilde katılmalarına haklı bir engel olarak varlığını sürdürmektedir.

Kadınların, tarih boyunca yaşadıkları toplumlarda birer vatandaş ya da toplumun eşit bireyleri olarak kabul edilmemelerinde ve toplumların ikincil vatandaşları olarak kalmalarında ise kadınların eğitim imkânından yoksun bırakılmaları kilit bir noktayı oluşturmaktadır (Çakır, 2013). Bu nedenle, toplumsal cinsiyet çalışmalarıyla ilgilenen araştırmacılar, bilgi üretim sürecinde cinsiyetçiliği ortadan kaldırarak tarih boyunca görünmez kalan kadınlara tarihlerini, geçmişlerini geri vermeyi kendilerine amaç edinmişlerdir. Bu noktada, yapılan en temel ve başat girişim ise literatürde kullanılan "kadın" ve "erkek" gibi cinsiyetçi kategorileri kaldırarak yerlerine toplumsal cinsiyet kavramını getirmek olmuştur (Berktaş, 2015). Toplumsal cinsiyet kavramının kullanılması, cinsi ayırmadan uzaklaşarak bireysel eşitliğe kapı aralamaktadır.

Toplumsal cinsiyet çalışmaları geniş bir perspektifte yürütülmektedir. Sosyal hayatın hemen her alanında karşımıza çıkan eşitsizlikler, toplumsal cinsiyet çalışmalarını siyaset, ekonomi ve tüm sosyal alanlarla etkileşim içinde olmaya zorlamaktadır (Çetinel, 2019). Aynı zamanda, cinsiyetçi bakış açısı sınıfsal ve etnik temelli eşitsizlikler için de bir dayanak noktası olarak görülmektedir (Navdar, 2019). Bu nedenle, milliyetçilik ile toplumsal cinsiyet olguları arasında yadsınamaz bir bağ bulunmaktadır

(Kancı, 2015). Milliyetçi söylemin, milleti geniş bir aile olarak nitelendirmesi, milleti temsil eden ailelere birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Aile içi görev paylaşımı, kadınlara ve erkeklere verilen roller, görevler birlikte düşünüldüğünde milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi görmek kolaylaşmaktadır.

Cinsler arasındaki eşitsizlikçi yapıların nedenleri üzerinde derin sorgulamalara girildiğinde, milliyetçilik çalışmalarında modernist ekoldeki düşünürlerin tespitlerine paralel sonuçlar ortaya çıkmıştır. Toplumsal cinsiyet çalışmalarında bulunan uzmanlar da cinsler arasındaki eşitsizliğin fark edilmesinde ve hatta söz konusu eşitsizlikçi toplumsal koşulların perçinlenmesinde sanayi devrimi ve modernleşme gibi tarihsel dönüm noktalarına dikkat çekmişlerdir (Taş, 2019). Kadınlar, sosyo-ekonomik yaşamda aktif bir biçimde yer aldıkça toplumsal eşitsizlikle her geçen gün daha fazla yüzleşmişlerdir. Bu durum, kadınların ataerkil düzeni, eril tahakkümü sorgulamalarına ve bilinçlenerek kadın hareketini evrensel boyuta taşımalarına neden olmuştur.

Sonuç olarak, toplumsal cinsiyet çalışmalarının temelinde bilme ve var olma mücadelesi yatmaktadır (Çakır, 2013). Ezilen cinslerin toplumsal eşitliğe kavuşturulması ve bu uğurda toplumların, insanlığın ikna edilmesi amaçlanmaktadır. Yakın döneme kadar yapılan çalışmalarda, iki cins üzerinden yürütülen mücadeleler ve analizler ise farklı cinsel yönelimleri olan bireylerin ihmal edilmesine yol açmıştır. Post-modern yaklaşımların da etkisiyle üçüncü dalga feminizm, çalışma alanını genişleterek sadece ezilen kadınlar için değil tüm cinsler için eşitlik ve özgürlük mücadelesi vermektedir (Berktaş, 2015). Herkesin farklı olduğunun kabul edildiği ve eşit görüldüğü bir dünya amacıyla toplumsal cinsiyet çalışmaları yaygınlık kazanmaktadır. Bu makalede, henüz toplumsal cinsiyet kavramının literatürde yaygın kullanım kazanmadığı ulus inşa süreci ele alındığı için kadın ve erkek kategorilerine yer verilmiştir.

4. ULUS İNŞA SÜRECİNDE MİLLİYETÇİLİĞİN TOPLUMSAL CİNSİYET İNŞASI

Türk ulus inşa sürecinde, milliyetçilik bir taraftan dini ve geleneksel değerleri ihmal etmeyen özcü bir anlayışa sahip olurken; diğer taraftan da Batı medeniyetinin çok yönlülüğünü görmezden gelerek yalnızca evrensel teknolojik gelişmeleri takip eden sınırlı bir bakış açısıyla dönemin genel çerçevesini çizmiştir (Bora, 2003). Dönemin milliyetçilik anlayışının genel çerçevesi çizilirken daha ziyade, kan bağıını temel alan Alman ve siyasal vatandaşlık temeline dayanan Fransız milliyetçiliklerinden esinlenilmiştir (Ertekin, 2017). Son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan Batı örneğinde modernleşme ihtiyacı ve bu yönde atılan politikalar bu dönemde de etkisini büyük ölçüde hissettirmeye devam etmiştir. Batı medeniyetiyle milli kültürü uyumlu hale getirebilmek adına sentezci bir tutum izlenmiştir. İmparatorluk düzeninden ulus-devlet modeline geçişte, modern olanla geleneksel olanın sentezlenmesini öneren Ziya Gökalp'in fikirleri ise dönemin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün ilkelerinin belirlenmesinde ve aynı zamanda ulus inşa sürecinde atılan çağdaş adımların temelinde büyük bir etkiye sahip olmuştur (Aktar, 2008). Genel hatlarıyla, etnik milliyetçilikten uzak,

vatan ve millet sevgisini merkeze koyan, kendini Türk olarak kabul eden herkesi kucaklayan bir milliyetçilik anlayışı takip edilmiştir. Dönemin milliyetçilik anlayışı aynı zamanda, kurucu liderin adıyla “Atatürk milliyetçiliği” olarak da ifade edilmektedir.

İmparatorluk sisteminden ulusal kimlik modeline geçişte eskiyle olan bağların koparılması noktasında ise sekülerleşme temel dayanak noktalarından biri olmuştur (Zürcher, 2015). Bu sebeple, Türk ulus inşa sürecinde milliyetçilik daha ziyade, dil, kültür ve ortak ideallerin belirlenmesi gibi konularda kültür milliyetçiliğine yönelik bir seyir izlemiştir. Bu süreçte uygulamaya konan inkılaplar, milliyetçi yaklaşımın öğretilerinin topluma nüfuz etmesinde en etkili araçlar olmuştur. Dinin etkisinden uzak, Batı örneğinde laik ve modern koşulların yaratılmaya çalışıldığı yeni düzende, milliyetçilik ve modernleşme eş güdümlü ilerlemiştir. Modernist ve etno-sembolist düşünürlerin seçkin sınıfa atfettikleri üst kültürün topluma yerleştirilmesi görevini, bu dönemde yöneticiler üstlenmiştir. İnkılaplar da dönem içinde yöneticiler tarafından belirlenen ideallerin topluma nüfuz etmesi sürecinde ideolojik aygıtlar olarak kullanılmışlardır. Reformların, yasal düzlemde güvence altına alınması, Türk toplumuna kalıcı bir şekil vermiştir (Findley, 2011).

Cumhuriyet inkılapların hayata geçirilmesinde ise modern eğitim müfredatının planlanması ve okuryazarlığın geliştirilmesine yönelik çalışmalar ayrı bir öneme sahiptir. Anderson’un hayali cemaatler benzetmesinde olduğu gibi “biz” olgusunun yaratılmasında, Türk ulus inşa döneminde yayın dili oldukça etkili bir araç haline almıştır (Fortna, 2013). Tarım toplumlarında, yüz yüze ilişkilerin hâkim olduğu küçük topluluklarda sözlü iletişim ve anlatılar yeterli olurken; büyük, geniş ve karmaşık endüstri toplumlarında insanları bir arada tutabilmek, ortak gelecek ve idealler kurup üst kültür altında birleştirebilmek noktasında dil başat güç olarak görülmüştür. Aynı zamanda, Türk ulus inşa sürecinde iktidar tarafından tasarlanan modern ve standart eğitim sistemi, Gellner’in (2012) belirttiği üzere ulus çatısı altında homojen bir yapının meydana gelmesinde ve arzu edilen makbul vatandaş modelinin oluşmasında son derece belirleyici olmuştur.

Türk ulus inşa sürecinin milliyetçilik anlayışını kısaca özetlemek gerekirse; kozmopolit imparatorluk yapısından ulus-devlet modeline geçişte modern, laik, ırkçılıktan uzak ve vatandaşlık hukukunu temel alan bir sistemden bahsetmek mümkündür. Dönemin temel yaklaşımı olan milliyetçilik, siyasal süreçlerden sosyal hayatın hemen her yanına uzanan geniş bir alanda hissedilen başat ve itici bir güç haline gelmiştir. Ancak modernlik ile milli ve geleneksel olan arasında kurulmak istenen denge ve bu hassas noktada olgunlaşması beklenen inkılaplar, başta kadınların yaşamlarında olmak üzere toplumsal alanda ikilem yaratmıştır.

Dönem boyunca, milliyetçilik ve modernleşme olgularının iç içe geçen karmaşık yapısı ise inkılaplar aracılığıyla en fazla kadınların toplumsal yaşamında belirgin farklar yaratılmasına ve dönüşüme sebep olmuştur. Söz konusu tarihe kadar zayıf, güçsüz, duygusal ve anaç varlıklar olarak görülen kadınlar kamusal hayattan dışlanarak ev içi özel alanda hapsolmuşlardır. Ancak ulus-devletin

sistematize edildiği süreç içerisinde modern Batı medeniyetlerini örnek alan ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti rejim kadının toplumda geri planda kalmasının toplumu evrensel düzeyde aşağıya taşıyacağını fark etmiştir (Akpınar, 2021). Bu nedenle, kadınların temel vatandaşlık haklarının yasal güvenceye alınması, yeni kurulan ulus-devletin Batı medeniyetleri karşısında modernlik göstergesi olurken; aynı zamanda son dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri haklarını kazanmak için mücadele veren kadınların bekledikleri sosyo-politik zemin hazırlanmıştır. Dolayısıyla dönemin toplumsal cinsiyet şemasının çizilmesinde de yine milliyetçi yaklaşım ve duygu belirleyici olmuştur (Akpınar, Gülboy, 2021). Bu minvalde, kılık kıyafet kanunundan medeni kanuna ve çalışma hayatına kadar pek çok alanda reformlar düzenlenmiştir.

Bu dönemde, söz konusu reformların toplumsal yapıdaki dönüştürücü etkisinden rahatsız olan kesimler de olmuştur. Toplumsal açıdan oluşturulan yeni kadınlık imgesinin cinsel açıdan serbest, gürültücü, yaygaracı, bayağı ve manevi erdemlerden yoksun olduğu yönünde eleştiriler gelmiştir. Bu noktada, milliyetçi hareketlerin korumacı politikalara yönelmesi gerektiği üzerinde durulmuştur (Chatterjee, 2016). Kadınların kamusal alanda görünür kılınmalarının ve daha aktif roller üstlenmelerinin ev içi düzeni bozacağı ve aile yaşantısına zarar vereceği endişelerini de beraberinde getirmiştir. Çünkü kadınlar toplumun manevi tarafını temsil eden ve geleneklerin, manevi değerlerin geleceğe aktarılmasından sorumlu tutulmaktadırlar.

Bir taraftan modernleşmenin simgesi olarak kabul edilen ve reformlara tabi tutulan kadınlar diğer taraftan da geleneksel değerlerin teminatı olarak görüldüklerinden toplumsal yaşamda tahakküm altında kalmışlardır. Üstelik modernite, aklın ve rasyonelliğin ön plana çıktığı bir süreçtir. Ulus inşa süreci de bir noktada modernizasyonu önceleyen bir süreç olması sebebiyle akıl ve rasyonelite gibi kavramlara önem verirken; duygu ve inançlar ikinci planda kalmıştır (Onbaşı, 2015). Kadınlar, akılcı erkeklerle kıyaslandığında zayıf, duygusal ve duygularına çabuk yenilen varlıklar olarak kabul edilmiştir. Bu varsayılan nitelikler kadınların ahlakça bozulmaya meyilli oldukları kanısını doğurmaktadır. Eril zihniyetin ortaya koyduğu düşünceler kadınlar üzerinde yaratılan tahakkümü meşrulaştırmıştır. Dolayısıyla, geleneksel anlayışta ve milliyetçi yaklaşımda akıllı ve cesareti temsil eden erkekler toplumun birincil vatandaşları olarak görülürken; kadınlar duyguların, inancın, fedakârlığın sembolü olarak kabul edildiklerinden toplumsal cinsiyet hiyerarşisinde ikinci sırada kalmışlardır.

İmparatorluk yıllarında, İslami ataerkilliğin kısıtlamalarına maruz kalan kadınlar, ulus-devlet sistemine geçişle birlikte Batılı ataerkilliğin çizdiği sınırlarla karşı karşıya kalmışlardır. Dini ve geleneksel olanın yerini milliyetçi, seküler ve yeni toplumsal kurallar almıştır. Kadınların kazandıkları temel haklarını kullanmaları ve kamusal alana çıkmaları erkeklerde endişe yaratmıştır (Berktaş, 2015). Artık neredeyse içselleştirilmiş ve derine işlemiş olan hiyerarşik toplumsal cinsiyet yapısı kadınların önündeki doğal engeller olarak algılanır hale gelmiştir (Berktaş, 1991). Bu noktada, milliyetçiliğin ev, aile ve toplumsal cinsiyet kavramlarıyla iç içe geçtiğini ifade etmek mümkündür. Söz konusu bu

kavramlar milletin özünü ve geleneksel olanı korumaktadırlar. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden bahsetmek aslında milliyetçiliği sarsacak ifadeler ortaya koymakla yakından ilişkili bir durumdur (Calhoun, 2012). Dönem boyunca, aile düzeninin, toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin ve toplumsal rollerin değişmesinin millete zarar vereceği yönündeki endişeler bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Yeni rejimin yöneticileri temel vatandaşlık haklarına kavuşmuş, meslek sahibi, eğitilmiş, başı dik Türk kadınlarını kamusal alanda görmek istediklerini belirtmişlerdir (Gümüsoğlu, 1994). Ancak, toplumsal yapıya bakıldığında kadınların erkeklerin arkasındaki gizli kahramanlar olarak kaldıklarını söylemek abartılı bir söylem olmayacaktır (Kadıoğlu, 1998). Annelik olgusunun kutsallaştırılması ve iktidarın, ordunun asker ihtiyacı kadınlığın doğurganlık üzerinden tanımlanmasına yol açarak kadınları erkeklerin yardımcıları ya da onların arkasındaki gizli kahramanları olarak sınırlandırmıştır.

Hanna Arendt'in ünlü sözü "*Doğurganlık, yaşamın kuvvetidir.*" (2009: 169) aslında milliyetçi söylemin toplumsal cinsiyet anlayışını özetlemektedir. Arendt'in gelecek kuşakları rahminde besleyen ve büyüten kadınların biyolojik özelliğine yapmış olduğu vurgu, Türk milliyetçi söyleminde de milli bir sorumluluğa dönüşmüştür. Kadınlığın annelikle neredeyse eş değer tutulması, kadınların biyolojik özellikleri üzerinden inşa edilen bir toplumsal cinsiyet algısına temel oluşturmuştur. Yeni bireylerin dünyaya gelmesinde doğurganlık özelliklerinden dolayı kadınlara yüklenen milli misyon, ataerkil düzenin etkisiyle birlikte çocukların yetiştirilmesinde ve gelecek nesillerin inşasında da kadınları milli ve manevi amaçlardan sorumlu tutmuştur. Türk kadınlarından, anneler olarak gelecek nesillere milliyetçi duyguyu aşılamaları beklenmiştir (Coşar, Özman, 2015). Kadını, "*milletin anası*" veya "*milli ruhun temsilcisi*" olarak nitelendirmek kadınlara milli sorumluluklar yüklemiştir. Milli özün simgesi haline getirilen kadınlar, aynı zamanda kültürel kimliğin geleceğe taşınmasında, milliyetlerin birliğinin sağlanması ve diğerlerinden ayrışmasında kilit rolde görülmüşlerdir (Sirman, 2017). Geleneksel anlayışta erkeğin rasyonelliği ve iktisadi gücü temsil ettiğini kabul eden bakış açısı kadınlara da duygusal, manevi değerleri yakıştırmıştır. Ancak, kadınların doğurganlık özelliği, biyolojik üreme ve milliyetlerin devamlılığı açısından kutsanmış olsa da bu durum toplumsal cinsiyet eşitliğine ya da kadınların üstünlüğüne sebebiyet vermemiştir.

Ulus inşa sürecinde Türk ulusunun asker millet olarak nitelendirilmesi anneliği ve özellikle de erkek evlatlar yetiştirmeyi yüceleştiren bir diğer unsurdur. Milliyetçi yaklaşımın bu toplumsal değer inşa sürecinde kullandığı en etkin araç ise Gellner'in milliyetçiliğin yayılmasını işlerken üzerinde dikkatle durduğu eğitim politikalarıdır. Akşit'in (2005) kitabında belirttiği üzere, özellikle Kız Enstitüleri'nde verilen eğitim müfredatıyla kadınların nihai yerlerinin evleri olduğu ve asli görevlerinin annelik ile zevcelik olduğu topluma yerleştirilmiştir. Akşit, bu enstitülerde verilen eğitimlerin, yemek alışkanlıklarından dolap içi düzene kadar uzanan detaylı bir programa sahip olduğunu kitabında dile getirmiştir. Ayrıca, toplumsal hayatın hemen her alanına nüfuz eden ve getirdiği düzenlemelerle topluma

yeni rejimin arzuladığı formu kazandırmaya çalışan eğitim programlarında çeşitli metaforlar da kullanılmıştır. Bu noktada, üzerinde sıkça durulan “ev” ve “aile” kavramları birer metafor olarak düşünüldüğünde son derece önemlidirler. Akşit’e göre, aileler, milleti temsil ederken; evin düzeni toplumun düzenini ve evin temizliği ise geçmişin temizliğini ifade etmiştir. Dolayısıyla evin düzeni ve temizliğinden sorumlu tutulan kadınlar aslında geçmişe ait değerlerin ortadan kaldırılıp yeni düzenin topluma inşa edilmesi ve gelecek nesillerin yetiştirilmesi gibi konularda milli bir misyonla bezenmişlerdir. Millet inşası ve geleceğinde son derece kritik misyon yüklenen kadınlar, eğitim kurumlarında ise iktidar tarafından hazırlanan ders kitaplarında narin, kırılğan ve hassas gibi zayıf niteliklerle tanımlanmışlardır. Erkekler ise asker millet olarak nitelendirilen Türk milletinin kahraman, cesur, yiğit ve hesaplı karakterleri olarak anlatılmışlardır (Gümüsoğlu, 1998).

Eğitim hayatına atılmak, kadınlar için bir yandan da eşitsiz toplumsal yapıda hissettikleri bunalımdan bir nebze olsun kurtulmak ve aynı zamanda yasal haklarını kullanarak kamusal yaşamda yerlerini almak adına en temel adım olmuştur. Bu süreçte, babaların kız çocuklarının eğitimini desteklemesi, kızlarının eğitim alarak erkeklerle aynı ortamda sosyalleşmesini istemesi ancak aynı zamanda da aileye ve milli değerlere uygun bir evlilik yapıcaya kadar cinsel ve ahlaki kuralları gözeterek kendi rızalarında yaşamalarına dair talepleri olmuştur. Milliyetçi yaklaşım doğrultusunda kurulan duygusal baba-kız ilişkisi, bir anlamda püriten bir ahlak anlayışı, mesleki kimlik ve vatana, millete karşı sorumluluk içermektedir. Bugün de etkisini sürdüren babalar ve kızları arasındaki gizli duygusallık ve dayanışma bağının temeli Cumhuriyet döneminde atılmıştır (Durakbaşı, 1998).

Çalışma hayatında ise savaşların ve özellikle de ulus inşa sürecine bakıldığında Balkan Savaşları’nın kadınların hayatına etki ettiğini görmek mümkündür. Savaşlarda yaşanan asker kayıpları demografik yapıyı değiştirmesi sebebiyle kamusal alanda işgücü açığı ortaya çıkarmıştır. Araştırmalara göre 1930 yılında yaklaşık bir milyon kadının dul kaldığı düşünülmektedir (Bakacak, 2009). Kamusal alanda oluşan işgücü açığı, kadınların kendilerini ifade etmeleri açısından büyük bir fırsat yaratarak, ulus inşa döneminde tahayyül edilen eğitilmiş, çalışan, modern kadın modelinin hayata geçmesinde hızlandırıcı bir etki yaratmıştır.

Kamusal alanda kendilerine yer bulan kadınlar ise elde ettikleri pozisyonlarını korumak ve güven kazanmak adına hem tavırlarına hem de dış görünüşlerine dikkat etmeye başlamışlardır. Nötr, sade ve dikkat çekmeyen dönemin çalışan kadın modeli “*erkekleşme*” yönünde eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Kadınlar, milliyetçi militan üniforma gibi görülen koyu renk tayyörler giymeyi, makyaj yapmamayı ve kısa saç modeli kullanmayı tercih etmişlerdir (Saraçgil, 2005). Oysaki dönem içi cinsiyetçi nitelendirmelerde kadınlar, özel alanlarında neşeli ve alımlı karakterler olarak ifade edilmekteydiler (Özdemir, 2015).

Türk ulus inşa sürecinde kamusal alanda ve çalışma hayatında yer bulabilen kadınların çalışma alanları ise son derece dar bir alanda sınırlandırılmıştır. Çünkü kadınlara, gerçek mesleklerinin annelik

ile zevcelik olduğu ve yine kişisel tatmin ile toplumsal saygınlığı söz konusu bu gerçek meslekleri üzerinden kazanacakları hem aile içinde hem okuldaki eğitimlerinde hem de dini eğitimde verilmiştir (Enloe, 2003). Kamusal alanda kadınlara uygun görülen meslekler ise ağırlıklı olarak öğretmenlik, hemşirelik, hasta bakıcılık ve ebelik gibi belirli pozisyonlarla sunulmuştur. Bu meslek gruplarında mesai saatlerinin yoğun olmaması kadınların ev içi görevlerine zaman ayırabilecekleri düşüncesini getirmiştir. Üstelik kadınlarda varlığı kabul edilen anaçlık duygusu özellikle ilköğretim öğretmenliğinin kadınlara daha uygun olduğu kanısını ortaya çıkarmıştır.

Türk ulus inşa sürecine aile olgusu üzerinden bakıldığında “*Erkekler devlet, kadınlar aile kurar*” (Sancar, 2012: 305) momentinin temel bir iktidar stratejisi olarak kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu dönemde, yeni kurulan devletin toplumsal düzeninin sağlanması ve sürekliliğinde aileler en temel araçlar olarak kabul edilmiştir (Üstel, 2014). Kurulmakta olan yeni düzenin sağlanması milletin yapı taşı olan ailelerin sağlanması ile eş görülmüştür (Sirman, 2017). Aile ve evlilik kurumunun hukuksal bir çerçeveye oturtulmasında devletin topluma nüfuz etme ve toplumu biçimlendirme gayesini taşıdığını görülmektedir (Berktaş, 2015).

Milleti temsil eden ailelerdeki karmaşık ve hiyerarşik yapı jeolojik katmanları anımsatmaktadır (Connel, 1998). Aile içindeki hiyerarşik görev paylaşımı milli yapı içinde olduğu gibi erkekleri iktidarda kadınları da tamamlayıcı görevlerde tanımlamaktadır. Militarizmin etkin olduğu ulus inşa süreçlerinin, erkeklere imtiyaz tanıyan toplumsal yapıda, kadınlar ve erkekler arasındaki mücadele ilişkileri üzerinden incelenmesi önemlidir (Enloe, 2016). Türk ulus inşa sürecinde, milli kimliğin asker-millet ifadesi üzerinden kurgulanması kadınları asker eşi, asker annesi, askerlerin moral sağlığını arttıracak hizmetçiler, hemşireler, fahişeler ve en temelde kutsal destekçiler olarak ayırtmıştır (Akgül, 2011).

Militarist dönemlerde, kadınların ikinci planda kalmalarındaki bir diğer neden ise kadınların barışçıl olmaları ve şiddet eğilimine karşı bir duruşlarının olduğu yönündeki yerleşik kanıdır (Walby, 2016). Vatan topraklarının kurtarıcıları ve savunucuları olarak görülen erkekler ulusun asıl kahramanları olarak toplumsal değer kazanmaktadırlar. Erkeklik ile askerlik arasında doğrudan bir ilişki kurulması erkekleri ulusun birincil yurttaşları olarak görmeyi meşrulaştırmaktadır. Öyle ki askerlik süreci sona erdikten çok sonra dahi erkekler askerlik anılarıyla övünmekte ve kendilerini değerli hissetmektedirler (Aydın, 2015). Söz konusu milliyetçi kahramanlık hikâyelerinde kadınların yeri ise figüranlık boyutunda kalmaktadır (Coşar, Özman, 2015). Ancak asker annesi olan kadınlar, çocuklarının askerde olduğu süre boyunca kendilerini toplum içinde daha değerli hissetmektedirler (Kaptan, 2013). Dolaylı bir şekilde de olsa vatana karşı duydukları borcu bir nebze olsun ödediklerini düşünerek gurur duymaktadırlar.

Birinci Dünya Savaşı, Balkan Savaşları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısızlıkla sonuçlanan askeri hareketleri ve nihayetinde yaşanan Kurtuluş Savaşı militarizmin, ordu ve askerliğin öneminin, ihtiyacının net bir şekilde hissedilmesinde önemli aşamalarıdır (Ateş, 2012). Bu aşamaların

akabinde ulus inşa sürecinde getirilen zorunlu askerlik uygulaması da erkekleri devlete yaklaştırarak vatandaşlığı erkilleştirmiştir. Askerlik görevi boyunca komutanlarının talimatlarına uyan erkekler, sonraki süreçte milleti temsil eden ailelerinde de adeta birer komutan rolüne bürünmektedirler (Altınay, Bora, 2017). Aslında bakıldığında, erkekler de verili cinsiyetleri üzerinde kurgulanan toplumsal cinsiyet algısı ile yönlendirilmektedir. Ancak kendilerine tanınan kamusal alan özgürlüğü ve bir anlamda toplumun birincil vatandaşları olarak görülmeleri kadınlarla karşılaştırıldığında erkekleri bir nebze olsun ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır.

Militarizmin toplumsal cinsiyet olgusuyla arasındaki ilişkide üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu ise namus olgusudur. Milliyetçi yaklaşımda, ulusal sınırların kadın figüründe temsil edilmesi namus konusunu gündeme getirmektedir (Saigol, 2016). Geleneksel etik anlayışında kadınların zayıf ve korunmaya muhtaç varlıklar olarak kabul edilmeleriyle vatan savunması birbirine benzetilmektedir. Bu yaklaşım göstermektedir ki milletler erkek kardeşler birliklerinden oluşmaktadırlar (Najmabadi, 2016). Bu nedenle Türk kadınlarının da milleti ve vatani için savaşıacak askerleri, çalışacak işçileri dünyaya getiren ve onları yetiştiren, ulusun gelecek nesillerini inşa eden varlıklar olarak görüldüğünden korunmaları milli ve kutsal bir görev olarak görülmüştür. Namus olgusu, kadın cinselliğini ve bedenini millileştirmektedir. Kadınlar kendi bedenlerinin kontrolünü kaybederken; milletin koruyucuları olan erkekler bir anlamda kadın bedeninden sorumlu tutulmaktadırlar (Saigol, 2016).

Eşitsizlik konusuna başka bir pencereden, erkeklik açısından bakıldığında ise askerlik, ekonomik üretkenlik, fiziksel güç gibi olgular da aslında erkeklerin de belirli kalıplar içerisinde sıkıştırıldığını gözler önüne sermektedir (Kancı, 2008). Doğuştan kadınlara oranla daha fazla fiziki güce sahip olduklarına dair oluşan inanç aksi durumda erkeklerin de kendilerini eksik hissetmelerine neden olmaktadır. Aynı şekilde aile içi ekonomik kazanımdan sorumlu tutulan erkekler, iktisadi anlamda yetersiz kaldıklarını hissettiklerinde bunalım yaşayabilmektedirler. Kamusal alanda kadınlarla kıyaslandıklarında daha esnek koşullara sahip olmaları, bazen erkekliğin içinde bulunduğu dar kalıpların fark edilmesini engellemektedir.

Toplumsal cinsiyet çalışmalarında, eşitsizlik üzerine yapılan çalışmalarda yalnızca eşitsizliğin dezavantajlı olan tarafında yer alan kadınlardan ve kadınlık sorunlarından konuşmak, erkeklik tartışmalarının ihmal edilmesi çözüm odaklı bir yol olmamıştır (Erkol, 2018). Nira Yuval Davis “*Cinsiyet ve Millet*” başlıklı kitabında, Eric Cohen’in şu ifadesine yer vermektedir: “*Kadınlardan bahsederken erkeklerden bahsetmemek, tek elle el çırpmaya benzemektedir.*” (Yuval-Davis, 2003: 17) Üstelik toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temelde politik bir sorun olduğunun göz ardı edilmesi ve kültürel, dini, toplumsal olmak üzere çeşitli zeminlerde eşitsizliğe sebep olan normların incelemeye açılmaması sorunun devam etmesine sebep olmaktadır (Bora, Üstün, 2008). Toplumsal cinsiyet kalıpları kadınlara yüklediği rol ve görevler kadar erkeklere de birtakım sorumluluklar tanımlamaktadır.

Erkeklerin söz konusu eşitsizlikte kadınlara oranla bir nebze daha avantajlı olmaları onların da sınırlandırılmış olmalarına engel değildir. Farklı disiplinlerde yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar ve eril zihniyetin de eşitsizlik üzerinde sorgulamaya başlaması umut verici görülmektedir.

5. SONUÇ

Ulus inşa süreci, kozmopolit imparatorluk düzeninden ulus-devlet modeline geçişi temsil etmektedir. Ulus-devlet ve yeni rejimin tasavvurları doğrultusunda ani ve hızlı bir şekilde inşa edilen yeni milli ve homojen Türk kimliği üzerinde çeşitli tartışmalar gerçekleşmiştir. En nihayetinde ırkçılıktan uzak ve vatandaşlık hukukunu baz alan kapsayıcı bir milli kimlik tanımı kabul edilmiştir.

Ulus inşa sürecinin gerek altyapısının oluşmasında gerekse yeni milliyete şekil verilmesinde milliyetçi yaklaşım başat etken olmuştur. Söz konusu dönemde, siyasal ve hukuksal düzenden iktisadi modele ve toplumsal hayatın en küçük detaylarına kadar tüm alanlarda milliyetçi yaklaşımın etkisini görmek olağandır. Ulus inşa döneminde milliyetçilik daha çok kültürel alanlarda etkisini topluma daha net bir biçimde hissettirmiştir. Aynı zamanda, son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan modernleşme çabaları bu dönemde de artarak devam etmiştir. Modernleşme ve milliyetçiliğin baş başa etkili olduğu ve yeni bir ulus kimliğinin inşa edildiği dönemde geleneksellik ve modernlik arasında ikilemler yaşanmıştır. Bir taraftan eski düzenden uzaklaşımak istenirken diğer taraftan örnek alınan Batı medeniyetlerinin sosyo-kültürel motiflerine karşı korumacı ve muhafazakâr bir tutum gelişmiştir.

Bu süreçte, ulusu inşa eden milliyetçilik, toplumsal cinsiyet kalıplarını da inşa etmiştir. Kadınlık ve erkeklik tanımları yapılarak hem kadınlara hem de erkeklere milli misyonlar yüklenmiştir. Söz konusu dönemde farklı cinsel yönelimleri olan bireyler görmezden geldiği için kadın ve erkek kategorileri üzerinde tahakküm geliştiren milliyetçilik, asker millet olarak tanımlanan yeni ulus kimliğinde erkekleri ulusun birincil vatandaşları olarak görürken kadınlar toplumsal hiyerarşinin ikinci basamağında bırakılmıştır. Asker, kahraman, cesur, güçlü ve hesaplı gibi niteliklerle ifade dilen erkeklik ve narin, duygusal, fedakâr, anaç gibi özelliklerle betimlenen kadınlık eğitim kurumları gibi çeşitli sosyo-politik araçlarla topluma dayatılmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde hem kadınlık hem de erkeklik tanımı, milliyetçiliğin etkisinde ulus inşa dönemi seçkinlerince belirlenmiş ve kalıplara sokulmuştur. Ancak kadınlık annelik üzerinde kutsallaştırılarak asker evlatlar doğurup gelecek nesilleri milli bilinçle yetiştirmek gibi görevlerden sorumlu tutularak özel alanda kısıtlanmıştır. Buna karşılık erkekler, aile reisi olmak ve ekonomik gücü elinde tutmak gibi rol ve görevlerle tanımlanarak hem özel alanda hem de kamusal alanda kadınlara oranla daha özgür tutulmuştur. Toplumsal düzende meydana gelen eşitsiz yapıda dezavantajlı olanların kadınlar olması, toplumsal cinsiyet sorunlarının yıllarca kadın sorunu olarak ifade edilmesine sebebiyet vermiştir. Oysa ki, toplum, bir bütün olarak düşünüldüğünde toplumu oluşturan her bir grup ya da

bireyin eşit düzeyde temsil edilmesi ve özgür bir şekilde hareket edebilmesi toplumun bütününe olumlu yönde etki edecektir.

KAYNAKÇA

Akgül, Çiğdem (2011), “Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri: Devlet, Ordu ve Toplumsal Cinsiyet”, Ankara: Dipnot Yayınları.

Akşit, Elif Ekin (2005), “Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi”, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akpınar, Betül Tansel (2021), “Türk Romanında Ulus İnşası ve Kadın İmgesi”, Türkiye’de Ulus İnşası, Ed. Musa Yavuz Alptekin, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Akpınar, Betül Tansel; Gülboy, G. Pınar Erkem (2021), “Ulus İnşa Dönemi Romanlarında Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Kadınların Çalışma Hayatındaki Yeri”, JATSS (Journal of Applied and Theoretical Social Sciences), 2021; 3(4), s. 289-305.

Aktar, Ayhan (2008), “Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları”, 9. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.

Altınay, Ayşe Gül; Bora, Tanıl (2017), “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, Milliyetçilik, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4, 5. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.

Anderson, Benedict (2017), “Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması”, Çev. İskender Savaşır, 9. bs., İstanbul: Metis Yayınları.

Arendt, Hannah (2009), “İnsanlık Durumu”, Çev. Bahadır Sina Şener, 4. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.

Ateş, Sanem Yamak (2012), “Asker Evlatlar Yetiştirmek: II. Meşrutiyet Dönemi’nde Beden Terbiyesi, Askeri Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri”, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, Suavi (2015), “Popüler Kültür ve Milliyetçilik: Sokağın Hissi”, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bakacak, Ayça Gelgeç (2009), “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 44, Güz 2009.

Beauvoir, Simon de (2019), “İkinci Cinsiyet”, Çev. Gülnur Acar Savran, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Berktaş, Fatmagül (1991), “Kadın Olmak Yaşamak Yazmak”, İstanbul: Pencere Yayınları.

Berktaş, Fatmagül (2015), “Tarihin Cinsiyeti”, 5. bs., İstanbul: Metis Yayınları.

Bora, Aksu; Üstün, İlknur (2008), “Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler”, 3. bs., İstanbul: TESEV Yayınları.

Bora, Tanıl (2003), “Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık”, 3. bs., İstanbul: Birikim Yayınları.

Bora, Tanıl (2011), “Medeniyet Kaybı: Milliyetçilik ve Faşizm Üzerine Yazılar”, 4. bs, İstanbul: Birikim Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2015), “Eril Tahakküm”, Çev. Bediz Yılmaz, 2. bs., İstanbul: Bağlam Yayınları.

Brenner, Johanna (2012), “Sınıf Siyaseti ve Kadın”, Çev. Dafne Yeşilsu, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Butler, Judith (2014), “Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi”, 4. bs., İstanbul: Metis Yayınları.

Chatterjee, Partha (2006), “Mağdurların Siyaseti”, Çev. Veysel Fırat Bozçalı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Chatterjee, Partha (2016), “Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm”, Çev. Evrem Tilki, Vatan, Millet, Kadınlar, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.

Connell, Raewyn W (1998), “Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika”, Çev. Cem Soydemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Coşar, Simten; Özman, Aylin (2015), “Milliyetçiliğin Erkek Anlatısı: Eril Pasajlarda Kadın Silüetleri”, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul: İletişim Yayınları.

Craig, Calhoun (2012), “Milliyetçilik”, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, 3. bs., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çakır, Serpil (2013), “Osmanlı Kadın Hareketi”, 4. bs., İstanbul: Metis Yayınları.

Çetinel, Emine (2019), “Feminist Teori: Yönetim ve Organizasyon Alanına Eleştirel Bir Yaklaşım”, [http://iibfdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/923450542_IIBF417-SON\(InPress\).pdf](http://iibfdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/923450542_IIBF417-SON(InPress).pdf), (4 Mayıs 2019).

Davis, Nira Yuval (2003), “Cinsiyet ve Millet”, Çev. Aysin Bektaş, İstanbul: İletişim Yayınları.

Donovan, Josephine (1997), “Feminist Teori”, Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İstanbul: İletişim Yayınları.

Durakbaşa, Ayşe (1998), “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Ed. Ayşe Berktaç Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 36-47.

Engels, Friedrich (2008), “Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni”, Çev. Kenan Somer, 14. bs., Ankara: Sol Yayınları.

Enloe, Cynthia (2003), “Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler: Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset”, Çev. Berna Kurt ve Ece Aydın, İstanbul: Çitlenbik Yayınları.

Enloe, Cynthia (2016), “Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm”, Çev. Ayşe Gül Altınay ve Tansel Güney, Vatan, Millet, Kadınlar, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.

Erkol, Çimen Günay (2018), “İlet, Zillet, Erkeklik: Eleştirel Erkeklik Çalışmaları ve Türkiye’deki Seyri”, Toplum ve Bilim Dergisi, S. 145, İstanbul.

Ertekin, Orhangazi (2017), “Cumhuriyet Döneminde Türkcülüğün Çatallanan Yolları”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, Cilt 4, 5. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.

Findley, Carter V., (2011), “Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007”, Çev. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları.

Fortna, Benjamin C. (2013), “Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek”, Çev. Mehmet Beşikçi, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Gellner, Ernest (2006), “Uluslar ve Ulusçuluk”, Çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, 2. bs, İstanbul: Hil Yayınları.

Gellner, Ernest (2012), “Milliyetçiliğe Bakmak”, Çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk, Nalan Soyarık, 4. bs, İstanbul: İletişim Yayınları.

Giddens, Anthony (2008), “Ulus Devlet ve Şiddet”, Çev. Cumhur Atay, 2. bs, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.

Greenfeld, Liah (2017), “Milliyetçilik: Moderniteye Giden 5 Yol”, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Alfa Yayınları.

Gümüšoğlu, Firdevs (1998), “Cumhuriyet Döneminin Ders Kitaplarında Cinsiyet Rollerini (1928-1998)”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Ed. Ayşe Berktaç Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Gümüšoğlu, Firdevs, (1994), “1928’den 1994’e Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik”, Yüksek Lisans Tezi, Danışman. Necla Arat, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Bölümü.

Hasret Navdar, (2019), “Feminizm ve Toplumsal cinsiyet”, https://www.academia.edu/37673098/FEMİNİZM_VE_TOPLUMSAL_CİNSİYET, (4 Mayıs 2019).

Hayes, Carlton J. (2010), “Milliyetçilik: Bir Din: Batı Siyasal Düşüncesinde “Ulusalcılık” Tasavvuru”, Çev. Murat Çiftkaya, 2. bs, İstanbul: İz Yayınları.

Hobsbawm, Eric J. (2014), “Milliyetler ve Milliyetçilik”, Çev. Osman Akınhay, 5. bs, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kadıoğlu, Ayşe (1998), “Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Ed. Ayşe Berktaç Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kancı, Tuba (2008), “Cumhuriyetin İlk Yıllarından Bugünlere Ders Kitaplarında Kadınlık ve Erkeklik Kurguları”, Cinsiyet Halleri: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları, Haz. Nil Mutluer, İstanbul: Varlık Yayınları.

Kancı, Tuba (2015), “Türkiye’de Eğitim, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktaları”, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaptan, Senem (2013), “Çatlakların Gölgesinde Militarizm: Türkiye’de Askerlik, Annelik ve Toplumsal Cinsiyet”, Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkeklikler, Haz. Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaya, Gürcü (2010), “Kadın Derneklerinin Kadın Siyasal Yaşama Etkisi”, KA-DER Örneği, Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman. Levent Ürer, İstanbul.

Kocaer, Sibel (2006), “Argo ve Toplumsal Cinsiyet”, Milli Folklor Dergisi, S. 71.

Mitchell, Juliet (1984), “Kadın ve Eşitlik”, Çev. Fatmagül Berktaş, Kadın ve Eşitlik, Ed. Juliet Mitchell, Ann Oakley, Ankara: Kaynak Yayınları.

Najmabadi, Afsaneh (2016), “Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak”, Çev. Tansel Güney, Elçin Gen, Vatan, Millet, Kadınlar, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.

Onbaşı, Funda Gençoğlu (2015), “Zorunlu-Gönüllü Milliyetçilikler ve Toplumsal Cinsiyet: Erilliğin Bedeli”, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul: İletişim Yayınları.

Öngen, Burcu; Aytaç, Serpil (2013), “Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Yaşam Değerleri İlişkisi”, Sosyoloji Konferansları, No:48.

Özdemir, Eylem (2015), “Batı’ya Giden Her Yol Mübah Mı? Milletin Güzellik Yarışmalarıyla İmtihanı”, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet, Haz. Simten Coşar, Aylin Özman, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özkırımlı, Umut (2016), “Milliyetçilik Kuramları ‘Eleştirel Bir Bakış’”, 6. bs, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Saigol, Rubina (2016), “Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri”, Çev. Tansel Güney, Vatan, Millet, Kadınlar, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.

Sancar, Serpil (2012), “Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti”, İstanbul: İletişim Yayınları.

Saraçgil, Ayşe (2005), “Bukalemun Erkek”, Çev. Sevim Aktaş, Redaksiyon. Öykü Özgün, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sirman, Nükhet (2017) “Kadınların Milliyeti”, Milliyetçilik, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4, 5. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.

Smith, Anthony (2017), “Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik”, Çev. Bilge Firuze Çallı, İstanbul: Alfa Yayınları.

Stoller, Robert J. (1968), “Sex And Gender: The Development of Masculinity and Femininity”, New York: Science House.

Taş, Gün (2019), “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”, Akademik Hassasiyetler Dergisi, s. 163-175.

Üstel, Füsun (2014) “Makbul Vatandaşın Peşinde İkinci Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi”, 6. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.

Walby, Sylvia (2016) “Kadın ve Ulus”, Çev. Meltem Ağduk-Gevrek, Vatan, Millet, Kadınlar, Haz. Ayşe Gül Altınay, 6. bs., İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, Erik J. (2015), “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Atatürk Türkiye’sine Bir Ulusun İnşası: Jön Türk Mirası”, Çev. Lütfi Yalçın, Ankara: Akılçelen Kitapları.

İSKOÇYA'DA KAPİTALİZM ve GECİKEN MİLLİYETÇİLİK

Onur ASLAN*

ÖZET

İngiltere'nin ve Avrupa ülkelerinin tarihsel dönüşümlerinden ilham alan teorik metinler genel itibariyle kapitalistleşme süreciyle milliyetçilik anlatılarının yükselişi arasında doğrusal bir bağ kurmaktadır. Bu çalışma İskoçya'nın 17. ve 18. yüzyıldaki tarihsel dönüşümüne odaklanarak ülkenin bu bağ karşısındaki özgün konumunu anlamlandırmayı hedeflemektedir. Bu anlamda Tom Nairn'in İskoçya'da milliyetçiliğin ketlenmesine dair yorumlarından yola çıkılarak bu ketlenmenin İskoçya'nın kapitalistleşme sürecindeki sebepleri ve sonuçları araştırılmıştır. Tartışmanın seyrinde ilk olarak İskoç modernleşmesinde Calvinci kilisenin etkisine ve Wallerstein'in dünya sistemleri analizine yönelik bir tartışma yürütülerek İskoç milliyetçiliğinin kapitalistleşme sürecindeki ketlenmesi açıklanmıştır. Ardından dünya sistemleri analizindeki sınıf, kültür ve jeopolitika ilişkisinden hareketle İskoçya'daki sınıfsal dönüşüm ve İskoç kimliğinin inşasına odaklanılarak kapitalistleşme ve milliyetçilik süreçleri arasındaki tezatlığın kökenleri sorgulanmıştır. Bu araştırmanın ışığında İskoçya'da kapitalistleşme ve milliyetçilik arasındaki zamansal uyumsuzluğun, özünde çok katmanlı bir sınıfsal ketlenmenin sonucu olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İskoçya, Milliyetçilik, Kapitalistleşme, Eşitsiz ve Bileşik Gelişme, Dünya Sistemleri Teorisi*

JEL Kodları: *F59, N40, P19*

CAPITALISM and BELATED NATIONALISM in SCOTLAND

ABSTRACT

Inspired by the historical transformations of England and European countries, theoretical studies generally create a parallel link between the capitalization process and the rise of nationalist narratives.

---

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, onur.aslan@ogr.iu.edu.tr, 0000-0002-3308-1658

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application: 12 Şubat 2022

Düzeltilme Tarihi / Revision Date: 29 Ağustos 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 6 Eylül 2022

Araştırma Makalesi/Research Article

This study focuses on the historical transformation of Scotland in the 17th and 18th centuries and aims to understand the country's unique position in this connection. In this regard, based on Tom Nairn's analysis on the inhibition of nationalism in Scotland, the causes and consequences of this inhibition in the capitalization process of Scotland were investigated. In the course of the discussion, firstly, the inhibition of Scottish nationalism in the capitalization process was explained by conducting a discussion on the influence of the Calvinist church on Scottish modernization and Wallerstein's analysis of world-systems analysis. Then, from the point of the relationship between class, culture, and geopolitics in world-systems analysis, the origins of the contradiction between the processes of capitalization and nationalism were questioned by focusing on the class transformation in Scotland and the construction of the Scottish identity. In the light of this research, it is emphasized that the temporal incompatibility between capitalization and nationalism in Scotland is essentially the result of a multi-layered class inhibition.

Keywords: *Scotland, Nationalism, Capitalization, Uneven and Combined Development, World Systems Theory*

JEL Codes: *F59, N40, P19*

1. GİRİŞ

Kavramsal düzlemde gerçekleştirilen modern milliyetçilik tartışmaları, kimi çalışmalarda birbirine eşdeğer olarak kullanılan endüstrileşme, modernizasyon yahut kapitalistleşme süreçleriyle sürekli bir etkileşim halindedir. Örnek vermek gerekirse Gellner (1992), tarım toplumlarında kültürel çevrenin gerçekleştirdiği mobilizasyon görevinin endüstriyel toplumlarda daha büyük toplumsal kurumlar tarafından üstlenildiğini savunur. Homojen olmayan toplumlarda böylesi bir mobilizasyonun sağlanması için nihayetinde standartlaşmış bir eğitim sisteminden doğan milliyetçilik anlatısı kaçınılmaz olacaktır. Anderson'da (1995) ise milliyetçilik fikrinin içerisinde yer alan hayali duygudaşlık ya da ortak boş zaman algısının temelinde kârını maksimize etmeye çalışan matbaa kapitalizmi yer almaktadır. Ancak Tom Nairn, kaleme aldığı *The Break-Up of Britain* ve *Faces of Nationalism* çalışmalarında milliyetçilik ile kapitalizm arasında kurulan bu dolaylı bağın İskoçya özelinde bir tekinsizlik yarattığını ifade eder. 19. yüzyıla girilirken Avrupa'da yükselen milliyetçi hareketlere benzer olarak İskoçya her ne kadar bir tarih anlatısına, yükselen aktif bir burjuvazi sınıfına ve entelektüel çevreye sahip olsa da, milliyetçilik söylemlerinin siyasal alanda kendine yer bulması 1960'lı yıllara kadar söz konusu olmamıştır (Nairn 1981: 106). Bu tarihlerde doğan siyasal milliyetçilik söylemlerinin -Nairn'in tabiriyle neo-milliyetçiliğin-, özellikle 1707 yılında kabul edilen Birlik Yasaları'nın ardından İskoçya'da görülen hızlı kapitalistleşme sürecini yaklaşık iki yüzyıl kadar geriden takip edişi İskoçya'yı bu alana dair yapılan karşılaştırmalı analizlerin uç vakalarından biri haline getirmektedir.

İskoçya’da kapitalistleşme sürecine ve milliyetçilik anlatısının yükselişine dair yapılan araştırmaların literatürde iki farklı izleği takip ettiği söylenebilir. Bu izleklerden ilki 17. ve 18. yüzyılda İskoçya’da gelişmeye başlayan burjuvazi sınıfının karakteristik yapısında ve İskoç kimliğinin oluşumunda İngiltere’nin etkisine odaklanarak İskoç milliyetçiliğinin bir tür kastrasyona uğradığını öne sürer. Bu perspektife paralel olarak görülebilecek bir diğer izlek ise hızlı kapitalistleşmeye yönelik savın doğruluğunu kabul etmekle birlikte bu sürecin yalnızca *Lowland* olarak adlandırılan İskoçya’nın güney bölgesi için geçerli olduğunu ifade eder. Buradaki düşünce esasen, İskoçya’nın çok daha yüksek rakımlı *Highland* bölgesi ile hem İngiltere hem de Avrupa için daha ulaşılabilir olan *Lowland* bölgesinin coğrafi ve sosyal nedenler ile birbirine denk olmayan bir gelişme çizgisi takip etmesidir.

Bu çalışma bahsi geçen perspektifleri bir başlangıç noktası olarak ele alarak İskoçya’nın kapitalistleşme süreci ile siyasal alandaki milliyetçilik fikrinin temsili arasındaki gerilimi üzerine ortaya çıkan argümanları ve karşı argümanları açıklamayı hedeflemektedir. Bu anlamda ilk olarak Weberci anlayıştan hareketle İskoçya’da kapitalizmin yükselişi hakkındaki tartışmalara yer verilecektir. İkinci başlıkta Wallerstein’in dünya sistemleri analizine göre İskoçya’nın İngiltere’yle ilişkisine odaklanılarak yukarıda bahsi geçen kastrasyon argümanı detaylandırılacaktır. Takip eden bölümlerde bu argümanın çeşitli yansımalarına yer verilecek olmakla birlikte üçüncü tartışmada İskoçya’daki tarımsal dönüşüme, burjuvazi sınıfının oluşumuna ve endüstrileşme sürecine dair argümanlar Marksist bir pencereden ele alınarak siyasal milliyetçilik anlatısındaki ketlenmenin sınıfsal boyutuna vurgu yapılacaktır. Son başlıkta ise İskoçya’nın tarihselliğine ve İskoç kimliğine dair argümanlara odaklanılarak bu argümanların İskoç milliyetçiliğindeki değeri incelenecektir.

2. CALVİNCİ KİLİSENİN KAPİTALİSTLEŞME SÜRECİNDEKİ ROLÜ

McKinley ve Mutch, ‘*Accountable creatures*’: *Scottish Presbyterianism, Accountability and Managerial Capitalism* isimli makalelerinde, Weber’in kapitalizmin ruhu ve Protestan kültürü üzerine öne sürdüğü tezi spesifik olarak İskoçya örneğinde inceler. Yazarlara göre 1690 yılında İskoçya parlamentosunun İskoç Kilisesi’nde Presbiteryen bir yönetimi onaylaması, yalnızca kilisenin yönetimine ya da dini kabullere yönelik bir değişimi değil aynı zamanda günlük yaşam içerisinde insanların yaşam tarzlarında da bir değişimi doğurmuştur (McKinley & Mutch 2015: 243). Metin içerisinde bu argümanı desteklemek üzere yeni kilise ile değişim gösteren iki unsurdan bahsedilir. İlk olarak Calvinist kilise, eski kilise geleneklerinden farklı olarak kilisenin faaliyetlerine yönelik katı bir kayıt tutma geleneğini beraberinde getirmiştir. Presbiteryen anlayışta sürekli olarak hesap verilebilirlik ve öz disiplin/denetim vurgusunun yüksek oluşu özellikle kilise yönetimine dair detaylı bir arşivin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İkinci noktada ise eski kiliseden farklı olarak bir din görevlisinin huzurunda yapılan günah çıkarma (confession) seanslarının yerini yine öz disiplin/denetim anlayışına bağlı olarak bir aracıya ya da herhangi bir mekânsal gerekliliğe ihtiyaç duymaksızın bireysel itiraf ve

günah çıkarma alışkanlıkları alır (2015: 246). Bu çerçeve içerisinde bireyin, her an için kendisini sorgulaması gerekir.

Makale içerisinde bu iki özellik Foucaultcu bir analiz yönetimi ile ele alınır ve kilisenin içerisindeki dönüşümün, günlük yaşamın pratiklerine nasıl yansıdığını ya da burada ne gibi değişiklikler yarattığını kavrayabilmek üzere 18. ve 19. yüzyılda İskoçya’da kaleme alınan günlükler incelenir. Bu incelemelerde göze çarpan başat unsur, 18. yüzyılda İskoçya’da yükseliş gösteren endüstriyel girişimlerin sahip olduğu düzenli muhasebe kayıtlarının, girişimcilerin günlüklerinde yer alan “sorumluluk”, “disiplin” ve “denetim” gibi unsurlara referans vermesidir. Örnek vermek gerekirse metin içerisinde incelenen Charles Cowan isimli bir Protestan girişimcinin tuttuğu günlükte, piyasaya veya muhasebe işlemlerine dair alınan notlar sürekli olarak dini atıflar ve kişinin kendisi üzerinden dindarlığını sorguladığı bir dil ile iç içe geçmiştir (2015: 249). Böylesi bir yansımanın elbette ilk işaretlerinden biri çeşitli kilise temsilcilerinin ve çalışanlarının o dönem İskoçya’da gelişmekte olan kâğıt ve pamuk gibi endüstri alanlarında çalışmak üzere görev alabilmesidir. Bireyler bu tip bir geçiş esnasında kilisenin yöntemlerini ve Calvinci fikri beraberinde endüstriyel alana taşıyarak dini bir pratiğin gündelik yaşama nüfuz etmesinde rol oynamıştır. Ancak burada vurgulanması gereken esas nokta şudur ki yazarların başlıkta ve metin içerisinde kullandığı aynı kökten türeyen “*accountable*” ve “*accountability*” sözcükleri esasen bir kelime oyunu ile Presbiteryen inancının İskoçya’nın kapitalistleşme sürecindeki etkisine işaret eder. Bu kelimeler ilk olarak Calvinci ahlak ile gelen bireysel/işsel günah çıkarma geleneğinin sürekli kendini gözetim altında tutan dolayısıyla sorumluluk bilinci yüksek bireyleri anlatmaktadır. Bununla birlikte ikincil olarak aynı kelimeler, bu bilincin dönemin İskoç iş insanlarının muhasebe kayıtlarında veya daha genel bir tabirle yönetimsellik anlayışında okunabileceğinin altını çizer. Dolayısıyla McKinley ve Mutch’a göre İskoçya’da kapitalist ruhu öne çıkaran Calvinci disiplin yönteminin 18. yüzyılın günlük yaşam pratiklerine yerleşmesi Weber’in Protestan ahlakı ve kapitalizme dair tezini onaylamaktadır (2015: 250).

Ancak Tony Dickson ve Hugh McLahlan, benzer bir güzergâhı takip ederek İskoçya özelinde dini geleneklerdeki dönüşüm ile kapitalistleşme sürecinin başlangıcı arasında bir ilişki kurulabileceğine yönelik görüşlere karşı çıkar. Yazarlara göre söz konusu korelasyonun varlığını iddia eden çalışmaların temelde iki tezi bulunur. Bunlardan ilki Protestan etiğin, kapitalist ruhun gelişimine katkı sağladığıdır. İkincisi ise kapitalist ruhun ortaya çıkmasının Batı kapitalizminin gelişimi için gerekli olan pek çok faktörden biri olduğudur (Marshall 1980). Makale içerisinde sorgulamaya açılan alıntılarda, 18. yüzyılda yükseliş gösteren girişimci kesimin Weber’in öne sürdüğü üzere kâr arayışı içerisinde iş sahalarını genişletme yolunda bir ivme kazandığı iddia edilir. Ancak yazarlara göre bu argümanlar içerisinde Weberci tez ile Calvinizmi birbirine bağlayan bir ilişkiden söz etmek mümkün değildir. Çünkü İskoçya’da Calvinizmin kökenleri çok daha erken dönemlere rastlıyor olmasına rağmen kapitalizmin gelişmesi geç bir zamana denk düşmektedir (Dickson & McLahlan 1983: 560). Bu savdan anlaşılacağı üzere Dickson ve McLahlan, 18. yüzyılda İskoçya’da görülen hızlı kapitalistleşme sürecini

değerlendirirken bir milat olarak kabul edilen 1690 yılına bir sebep değil, sonuç olarak okur. Yazarlar için Protestan etiğin İskoçya'da kapitalist ruhun gelişiminde ve feodal yapıların yıkılmasında etkili olduğunu söylemek öncelikle ekonomide geleneksel yöntemler ile yeni kapitalist eğilim arasında kesin bir kopuş gerçekleştiğini iddia etmek anlamına gelir. Oysa metin içerisinde yapılan analize göre, İskoç modernleşmesinin *Lowland* bölgesinin bir kısmına sıkışmış olması, İskoç coğrafyasının büyük bir çoğunluğunda ücretli emek kapsamının oluşmamasına sebep olmuştur. Bununla birlikte böylesi bir dengesiz gelişmenin varlığı yazarlara göre, *Lowland*'de meydana gelen bu farklılığa pek çok faktör arasından neyin sebep olduğunu spesifik olarak belirleyebilecek herhangi bir araştırmayı imkânsız kılmaktadır (1983: 566-567).

Bu bakışı sürdürecektir olursak McKinley ve Mutch'un günlüklere başvurarak İskoçya'da kapitalist ruhun yükselişini açıklamaya çalışan bakış açısına metodolojik olarak bir eleştiri cephesi oluşturmak mümkündür. Bu iki yazara göre kilise yönetiminde meydana gelen değişikliklerle beraber ortaya çıkan kayıt tutma pratiği, İskoçya'nın endüstrileşme sürecinde tutulan günlüklerde kendini göstermektedir. Ancak 18. yüzyıl İskoçya'sında gündelik yaşama dair böylesi bir arşivin bulunmasının zor olması nedeniyle makale içerisinde merkeze alınan dönem ile Calvinci kilisenin etkisinin henüz ortaya çıkmadığı dönem arasındaki farklılıkları karşılaştırabilmemiz için yeterli örnek bulunmamaktadır. Bir başka deyişle kilise fikrinin ve uyguladığı pratiklerin gündelik yaşamda meydana getirdiği değişiklikleri somut bir şekilde ortaya koymak için makale içerisinde yer verilen tek dayanak, kilisenin yönetsel faaliyetlerinde meydana gelen değişikliklerdir. Presbiteryen inancın tetiklediği bir kapitalistleşme sürecinin gündelik yaşamda meydana getirdiği kırılmayı gözlemleyebilmek için 17. ve 18. yüzyılın öncesine uzanan, gündelik yaşama dair bir belge sunulmamıştır. Bununla birlikte Calvinizmi merkez alan tartışmalarda açık olarak görüldüğü üzere, uluslararası alanda incelenebilecek pek çok etkileşim alanından biri olan dini inancın etkisi yalıtılarak İskoçya'nın modernleşmesinde bu unsur bir dönüşümün ateşleyicisi olarak kabul edilmiştir. Burada verilebilecek en basit örneklerden biri Calvinizmi temel alan bir tartışmanın İngiltere ile İskoçya arasındaki ilişkiyi ikinci plana atmış olmasıdır. Literatürde özellikle 1707 yılı, İngiltere ile İskoçya'nın Birlik Yasaları'nı kabul ettiği yıl olarak İskoçya'nın kapitalistleşme sürecinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Nitekim bu çalışma içerisinde yapılan tartışmanın daha kapsamlı bir hale gelebilmesi için öncelikle bu birliğin ve uluslararası yönelimlerin İskoç coğrafyasını nasıl etkilediğini incelememiz gerekir.

3. İSKOÇYA TEMELİNDE DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ

İskoçya'da kapitalistleşme ve milliyetçilik temaları üzerine literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde coğrafyayı esas alan tartışmaların ağırlıklı olarak farklı açılardan Wallerstein'in dünya sistemleri teorisine referans verdiği gözlemlenebilir. Kökenleri bağımlılık teorisyenlerinin merkez-çevre ayırımına dayanan dünya sistemleri teorisi, kapitalist dünya ekonomisinde sermaye birikimi açısından merkez, çevre ve yarı-çevre kategorilerinde bulunan ülkelerin siyasal, kültürel ve sınıfsal olarak nasıl

çeşitlilik gösterdiğine, bu çeşitlenmenin ülkelerin jeopolitikasını nasıl etkilediğine ve böylesi bir sistem içerisinde yatay ve dikey anlamda ülkelerin birbirleriyle nasıl ilişkiler geliştirdiklerine odaklanmaktadır (Wallerstein 2011). Smout'a göre dünya sistemleri analizinde Wallerstein şu öncülleri ortaya koymuştur: Üretim endüstrisinde, uluslararası iş bölümü söz konusu olduğunda her zaman için getirisi yüksek olan alanlar merkezde toplanırken, getirisi düşük olanlar çevrede kalır. Ticari mantık gereği getirisi düşük ve emek yoğun üretimi üstlenen çevre, bir noktadan sonra merkezin bir tür uydusu haline gelir. Smout'un nezdinde dünya sistemleri teorisini savunanlar zengin ulusların oluşturduğu merkez ülkeler ile çevredeki ülkeler arasında bir sömürü ilişkisi olduğunu ve dolayısıyla bu sistem içerisinde zengin ülkelerin gittikçe zenginleşirken fakir ülkelerin gittikçe fakirleşeceğini ileri sürer (Smout 1980: 602).

Bununla birlikte Smout'un da İskoçya'ya dair görüşlerinde ortaya çıktığı üzere daha yakın durduğu bir başka grup ise ticari ve ekonomik bağların, yalnızca zengin ülkelerin değil aynı zamanda fakir ülkelerin de zenginleşebileceği bir olanağı ortaya çıkardığını savunur. Bu argümanı geliştirebilmek için Smout, “uydu” ve “bağımlı” ülke kavramları arasında bir ilişki kurarak bir ülkeyi bağımlı kılan özellikler nelerdir sorusunu sorar ve Alan Gilbert'ın konu üzerindeki görüşlerine başvurarak böylesi bir bağımlılığı belirleyen dört temel faktörden bahseder. Bu faktörlerden ilki bağımlı ülkelerin, belirli bir zengin ülkeye gerçekleştirilen çok sınırlı ürün ihracatına karşılık büyük bir oranda ithal ürünü kendi topraklarına çekmek zorunda kalmasıdır. İkincil olarak, bağımlı ülkeler çeşitli araştırma ve gelişim alanlarından yoksun olduğu için zengin bölgelerden teknoloji ithal eder. Üçüncü faktör, ilk iki maddenin destekleyicisi olarak hem üretim endüstrisinde hem de teknolojiye yapılan ithalatın merkez ülkelerden gelecek olan yabancı sermayenin ülke içerisine genişlemesine işaret eder. Böylesi bir genişleme uydu ülkeler için yabancı sermayeyle birlikte kimi siyasi ve ekonomik yaptırımları da beraberinde getirecektir. Son olarak ise görece daha baskın olan ülkeler bağımlı ülkeleri kültürel olarak etki altına alır ve zengin ulusların hayat standardı bu ülkeler için soyut manada düşünce ithalatının önünü açar (1980: 604).

Yazar, bu çerçeve içerisinde söz konusu bağımlılık faktörlerinin İskoçya için ne kadar geçerli olduğunu anlamaya çalışır. Bunun için hem literatürde kimi yazarlar tarafından kapitalistleşme sürecini ilk tamamlayan ülke olarak kabul edilen İngiltere'nin Wallersteinci bir analizde merkez ülkelerden birini temsil etmesi hem de İngiltere ile İskoçya'nın birbirine yakın iki ülke olarak içerisinde buldukları siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkiler nedeniyle Smout, bu iki ülke arasındaki bağa odaklanır. Onun için İskoçya ve İngiltere arasındaki ilişki radikal bir Wallersteinci analize paradoks oluşturmaktadır. Çünkü her ne kadar 18. yüzyıl başlarında İskoçya ticari anlamda İngiltere'ye bağımlı bir ülke olsa da özellikle 1707 yılındaki Birlik Yasaları'nın ardından bu iki ülke arasındaki denklemde merkez ülke ile ilişki içerisinde olan nispeten az gelişmiş İskoçya'nın daha çok fakirleşmesi gerekirken 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde İskoçya hem kültürel hem de ekonomik olarak kapitalistleşme yolunda büyük adımlar atabilmiştir. Smout, buradaki tezatlığı açıklarken ilk olarak İngiltere ile İskoçya'nın hiçbir

zaman tam olarak bir birleşme gerçekleştirmediğini iddia eder (1980: 611). Ona göre 1707 yılının ardından İskoçya'nın sahip olduğu haklar -İngiltere'den ayrı kendi kilise yönetimini belirleyebilmesi, kendi eğitim sistemini yürütmesi ve kendi yasalarını düzenleyebilmesi- 18. yüzyılın başlarında esasen İskoçya'nın İngiltere'yle olan ilişkisinin herhangi bir Avrupa ülkesinden farklı olmadığını gösterir. Bir diğer taraftan Smout'a göre İskoçya'nın sahip olduğu kimi özellikler bu ülkenin dünya sistemleri teorisinde sömürülen veya daha çok fakirleşen ülkeler arasına katılmasının önüne geçmiştir. Bu özellikler arasında öncelikle İskoçya'nın halihazırda 17. ve 18. yüzyıl içerisinde tarımsal üretimde ihtiyaç fazlasını üretebilecek kadar ileri gitmesi bulunur. Bununla birlikte İskoçya'nın Avrupa'ya yakın coğrafyası bu ülke için ticari ilişkilerin gelişimini kaçınılmaz kılmıştır. Son olarak ise yazara göre İskoçya, herhangi bir merkezi gücün etkisi altında asimile olamayacak kadar güçlü bir kültürel yapıya sahiptir (1980: 624). İngiltere ile olan ilişkisi, kendi ekonomik ve kültürel yapısı ve uluslararası alandaki konumuna dair bu özellikler nedeni ile "bağımlılığın" veya Birlik Yasaları'nın, İskoçya için bir engel teşkil etmediğini aksine merkez ülkelerle gelişmekte olan ticari ilişkilerin, sömürünün değil kalkınmanın önünü açtığını savunur.

Immanuel Wallerstein ise *One Man's Meat: The Scottish Great Leap Forward* isimli makalesinde, Smout'un İskoçya örneği ile dünya sistemleri analizi arasındaki kimi aykırı noktaları öne sürdüğü görüşlerine karşı, kendi teorisinin üzerinden bir kez daha geçecektir. Wallerstein kapitalist kalkınmada zengin ülkelerin zenginleşmeyi sürdürürken fakir ülkelerin de zenginleşebileceğini öne süren bu düşünceye iki karşıt argüman oluşturur. Yazara göre Smout'un makalesinde öne sürdüğü gerekçeler esasen İskoçya'nın belirli bir dönem aralığında neden ekonomik ilerleme kat ettiğini açıklayamaz. Çünkü Smout'un makalesinde yer verdiği tarım, ticaret ve kültüre dair kimi karakteristik özellikler, ancak bir tarihselliğin süregiden akışını açıkladığı için İskoçya'nın ani kapitalistleşme sürecini başlatan tek ve silik unsur olarak İngiltere ile birleşmeyi öne çıkarır. Ancak Wallerstein Birlik Yasaları'nı İskoçya'yı ileri taşıyan bir etmen olarak değerlendirme konusunda şüphelidir. Ona göre dünya sisteminde kimi bölgelerin hangi şartlar altında çevreden yarı-çevreye yükselebileceğini tartışırken İskoçya örneklem olarak seçildiği takdirde bu durum, ya dünya ekonomisindeki genel bir yükseliş ivmesinden yararlanarak ya da genel bir düşüş dönemi içerisinde kendi ayakları üzerinde durarak mümkün olabilir. Wallerstein bu noktada ilk ihtimale daha yakındır. Çünkü Smout'un da altını çizdiği kapitalistleşme süreci, Yedi Yıl Savaşları'nın ardından Büyük Britanya'nın Fransa'yı mağlup ettiği ve İngiltere'nin daha geniş bir pazar imkânı yakalayabildiği döneme rastlamaktadır. Bu nedenle yazar, İskoçya'nın 18. yüzyılda yaşadığı ekonomik yükselişin sebebi olarak dünya ekonomisindeki genel yükselişe işaret eder (Wallerstein 1980: 636 - 637). İkinci karşıt argümanda ise *Lowland* ve *Highland* bölgelerinin söz konusu gelişimden eşit şekilde etkilenmemeleri örnek olarak gösterilir. Wallerstein, her ne kadar *Lowland*'de bulunan elit kesimin, 1707 yılının ardından İngiltere ile geliştirdiği ekonomik bağlar nedeniyle dünya ekonomisinin gelişmesinden olumlu yönde etkilense de aynı gelişmenin kuzey *Lowland* ve *Highland* için geçerli olmadığını altını çizer. Buradaki temel faktör Wallerstein'a göre

İngiltere ile gerçekleştirilen birliğin esasen İskoçya'nın özgürce verdiği bir karardan ibaret olmamasıdır. Ekonomik ve siyasal zorunlulukların doğurduğu birlik, bir yandan bu birliği savunan küçük bir kesimin ekonomik refahına katkı sağlarken diğer yandan İskoçya'nın geri kalan bölgelerinde sömürü ilişkisini sürdürmeye devam etmiştir. Dolayısıyla bu özellikler göz önüne alındığında İskoçya örneği kapitalist sistem içerisindeki çevreleşme kapsamına bir istisna oluşturmayacaktır (1980: 639).

Nairn, Wallerstein'in yükselttiği bu itirazı İskoç milliyetçiliğinin gecikmeli yükselişinin bir nedeni olarak açıklar. Nairn'e göre Birlik Yasaları'nın bütünsel anlamıyla bağımlı bir İskoç devletini öngörmemesi, yönetici kesimin bir tür Dr. Jekyll ve Mr. Hyde ikiliğine sahip olmasına sebep olmuştur. Birlik bir yandan İngiltere'ye karşı anayasal talepler bildirme hakkını elinde tutarken bir yandan yükselen burjuvazi sınıfının pragmatik ihtiyaçları doğrultusunda gönüllü bir kolonizasyonun üretimini sağlamıştır. Yönetici sınıf ile burjuvazi arasındaki bu kısa devre hali, Avrupa ülkelerinde takip edilen milliyetçilik yöneliminin bir kastrasyonla/engelle karşılaşmasına neden olmuştur (Nairn 1997: 191). Nairn'in yaptığı bu okuma bizi literatüre Anderson-Nairn tezi olarak bilinen argümana yönlendirmektedir. Bu argümana göre İngiltere'nin ilk endüstrileşen ülke oluşu ve tam manasıyla şiddetli bir burjuvazi devrimine sahne olmaması nihayetinde aristokrat kesimin varlığını sürdürebilmesine önyak olmuştur. 1707 yılında gelen Birlik Yasaları'nın İskoçya'ya sağladığı kısmen özerk konumun İskoçya'yı bir yandan kimi toplumsal oluşumlarını korurken diğer yandan İngiltere'nin ekonomik üstünlüğünden pay alacak bir yere yerleştirmesi, İskoçya'da da benzer şekilde burjuvazi-devlet çatışmasını askıya almıştır (Jackson 2014: 51). Ancak Nairn'in ketlenme üzerine kurduğu bu metaforik çıkarım, dünya sistemleri analizindeki merkez-çevre ilişkisiyle sınırlı değildir. Dahası benzer bir ketlenme halini İskoçya'nın Birlik öncesi sınıfsal dönüşümlerinde ve İskoç kimliği tartışmalarında da okumak mümkündür.

4. İSKOÇ MİLLİYETÇİLİĞİNDE SINIFSAK KETLENME

Nairn'in İskoç milliyetçiliğine yönelik dünya sistemleri analiziyle paralel bir biçimde çizdiği çerçevede bahsi geçen ketlenmenin daha berrak bir zemine oturması için öncelikle Wallerstein'in teorisinde vurguladığı sınıfsal dönüşüm ve jeopolitika ilişkisinin açıklanması gerekir. İskoçya'nın kapitalistleşme sürecinde üretim ilişkilerinin ve sınıfsal çatışmaların dönüşümüne odaklanan Marksist analizlerin en geniş manasıyla Neil Davidson'un çalışmalarında temsil edildiği söylenilebilir. Davidson birbirini tamamlayan iki makalede, İskoçya'nın 17. ve 18. yüzyıllar arasında geçirdiği modernleşme sürecini tümüyle olmasa da Robert Brenner'in analizlerine yakın bir noktadan okur. Davidson her şeyden önce İngiltere'nin kapitalistleşme adımlarını atan ilk ülke, İskoçya'nın ise ikinci ülke olduğunu ileri sürer. Öyle ki İskoçya her ne kadar Marksist literatürde az temsil edilmiş olsa da yazara göre bu süreçte Avrupa ülkelerinin gelişimine rol model oluşturabilecek ülke yine İskoçya'dır (Davidson 2004a: 227).

Davidson, İskoçya'nın feodal dönemde sahip olduğu sınıf yapısından bahsederken Marksist paradigmanın feodal yönetimi yalnızca yönetici sınıflar arasındaki bir siyasal etkileşimden ibaret kabul etmediğini söyler. Bu bakış açısına göre feodalizm, toprak sahipleri ile çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu öteki sınıflar arasındaki sömürü ilişkisinin tezahürüdür. Böylesi bir ilişkide toprak sahipleri halihazırda köle emeğinden kazanç sağlamakla birlikte köylünün artı emeğine de kira yoluyla el koyar. Ve nihayet üretimi gerçekleştiren köylülerden artığın çekilebilmesi için toprak sahipleri ile köylüler arasındaki ilişki baskı araçlarını kaçınılmaz kılar. Davidson'a göre İngiltere'de feodal ilişkileri geride bırakıp merkantilist ekonomi fikirlerini savunan burjuvazi sınıfının güçlendiği bir eşik olarak 1688 Devrimi'ni göz önünde bulunduracak olursak bu tarih, İskoçya için aksine feodal toprak sahibi kesimin etkisini artırdığı bir döneme işaret eder. Bu dönem içerisinde toprak sahipleri, sahip oldukları yasal sınırlardan güç alarak kiracılar üzerindeki otoritelerini sürdürmeye devam etmiştir. Yazara göre toprak sahiplerinin kiracılar ile olan bu feodal ilişkisinde karşıt bir unsur olarak İskoçya Tacı'nı bulamamasının sebebi Tac'ın, İngiltere'nin ekonomik yükselişi karşısında içsel bir çatlak yaratmamak için toprak sahiplerini desteklemesidir (2004a: 234). Ancak Davidson bu sömürü ilişkisinin sürmesinin bir diğer sebebinin de kiracılar için direniş imkanlarının kapalı olmasıyla açıklar. Çünkü yazara göre İskoçya'nın görece olarak az nüfusa ve dağınık yerleşime sahip olması özellikle *Lowland* bölgesinde sınıfsal bir birlikteliği imkânsız kılmıştır. Highland bölgesi içinse daha önce bahsedildiği üzere bu bölgenin zorlu bir coğrafyada yer alması ve klanlaşmış yönetim birimlerinden oluşması feodal yapının sürdürülmesi için uygun bir zemin yaratmıştır (2004a: 244). Bununla birlikte Davidson, İskoçya'nın içerisinde bulunduğu bu feodal çıkmazın 17. yüzyılın son çeyreğinde hissedilen krizlerle çözülmeye başladığını ileri sürer.

Bu krizlerden ilki 1690 yılına gelindiğinde tarım sektöründeki üretimin pazarın ihtiyaçlarını karşılayamamaya başlamasıdır. Üretimdeki bu eksikliğe ek olarak yine bu dönem içerisinde İskoçya'nın sık sık karşı karşıya kaldığı kıtlıkla bir kez daha yüzleşmesi söz konusu krizin etkilerini derinleştirmiştir. Bir diğer taraftan ürün eksikliği, ihraç edilen ürünler üzerinde kârı düşürürken, ithal edilen ürünlerin değerini artırmıştır (2004a: 247). İskoçya'nın 1690'lı yıllarda yaşadığı bu krizler İskoç yönetici sınıfını İngiltere ile oluşturulabilecek bir birliğe mahkûm kılmıştır. Böylelikle bir önceki bölümde yapılan tartışmada Wallerstein'in Smout'a yönelttiği eleştirinin -1707 yılındaki birleşmenin İskoçya'nın özgürce verdiği bir karar olmadığı- Davidson'un analizinde de yer bulduğunu söyleyebiliriz.

Bu çerçeveden çıkarılabilecek bir diğer sonuç ise İskoçya'daki milliyetçilik fikirlerinin iki farklı ketlenmeyle karşılaşmış olmasıdır. İlk olarak 1707 yılından önce Tac'ın İngiltere'nin etkisine karşı toprak sahiplerinden yana konumlanışı feodal düzen karşısında yeni bir siyasal antagonizmanın ortaya çıkışını soğurmuştur. İkincil olarak ise Birlik Yasaları'yla birlikte yine İngiltere'nin getirdiği ekonomik kalkınma, Avrupa'daki tecrübelerle benzer olarak orta sınıfın yönetici kesim karşısında oluşturabileceği muhtemel bir siyasal karşıtlığın önüne geçmiştir (Nairn 1997: 204). Birlik'in öncesinde ve sonrasında milliyetçilik fikri karşısında çıkan bu engelin bir ketlenme olarak metaforlaştırılması aynı zamanda

tarihsel anlamda fiziksel bir karşılaşmaya da dayanır. Davidson'a göre birleşmenin ve birleşmeyi getiren şartlar karşısında toprak sahiplerinin önünde üç alternatif vardır. Bunlardan ilki kendilerini kapitalist toprak sahiplerine dönüştürebilmek için bir atılım gerçekleştirmektir. İkinci alternatif, kiracılardan elde edilen artığı en üst seviyeye çıkararak belirli bir kaynak oluşturmaktır. Son alternatif ise yine ikinci alternatif ile zaman zaman birlikte kullanılabilme üzere kiracılar üzerindeki ekonomik baskıların artması için kimi politik çözüm arayışlarıdır (Davidson 2004a: 252-253). Yapılan tarihsel okumalar, 1707 Birlik Yasaları'nın ardından toprak sahiplerinin bu seçenekler arasından ilk olarak ikinci ve üçüncü seçeneğe yöneldiğini gösterir. Ancak yine bu tarih, İskoçya'da feodal toprak sahipleri kendi hakimiyet alanlarında etkinliklerini artırma arayışındayken karşılarında feodal yapıları geride bırakmış olan İngiltere'yi bulmaları anlamına gelir. Davidson, her ne kadar feodal güçler İngiltere'de 1688 sonrası tahta karşı hareket yürüten II. James yanlılarına (Jacobite) yakın olsa da İskoçya'nın çeşitli bölgelerinde çıkan ayaklanmalar ve iki tarafın çeşitli alanlarda verdikleri mücadelenin ardından 1745 yılına gelindiğinde, İskoçya'daki feodal güçlerin tam olarak yenilgiye uğradığının altını çizer. Yazara göre bu tarihten sonra tüm askeri ve yerel kuvvetlerinden arındırılan feodal toprak sahiplerinin kapitalist üretim biçimine uyum göstermekten başka çaresi kalmamıştır (2004a: 264). Dolayısıyla bu anlamda İskoç milliyetçiliğini boğan unsur yalnızca İngiltere'nin ekonomik avantajı değil, aynı zamanda askeri gücüdür.

Diğer taraftan Gellner'in tarım toplumu ile endüstriyel toplum arasında kurduğu karşılaştırmaya pratik anlamda yaklaşabilmek ve toprak sahibi sınıfın bu coğrafyadaki dönüşümünü de sorgulamak gerekir. Davidson'a göre 1745 yılının ardından eski üretim tekniklerinin dönüşümünü savunan reformist toprak sahipleri bir yandan tarım tekniklerinde kimi değişiklikleri gözetirken bir yandan kırdaki sınıf ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu iki değişikliğin gerçekleştirilmesinde İskoçya'nın izlediği yol açıklanırken eşitsiz ve/ancak bileşik gelişme (uneven and combined development) terimine referans verilmektedir (Davidson 2004b: 415). Bu çerçevede içerisinde nispeten daha az gelişmiş olan İskoçya, söz konusu dönüşümleri gerçekleştirebilmek için İngiltere'nin uzun bir döneme yayılmış olan deneyimlerini takip etmek yerine bu ülkenin halihazırda geliştirmiş olduğu siyasal ve sosyal teknolojiyi kendisine adapte etmeye çalışacaktır. Ancak ilerideki tartışmalarda da göreceğimiz üzere bu tarz bir adaptasyon İskoçya'da hem bölgesel hem de sınıfsal olarak birbirinden kopuk ve eşitsiz gelişim çizgilerinin doğmasına yol açmıştır. İskoçya'nın sahip olduğu bu eğilimden iki sonuç çıkarılabilir. Bunlardan ilki elbette İskoçya'nın kapitalistleşme tecrübesinin İngiltere'den farklılık gösterdiği'dir. İkincisi ise yine bu farklılığa ek olarak İskoçya'daki tarımsal ve sınıfsal dönüşümlerin yüzyıllara yayılmış bir sürede aşağıdan başlayan bir hareketle değil, belirli bir kapitalistleşme tecrübesinin doğrudan adaptasyonu nedeniyle yukarıdan gerçekleştirildiğidir.

İskoçya'da toprak reformunun gerekliliğini savunan toprak sahiplerinin, üretimin ve elde edilen kârın yükseliş göstermesi için özellikle dört noktada değişim öngördüğü söylenebilir (2004b: 423). Bunlardan ilki topraktan alınan kiranın aynı olarak ödenme yoluna son verilerek nakdi olarak ödeme

yapılmasıdır. Davidson, emek karşılığında ödenen kiranın toprak sahipleri için belirsiz ve ölçülemeyecek bir değer yarattığı ve nakit ihtiyacının baş göstermesi nedeniyle toprak sahiplerinin bu değişimi savunduğunu söyler. Yine bu kesime göre yapılması gereken ikinci değişiklik müşterek arazilerin bölünmesi ve o dönem *Highland* bölgesindeki açık arazilerin ekimi için uygulanan benzer bir sistem olan *runrig*lerin kaldırılmasıdır. Toprak sahiplerinin müşterek ve açık arazilere dair bu önerisinin nedeni bahsi geçen topraklardaki sınırların belirsizliğinin ve kalıcı yerleşimi desteklemeyen bu yapıların, üretimde istikrarı sekteye uğratmasıdır. Davidson'a göre toprak sahiplerinin uygulamaya koymak istediği üçüncü nokta, ticari anlamda değeri olan mülkler oluşturmak maksadıyla kimi bölgelerden kiracıların arındırılmasıdır. Ancak daha sonra göreceğimiz üzere büyük bir çoğunluğu *Highland* bölgesinde bulunan İskoçya'nın eski feodal yerleşim bölgeleri bu isteğin karşısında yer alacaktır. Yazarın vurguladığı son reform noktası ise daha önce yazılı bir belgeye dayanmadığı için kira süresi keyfiyete bağlı olan topraklarda uzun erimli kira anlaşmalarının düzenlenmesidir. Diğer üç değişim alanında olduğu gibi bu reform düşüncesinin altında yatan neden de yine kapitalist toprak sahiplerinin uzun erimli kira anlaşmalarının üretimde öngörülebilirlik yaratacağını düşünmesidir.

Yazara göre altı çizilen reformlar hem *Lowland* hem de *Highland* için aynı anda uygulamaya konmuş olsa da bu iki bölgedeki dönüşüm aynı hızda ilerlememiştir. Bu noktada ilk iki bölümde *Highland* bölgesinin görece olarak daha geç kapitalistleşme sürecine dahil olmasının veya *Lowland* ile aynı hızda modernleşme adımlarını atamamasının, bölgenin coğrafyasıyla ve nispeten İngiltere'ye *Lowland*'den daha uzak oluşuyla açıklandığını hatırlayabiliriz. Ancak Davidson, *Highland* bölgesinin, toprak sahiplerinin uygulamaya koymak istediği reformlara geç adapte olma sebebinin, bu bölgedeki nüfusun askeri yöntemlerle toprak reformuna karşı çıkması olduğunu söyler. Özellikle reformist kesimin gerekli gördüğü üçüncü değişim maddesini tekrar ele alacak olursak bölgedeki nüfusun azaltılarak var olan tarımsal yapıda bir dönüşüme gitme arayışının bir direnişle karşılaşması kaçınılmazdır. Öyle ki İngiltere rejiminin gölgesinde olmasına rağmen reformist toprak sahipleri ile bu bölgedeki klanlar arasındaki gerilim 1760 – 1860 yılları arasında “Highland Tasfiyesi” adıyla anılan yüz yıllık bir sürecin sonunda çözülebilmiştir. Yazar, Highland Tasfiyesi'ni, birçok bölgede çeşitli derecelerde zor araçlarına başvurularak bölgedeki toprakların kiracılardan temizlendiği ve toprak sahiplerinin yüksek kâr arayışıyla var olan feodal üretim araçlarının yerine büyükbaş hayvan yetiştiriciliğini uygulamaya çalıştığı bir süreç olarak tasvir eder (2004b: 436 – 437). Nitekim Davidson'a göre 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde kapitalist toprak sahiplerinin uygulamaya koyduğu bu reform planı, nihayetinde bu kesimin gelirlerinde ani bir yükseliş seyrinin başlangıcını sağlamış ve özellikle *Lowland* bölgesindeki bu sermaye artışı endüstrileşmenin önünü açmıştır.

O halde Nairn'in psikanalizden ödünç aldığı ketlenme ya da kastrasyon tabirinin politik anlamda da önemli bir ayrıntıya işaret ettiği fark edilebilir. Freud'un ve ardından Lacan'ın çizdiği çerçevede bir tür kimliksel Oedipus Kompleksi'nin eşliğinde bulunan İskoçya yalnızca tek bir Öteki'nin/Baba'nın karşısında ulus olma ve elbette ait olma hazzından menedilmemiştir. Buradaki haz yasağının birden çok

Öteki'si ve katmanı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Wallerstein'in da altını çizdiği üzere İngiltere'nin elinde bulundurduğu ekonomik ve politik üstünlüktür. Ketlenmenin ikinci aşamasında ise Tac'ın İngiltere tehdidi karşısında tutunduğu denge politikası yatar. Fakat Davidson'ın *Lowland* ile *Highland* arasında yaptığı ayırım buradaki ketlenmenin bütünsel bir İskoç kimliğine yönelik olmaktan ziyade sınıfsal bir karaktere sahip olduğunu gösterir. Dolayısıyla İskoçya'da bir yandan kapitalistleşme adımları atılırken diğer yandan milliyetçi görüşlerin yükselememesinin nedeni politik alanda yansımaları bulamayan ekonomik araçların dönüşümüdür. Bu analizden hareketle İskoç kimliğinin kastrasyonu ancak bir sınıfsal kastrasyondur.

Terence Byres ise kimi noktalarda Davidson'ın görüşlerinden ayrılır. Byres'a göre İskoçya'nın tarımsal dönüşümünü açıklarken başvurulan kapitalizmin eşitsiz ve/ancak bileşik gelişimi konsepti, konuya dair dünya sistemleri analizi lehine bir indirgemecilik yaratır. Metinde yapılan Bernstein¹ okuması böylesi bir indirgemeciliğin, kapitalistleşme sürecinde geri kalmış ülkelerin endüstrileşme adımlarını atabilmek için önlerindeki tek yolun dışsal bir kaynağa erişimi öngördüğünü iddia eder (Byres 2016: 437). Ancak Byres, İskoçya'nın kapitalist dönüşümü ile İskoç Aydınlanması'nı birlikte okuyarak bu sürecin yalnızca uluslararası alandaki merkez-çevre ilişkisi ile açıklamaktan kaçınmayı önerir. Byres'ın temel argümanından bahsetmeden önce Davidson'ın analizinde gördüğümüz üzere eşitsiz ve/ancak bileşik gelişim terimine başvuran bir açıklamanın bütünüyle Wallersteinci bir analize sırtını yaslamadığını söyleyebiliriz. Davidson her ne kadar İskoçya'nın kapitalistleşme tecrübesinde İngiltere'nin rolünü yadırgamıyor olsa da öne sürdüğü argümanın temelinde kapitalistleşme sürecinin tetikleyicisi olarak İskoçya'nın 17. yüzyıl sonunda yaşadığı krizlerin altını çizer. Nitekim Byres'ın metnine bakacak olursak yazar, aynı dönem içerisinde feodal el koyma araçlarının bir sınıra ulaştığı ve toprak sahiplerinin var olmaya devam edebilmek için yeni üretim şekillerine uyum sağlaması gerektiği konusunda Davidson ile hemfikiridir (2016: 442). Fakat iki yazarın birbirinden ayrıldığı nokta İskoçya'daki köylü kesimin kapitalistleşme sürecinde oynadığı rolde yatar. Yukarıdaki tartışmada İskoçya ve İngiltere'nin kapitalistleşme sürecindeki farklılıklara değinirken Davidson, feodal yerleşim bölgelerinde zaman içerisinde zenginleşmeye başlayan kiracıların İngiltere'deki burjuvazi sınıfının oluşumunda önemli bir rol oynadığını söylerken İskoçya'da kapitalistleşme adımlarının reform arayışında olan eski feodal toprak sahipleri tarafından gerçekleştirildiğini iddia eder. Kısaca ifade etmek gerekirse ona göre İskoçya'da 18. yüzyılda oluşan burjuvazi sınıfının oluşumunda feodal köylü kesimin bir etkisi yoktur. Bununla birlikte Byres, köylü kesimin İskoçya'nın dönüşümünde önemli bir rol oynadığını söyler. Yazara göre İngiltere'de ve diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi feodal ekonomi

---

¹ İskoçya'nın kapitalistleşme sürecine dair burada bahsi geçen argümanlar esasen Henry Bernstein ile Terry Byres arasında geçen uzun soluklu bir tartışmanın safhalarından biridir. Genel olarak iki yazarın kapitalistleşme aşamasının yorumlanmasında temel bir farklılığa sahip olduğu söylenebilir. Makalede de görüleceği üzere Byres, geçmişten gelen dönüşümlerin bugün üzerindeki etkisi ve sınıfsal hareketlere odaklanırken Bernstein, küreselleşmenin ve mevcut şartların etkisini bu aşamanın okunmasında öncül olarak kabul eder.

içerisinde zenginleşmeye başlayan köylü kesim, eski üretim araçlarının kısıtlayıcı etkileriyle mücadele ederek toprağa bağlı yeni bir kapitalist sınıfı doğurmuştur (2016 : 446) (Hobsbawm 1973).

Elbette İskoçya'nın modernleşme sürecinde tartışılan tarımsal ve sınıfsal dönüşümle birlikte devletin bu süreç içerisindeki rolü ve feodal *burgh*lardan kapitalistleşmiş şehirlere doğru giden izleğin İskoçya'da kendini nasıl gösterdiği konusu tartışmanın bir başka boyutudur. R. A. Houston ve I. D. Whyte'in editörlüğünü yaptığı *Scottish Society 1500-1800* isimli kitap İskoçya'nın mekânsal dönüşümüne ve bu dönüşümü takip eden ekonomik gelişmelere dair bir analiz imkânı sunar. Houston ve Whyte, kitabın giriş bölümünde, 18. yüzyılda İskoçya'daki şehirleşme hızının İngiltere'ye nazaran daha hızlı seyrettiğini iddia eder. Yapılan karşılaştırmada 1500'lü yıllardan itibaren İngiltere'deki şehir nüfusunun kademeli olarak artışına rağmen İskoçya'nın 18. yüzyılda ani bir şehirleşme sürecinden geçtiği resmedilir (Houston & Whyte 2003: 6). Ancak iki yazar bu tablo içerisine birkaç nüansın eklenmesi gerektiğini söyler. Yukarıda da tartışıldığı üzere öncelikle şehirleşmenin tarihsel dönüşümüne dair sunulabilecek tüm resmi istatistikler esasen *Lowland* bölgesini merkez alır. Bir diğer taraftan İskoçya'daki şehirleşme hızının ani yükselişi aynı zamanda 18. yüzyıldaki ani ekonomik dönüşümlerin de bir göstergesidir. Daha önce yapılan tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda burada tekrar 1707 yılının etkisini muhtemel bir nedensellik bağı olarak anımsayabiliriz. Birlik Yasaları'nın ardından *Lowland* bölgesinde yoğunlaşmaya başlayan sermaye birikimi ve Highland Tasfiyesi ile birlikte yerinden edilen köylülerin ücretli iş gücü oluşturmak üzere *Lowland*'e hareketi bu yüzyıl içerisindeki şehirleşme hareketini açıklayabilir. Ancak Houston ve Whyte bu tarihsel periyodun birkaç adım gerisine giderek İskoçya'daki feodal *burgh*ların 16. ve 17. yüzyılda değişim göstermeye başladığını söyler (2003: 15). Yazarlara göre bu dönem içerisinde kırsal nüfus üzerinde toprak sahiplerinin mutlak zora dayalı bir hakimiyeti yoktur. Çünkü bu iki kesim arasındaki ekonomik ve sosyal ilişkileri dengeleyebilecek kimi aktörler mevcuttur. Kilisenin ve yerel mahkemelerin başı çektiği bu aktörler, bir yandan köylülerin toprağa olan bağlılığını tesis ederken -çeşitli ceza mekanizmalarını veya günah söylemini kullanarak- diğer yandan elde edilen artığın toprak sahibi tarafından çekilmesini sağlar (2003: 24).

Her ne kadar bu çerçeve içerisinde devletin veya merkezi hükümetin küçük bir rolü olduğu söylenebilirse de metinde yapılan analize göre 17. yüzyıldan itibaren merkezi hükümetin ağırlığı daha çok hissedilmeye başlanmıştır. Yasal düzenlemelerin genişlemesi, İskoçya'da iç ticaretin artışı, 1690 yılında gerçekleştirilen kilise reformu, vergilerin ve bürokratik işlemlerin ülke içinde yoğunlaşması ve son olarak askeri düzenlemeler, devlet ile *burgh*lar arasındaki ilişkilerin dönüşümüne dair bize ipucu verebilir. Bu noktada İskoçya'daki ekonomik dönüşümlerle birlikte şehir yaşamına dair ani bir gelişimden bahsetmek özellikle 16. ve 17. yüzyılda devletin kent yaşamına dahil olma sürecini göz ardı edecektir (2003: 93). Highland Tasfiyesi'nin İskoçya'nın kapitalistleşme sürecinde oynadığı rolü hatırlayacak olursak sermayenin yoğunlaştığı şehir hayatını şekillendiren unsur yalnızca Birlik Yasaları'nın veya piyasa güçlerinin baskısından ibaret değildir. Toplumsal yaşam birimlerindeki bu

dönüşümün başlangıcı, *burgh*ların bir topluluk olarak kendilerini ve yaşam alanlarını benimsemelerinin ardından kent ile merkezi kuvvet arasındaki ilişkilerin dönüşümü ile söz konusu olacaktır (2003: 153). Fakat Davidson'ın 17. yüzyılın son çeyreğini işaret ederek Taç ile feodal toprak sahipleri arasında kurduğu ilişki göz önünde bulundurulduğunda bu ilişkinin her zaman için bir çatışmadan ibaret olduğunu söylemek hata olacaktır. Çünkü Davidson'a göre hem 1707 yılından önce var olan ekonomik daralma nedeniyle hem de 1707 yılından sonra İngiltere'nin etkisiyle devlet ile toprak sahipleri arasında mutlak bir karşıtlıktan bahsedilemez.

5. İSKOÇ AYDINLANMASI ya da İSKOÇYA'YA ÖZGÜ OLAN

İskoçya'da kapitalizm ve milliyetçilik süreçleri arasında meydana gelen tezat seyrin, İngiltere'nin gölgesinde gelişen sınıfsal dönüşüm ve devlet-sınıf ilişkisi boyutunun yanı sıra genellikle İskoç kimliği ve İskoç Aydınlanmasını merkez alan sosyo-kültürel bir boyutu daha bulunmaktadır. John Brewer, *The Scottish Enlightenment and Scottish Social Thought c.1725–1915* isimli makalesinde İskoç Aydınlanması ve İskoç düşüncesi olarak tanımlanan kavramlar içerisinde İskoçya'ya özgü bir unsurun var olup olmadığını sorgular. Çalışmada, Thomas Reid, Adam Smith, Adam Ferguson ve David Hume gibi İskoç Aydınlanması'nın önde gelen düşünürlerinin yaşamlarına odaklanılarak 1745 yılının ardından İskoçya üniversitelerinde oluşmaya başlayan aydınlanma fikrinin içeriği araştırılır. Brewer'ın bu araştırma içerisinde ilginç bulduğu konulardan biri bu isimlerin gösterdikleri entelektüel başarılarının yanı sıra gelişim veya kalkınma kavramlarına yönelik bir şüphe taşımalarıdır (Brewer 2014: 6). Ancak 1690 yılının ardından Calvinci kilisenin İskoçya'da etkinliğini arttırdığını hatırlayacak olursak bu şüphe, entelektüellerin kimi coğrafyalarda olduğu gibi yeniliğe karşı dini bir baskı ile karşılaşmasının sonucu değildir. Brewer bu noktada tam karşıt bir pozisyona işaret ederek İskoç Aydınlanması'nın kurucu düşünürleri olarak anılan isimlerin insan doğası ve ahlak üzerine çalışmalar yaptığının altını çizer. Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* kitabında insan doğasına uygun olana dair yaptığı tartışmalar ve makalede vurgulandığı üzere toplumsal düşüncenin talih ve sükûnet söylemleriyle iç içe geçişi bu coğrafyadaki aydınlanma düşüncesinin içerisinde tamamen kilise yanlısı olmasa da toplumsal etiğe dair tartışmalar barındırdığını ortaya koyar (2014: 19). Dolayısıyla Brewer'a göre İskoç Aydınlanması kilise ile bilim insanlarının kimi noktalarda uzlaşma gösterdiği bir dönüşüme işaret eder. Bu noktada şu soru sorulabilir: Kilise ve bilim insanlarının kısmi uzlaşma noktaları ile aydınlanmacı düşünürlerin gelişime şüphe ile yaklaşan tavırları kendi içerisinde paradoks yaratmaz mı? Brewer bu soruyu yanıtlarken 18. yüzyılda İngiltere'nin İskoç düşüncesi üzerinde yarattığı baskıya dikkat çeker. Ona göre İngiltere'nin varlığı bir yandan bu iki aktörün özgün bir şekilde bir arada yaşamasını sağlarken bir yandan aydınlanmacı düşünürlerin, İngiltere'nin İskoçya'nın kapitalistleşme sürecindeki etkilerine şüphe ile yaklaşmalarına neden olmuştur (2014: 22). Makalenin merkez aldığı soruya dönecek olursak Brewer, İskoç Aydınlanması veya İskoçya'nın fikri ilerleyişinin özünde kültürel olarak doğuştan İskoç addedilebilecek unsur bulunmasa da 1700'lü yıllarda kilise ile bilim insanları arasında kurulan bu ilişkinin İskoç Aydınlanması'nın kendine has özelliklerinden biri olduğunu söyler.

Nairn'in analizinde de İskoçya'daki entelektüel kesimin, Avrupa milliyetçiliklerinde entelektüellerin gerçekleştirdiği fonksiyonu yerine getirememesinin nedenleri tam olarak buradaki özgün etkileşimin bir yansıması ve sınıfsal analizlerle birlikte İskoç milliyetçiliği önündeki ketlenmenin bir başka boyutudur. Nairn'in Hroch'tan mühlhem yaptığı yoruma göre milliyetçilik ilk önce az gelişmiş toplumlarda orta sınıfın içerisinde bulunduğu gerilimlerin entelektüel kesim tarafından dile getirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Ancak 18. yüzyılda İskoçya'nın geçirdiği eşitsiz ve/ancak bileşik hızlı kapitalistleşme süreci toplumsal gerilimleri temsil eden bir entelektüel anlatının oluşumunu dışlamıştır (Nairn 1981: 119). Çünkü önceki bölümlerde gördüğümüz üzere Birlik Yasaları'nın öncesinde ve sonrasında orta sınıflarla devlet arasındaki çatışmanın İngiltere'nin hem siyasal hem de ekonomik etkisiyle soğurulmuş olması entelektüellerin İskoç kimliğinin toplum bilincini ya da dayanışmasını biçimlendirecek bir romantik anlatının kurulamamasına neden olmuştur. Her ne kadar bu romantik anlatı, İskoçluğa atfedilen kimi geleneklerin ve sembollerin icadıyla kurulmaya çalışılmış olsa da böylesi bir milliyetçilik fikrinin siyasal alanda kendine yer bulması ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'nin ekonomik üstünlüğünü kaybetmesiyle mümkün olmuştur.

Benzer bir çizgi gündelik yaşamın ve dolayısıyla kültürün dönüşümüne dair ipucu verebilecek, 17. ve 18. yüzyıllarda İskoçya'da mimari yapının dönüşümüyle de okunabilir. Charles McKean'in analizine göre 18. yüzyılın bir resmi çizilecek olursa, İskoçya'da oluşan *burgh*ların Avrupa'daki örneklerinin aksine belirli bir savunma planını öne çıkarmadan yalnızca sınırları içerisinde bir kontrol mekanizmasını öngörecektir şekilde tasarlandığı görülür. Ancak yazar buradaki farklılığın tercihen yapılmış bir seçimden ziyade zorunlulukların eseri olduğunu söyler. İskoçya'nın coğrafi yapısı ve şehir planlaması için gereken malzemelerin kıtlığı yerel mimarinin esasen profesyonelce düzenlenmemesini açıklar (Foyster & Whatley 2011: 55). Bununla birlikte yerel mimarideki bu eksikliği, Whatley'in İskoçya'da düzen ve düzensizlik üzerine yaptığı araştırmayla birlikte okuyabiliriz. Whatley'e göre 18. yüzyılın başlarına gelindiğinde her ne kadar İskoçya'daki feodal yapılar kendi içerisinde sistemli ve başta *Highland* bölgesindeki birimler olmak üzere otoriter bir anlayışa sahip olarak resmedilse de mimari yapılarıdaki düzensizlik hali bölgedeki feodal yönetimlerin kırılma işaretine işaret eder. Öyle ki kaynak yoksunluğu etkin feodal yapıların inşasının önüne geçerken aynı zamanda yönetim birimleri içerisinde mutlak otoriteyi sağlayacak baskı araçlarının ortaya çıkmasını imkânsız kılmıştır (2011: 191). Fakat McKean yerleşim birimlerindeki mimari dönüşümü getiren esas unsurun kademeli olarak yerleşen sınıfsal veya tarımsal bir modernleşme değil, İskoç Aydınlanması'nın yarattığı kırılma olduğunu söyler. 18. yüzyılın ikinci yarısında özellikle *Lowland* şehirlerinde yoğunlaşan sermaye, ticari etkinliği arttırmak ve bölgedeki asillerin yaşam standartlarını yükseltmek üzere İngiltere ve Avrupa'daki modern şehirlere benzer bir yapılaşmayı getirmiştir (2011: 77). Kırsal bölgelerde ise özellikle *Highland* Tasfiyesi'nin gerçekleştiği zaman aralığında büyük oranda kapitalistleşmeye başlayan üretim standartları, bu bölgelerdeki yapıların da devlet eliyle modernleştirilmesinin önünü açmıştır (2011: 68). Nitekim İskoçya'nın kapitalistleşme sürecine dair yukarıda yapılan tartışmaya dönecek olursak bu kademeli veya

ani modernleşme konusunun, literatürde öne sürülen fikirlerde bir yarıklık oluşturduğunu fark edebiliriz. Yazar İskoç coğrafyasında değişimi yaratan unsurun kültürel bir değişim olduğunu söyler. Bir başka ifade ile özellikle 1745 yılının ardından kendisini göstermeye başlayan İskoç Aydınlanması, yeni gereksinimlerle birlikte yeni yapılar ortaya çıkarmıştır. Örneklendirmek gerekirse *Lowland*'in sermayenin yoğunlaştığı ve endüstrileşme adımlarıyla birlikte ücretli iş gücünün artış gösterdiği bölgelerinde birden fazla ailenin ikamet ettiği geniş alanlara yayılan büyük evlerin yerini 18. yüzyılda İngiliz modasına uygun olarak tek bir ailenin kaldığı girişi ticari amaçlı kullanılmak üzere apartmanlar almaya başlamıştır. Bununla birlikte Highland Tasfiyesi ile birlikte bu bölgelerin aldığı göç, kimi alanlarda kenar mahallelerin oluşması ile sonuçlanmıştır (2011: 65).

Batı ülkelerinin ve özellikle İngiltere'nin İskoç mimarisindeki bu etkisinin Davidson'ın eşitsiz ve/ancak bileşik gelişime yaptığı vurgu ile paralellik gösterdiği söylenilebilir. Öyle ki 1745 yılının ardından İskoçya'nın gösterdiği ekonomik kalkınma İngiltere'nin gölgesinde kültürel adaptasyonun da bir parçası olmuştur. Bu minvalde Foyster ve Whatley'in kitabında öne sürülen temel argüman İskoçya'ya özgü olarak kabul edilebilecek tüm özelliklerin, İskoç modernleşmesiyle birlikte yeni kimlikler kazanmış olmasıdır. Örneğin yukarıda da değinildiği üzere 17. yüzyılın son çeyreğinde İskoçya hem kıtlık hem de ekonomik daralmanın etkisi ile yiyecek ve giyecek sıkıntısı çekerken Birlik Yasaları'nın ardından bu yokluğun yeri doldurulmaya başlanmış ve İskoçya'da, İngiltere ile yürütülen ticari ilişkilerin yarattığı etki ile yemek ve giyecek kodları üzerine tanımlanan yeni bir kimlik inşası başlamıştır (2011: 137-138). Diğer taraftan üretim araçlarının dönüşümü yine İngiltere etkisinde, çalışma ve zaman tanımına dair yeniliklerin doğuşuna zemin hazırlamıştır (2011: 273). Foyster ve Whatley'in çizdiği bu çerçeve içerisinde, modernleşme sürecinde İskoçya'ya özgü olanın ne olduğunu sorduğumuzda karşılığında şu yanıtı almamız muhtemeldir ki İskoçya'nın 18. ve 19. yüzyıllarda tecrübe ettiği dönüşümler esasen bir kimliğin yeniden inşası ile mümkün olabilmıştır.

Foyster ve Whatley'in İskoçya'nın kimlik inşasında vurguladığı İngiltere etkisi Christopher Harvie'de de kendini gösterir. Harvie'ye göre 1707 yılında kabul edilen Birlik Yasaları, başlı başına İskoç karşıtı bir kesimin desteklediği bir anlaşma değildir. Wallerstein'in aksine Harvie, dönemin şartları göz önünde bulundurulacak olursa İskoçya'nın birliğe zorlandığı görüşünü reddeder. Bu görüşü açıklarken yazar, yukarıda da bahsedildiği üzere *Lowland* ile *Highland* arasındaki farklılıkları vurgular. 18. yüzyılın İskoçya'sında bir yanda İngiltere'ye yakınlığı ve ticaretin yoğunlaştığı bölge olması nedeniyle modernleşme adımlarını daha erken atmaya başlayan *Lowland*, diğer yanda ise henüz yerel aristokrat ailelerin hakimiyetini kaybetmediği *Highland* bölgesinin varlığı söz konusudur. Metindeki analize göre Neil Davidson'ın çıkarımlarıyla paralel olarak 1745 yılında *Highland* bölgesindeki aristokrat kesimin Jacobite ayaklanmasında uğradığı kesin yenilgi, *Lowland* bölgesindeki burjuvazi sınıfını İskoç modernleşmesinin öncü unsuru haline getirmiştir. Harvie için bu aynı zamanda klan kökenli milliyetçilik anlatılarının sonu ve aydınlanmacı liberal fikirlerin doğuş noktasıdır (Harvie 2004: 12). Ancak yazar için İskoç Aydınlanması'nı ortaya çıkaran en önemli etkenlerden biri *Lowland*

bölgesindeki burjuvazi sınıfının İngiltere ile yapılan bu birliği desteklemesinde yatar. Öyle ki İskoçya, birliği savunurken İngiltere'yi toplumsal gelişim için bir sıçrama tahtası olarak kullanacaktır. Dolayısıyla Harvie'ye göre aydınlanmacı liberal görüşlerin temeli özünde birlik yanlısı olan bir burjuvaziye işaret eder (2004: 13). Fakat bu noktada kitapta öne sürülen görüşlerin Brewer'ın İskoç Aydınlanması üzerine yaptığı okumayla bir tezatlık içerdiği söylenebilir. Çünkü Brewer'a göre İngiltere'nin İskoçya üzerinde yarattığı etki aydınlanmacı isimlerin bu etkiye karşı bir düşünsel reaksiyon geliştirmesine yol açmıştır. Harvie'ye göre ise İskoçya, böylesi bir reaksiyonu gerçekleştirmek için koruma amacı güdülecek kadim bir İskoç kimliğinden yoksundur. Tam olarak bu nedenle Birlik Yasaları, İskoçya'ya kültürel anlamda çok yönlü bir kimlik inşası için zemin hazırlamıştır (2004: 27).

Harvie'nin çizdiği çerçevede *Lowland* burjuvazisi, birlik, İskoç Aydınlanması ve liberal fikirlerin yükselişi kavramlarına tekrar odaklandığımızda Foyster ve Whatley'in yaptıkları çıkarıma benzer olarak İskoçya'nın kapitalistleşme sürecinde bu coğrafyaya özgü bir kimlik veya milliyetçilik söyleminin belirleyici rol oynamadığı savunulabilir. Nitekim Harvie, geç dönem İskoç şiirini incelediği pasajda şiirlerde kullanılan sembollerin İngiliz şairlerinin dili ile harmanlandığına dikkat çeker (2004: 78-79). Bir yanı sıra modern milliyetçilik fikrine dokunan İskoçya'ya özgü olanın ne olduğu sorusu, İngiltere'nin varlığı ve modernizasyon sürecinde yaşanan bu kastrasyon nedeniyle icat edilmesi gereken bir kimliğe dönüşmektedir. Modern milliyetçilik teorilerinin temel metinlerinden biri olarak kabul edilen *Geleneğin İcadı*'nda ise Trevor-Roper bu argümanı biraz daha ileriye taşıyarak İskoç geleneğinin parçası olarak resmedilen öğelerin esasen ülkenin İrlanda'ya kültürel bağımlılığından doğduğunu savunur. Nostaljik olarak geçmişe referans verdiği düşünülen kilt adındaki ekose etekler, gayda gibi geleneksel çalgılar, İskoç baladları veyahut destanları, 18. yüzyılda yaşanan birleşme (1707) ve ayaklanma (1745) süreçlerinin eşliğinde ortaya çıkan yapay mitlerden ibarettir. Böylesi bir fantazmatik yapının ortaya çıkışında yazara göre kapitalizmin ilerleyişi karşısında hem İngiltere hem de *Lowland* burjuvazisi tarafından sürekli bir baskı altında bulunan *Highland* coğrafyasının kendi varlıklarını sürdürecektir kadim sembolleri arayışı yatmaktadır (Trevor-Roper 2006: 21, 49).

6. GEÇ GELEN İSKOÇ MİLLİYETÇİLİĞİ

Bu metinde incelenen çalışmalar özünde İskoçya'nın 18. yüzyılda kapitalistleşme yolunda ilerlemeler kaydettiği konusunda hemfikirdir. Fakat kapitalistleşme sürecinin İskoçya'daki siyasal, sınıfsal ve kimliksel yansımaları ile bu yansımalar özelinde yapılan milliyetçilik okuması, çalışmaların birbirine karşıt olduğu noktaları gün yüzüne çıkarmaktadır. Odak noktasına milliyetçilik temasını alan temel okumalar göz önüne alındığında farklı neden-sonuç ilişkilerine sahip olsalar da kapitalistleşme süreci ile milliyetçilik arasında nihai bir bağ kurulduğu gözlemlenebilir. Özellikle modern milliyetçilik analizleri kapitalizmi ve sanayileşmeyi millet fikrinin oluşumuna paralel bir yönelim yahut onun bir nedeni olarak ele almaktadır (Özkırmı 2009: 109). Örnek vermek gerekirse Benedict Anderson,

matbaanın zaman-mekansal olarak yarattığı cemaatlerin içerisinde neden ulus faktörünün öne çıktığını araştırırken, buradaki öncelikli nedenlerden biri olarak kapitalizmi gösterir. Anderson'a göre Avrupa'da kapitalist girişimciliğin ilk biçimlerinden biri olan yayıncılığın, 17. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak yalnızca Latince'ye odaklanan baskı dilini halk dillerine doğru genişletmeye başlaması çeşitli açılardan ulusal bilincin gelişmesine neden olmuştur. Bu açılardan ilki teorik olarak Bauman'ın felsefesinde de kendine yer bulan, bir mutlak karar alanı olan Tanrı söyleminin bu yıllarda dönüşüme uğramasıdır. 1500'lü ve 1600'lü yıllarda gelişen reform hareketleriyle birlikte kilisenin karşılaştığı Lutherci yorum ve Latince'nin kemikleşmiş bir yapı olarak gündelik dilden uzaklaşmaya başlaması dini referanslara nispeten uzak siyasal birimlerin fark edilmesini sağlamıştır (Anderson 1995: 54-55). İkincil olarak ise yine bu dönem merkezi otoritesini sağlamlaştırma arayışında olan liderlerin, bu merkezileşmenin sağlanabilmesi için yönünü halk dillerine dönmesi farklılaşmış bir siyasi aktörün ve söylemin doğumunu hazırlamıştır (1995: 55-56). Hroch'ta ise daha çok küçük ulusların oluşumunu betimleyen bu ilerleyiş, burjuvazinin milliyetçilik anlatılarını tahakküm altına almasıyla gerçekleşir. Hroch'a göre bu uluslarda feodal yönetimlerin çözülüşüyle birlikte yeni bir sınıf meydana çıkar ve bu yeni sınıf zamanla siyasal alanda bir antagonizma yaratacak ağırlığa ulaşarak kendisini tüm ulusun temsilcisi olarak nitelendirir. Kapitalizmin yükselişi, burjuvazi sınıfının bahsi geçen uluslarda feodal yönetimin karşısında yeni bir aktör olarak öne çıkmasına zemin hazırlamıştır (Hroch 1985: 8-9). Ancak Tom Nairn, milliyetçilik anlatılarının neredeyse mekanik olarak gösterilebilecek bir modernleşme çizgisiyle benzer adımları takip ederek ve ekonominin dönüşümünden kimliklerin oluşumuna doğru evrilerek gelmediğinin altını çizer. Bu çalışmada Davidson'un eşitsiz ve/ancak bileşik gelişim vurgusuyla öne çıkarılan dengesiz milliyetçilik çizgileri Nairn'e göre öncelikle İskoçya örneğinde gözlemlenebilir (Nairn 1981). Nairn'in bu anlamda sunduğu dengesizlik ile İskoçya'da kapitalizmin dönüşümüne dair yapılan tartışmaları bir süzgeçten geçiren bu çalışmada da Nairn'in eleştirisinin pozitif bir zemine oturduğu açıktır.

Genel bir değerlendirmeye gidilecek olursa çalışmanın başlangıcında Weber'in Protestan inancı ile kapitalizme dair yaptığı yorumların İskoçya özelinde değerlendirilmesi konu alınarak, kapitalist pratiklerin bu coğrafyadaki yerleşme süreci araştırılmıştır. Bu tartışmada şu iki argüman öne çıkar ki McKinley ve Mutch, 18. ve 19. yüzyıllara ait günlükler ele alındığında girişimcilerin kullandığı dilin Calvinici kilisenin fikri yapısıyla paralellik gösterdiğini söylerken Dickson ve McLahlan girişimcilerin davranışlarını ve söylemlerini esas alan bir incelemenin İskoçya'nın 1700'lü yıllardaki dönüşümünü açıklayamayacağını savunur. İncelenen metinlerde yeni kilise anlayışı ile kapitalizmin ilerleyişine yönelik yapılan indirgemeci bakış açısı, Wallerstein'ın dünya sistemleri analizinde İskoçya'nın kapitalistleşme sürecini esas alan bir başka sorgulama sahasını beraberinde getirmiştir. Tartışma içerisinde Smout'un temsil ettiği görüş, Wallerstein'ın teorisinde merkez ülkelerin çevredeki ülkeler üzerinde kurduğu sömürü ilişkisi dolayısıyla zenginleşmesini sürdürürken çevredeki ülkelerin fakirleşmeye mahkûm edildiğini öne sürerek aksine 1707 yılında bir merkez ülke olan İngiltere ile

imzalanan Birlik Yasaları'nın İskoçya'daki kalkınmanın önünü açtığını savunur. Wallerstein ise Birlik Yasaları'nın, İskoçya için yalnızca bir zorunluluğun ürünü olduğunu iddia eder. Bununla birlikte yazara göre 18. yüzyılda İskoçya'da gözlemlenen kalkınmanın nedeni dünya ekonomisindeki genel yükselişin yarattığı etkiden kaynaklanır. İskoçya'da milliyetçilik fikrinin temeline dair yapılan tartışmaların dayanak noktası bir anlamda Wallerstein'in vurguladığı bu zorunluluk imgesinde yatmaktadır. Nairn'e göre İskoçya, 1707 yılından önce milliyetçilik söyleminin gelişmesi için tüm karakteristiklere - gelişmekte olan bir burjuvazi sınıfına, tarihsel anlatıya ve entelektüel oluşuma- sahip olmasına rağmen İngiltere'nin İskoçya üzerinde kurduğu ekonomik ve siyasal baskı bu milliyetçiliğin bir tür kastrasyona/ketlenmeye uğramasına neden olmuştur.

Marksist paradigmada da eşitsiz ve/ancak bileşik gelişim kavramı kullanılarak bu ketlenmenin sınıfsal boyutuna ağırlık verilmiştir. Davidson'ın analizine göre İskoçya'nın kapitalistleşme süreci toprak sahibi sınıfın kendi içerisinde bir dönüşümle ve İngiltere'nin sahip olduğu ilerlemelerin adaptasyonu ile mümkün olduğu için İskoçya örneği, Brenner'in ortaya koyduğu ifade ile bir *self-transformation* örneğidir. Ancak T. Byres'a göre İskoçya'nın kapitalistleşmesi yalnızca toprak sahibi sınıfın dönüşümü ile değil aynı zamanda İskoçya'daki köylü kesimin İngiltere'de olduğu gibi zenginleşerek burjuvazi sınıfının oluşumuna katkı sağlamasıyla mümkün olmuştur. Nitekim Houston ve Whyte'in ortaya koyduğu çalışma, Davidson'ın argümanlarını destekler niteliktedir. Çünkü bu metindeki analize göre 17. yüzyıla gelindiğinde merkezi hükümet ile toprak sahipleri arasında kurulan yakın ilişki İskoç modernleşmesinin temelini oluşturur. Fakat milliyetçilik açısından bakılacak olursa feodal yönetim esnasında Tac'ın İngiltere karşısında toprak sahiplerini desteklemesi ve Birlik Yasaları'nın ardından İngiltere'nin fiziksel üstünlüğü ile özellikle *Lowland* bölgesinde oluşmaya başlayan yeni burjuvazi sınıfının ve devletin İngiltere'nin ekonomik varlığına yönelik pragmatik çıkarları, siyasal alanda İskoçluğa ya da İskoç kimliğine dayalı bir siyasal antagonizmayı boğmuştur. Tam olarak bu noktada Nairn'in genel olarak modern milliyetçilik anlatılarının, özel olarak ise Anderson ile Hroch'un öne sürdüğü tezlerin kapitalistleşme ile milliyetçiliklerin yükselişi arasında kurduğu paralelliklere yükselttiği itirazı bulabiliriz. İskoç milliyetçiliği bu anlatılardan farklı olarak özellikle *Lowland* bölgesinde Birlik Yasaları'nın ardından hızlı bir kapitalistleşme sürecine girmesine rağmen milli kimliklerin oluşması aşamasında onunla aynı izleği takip etmeyerek dengesiz bir milliyetçilik portresi çizmiştir.

Son tartışma noktasında ise İskoçya'nın kapitalistleşme sürecinde İskoçya'ya özgün bir karakteristiğinin varlığı sorgulanır. Brewer'a göre her ne kadar İskoç Aydınlanması bir kültürel miti içerisinde barındırmıyor olsa da 18. yüzyılda kilise ile İskoç bilim insanlarının fikirleri arasında kurulan kısmi paralellikler bu dönemin bir karakteristiği olarak addedilebilir. Nairn'in İskoç milliyetçiliğinde öne sürdüğü kayıp entelijansiya savı Brewer'ın analizinde bir ölçüde desteklenmektedir. Bu sava göre İskoç Aydınlanması, Avrupa'daki muadillerinden farklı olarak orta sınıflardaki gerilimi yansıtarak milliyetçiliği temsil eden ilk araç olmaktan çok İngiltere ve kapitalistleşme etkisine karşı reaksiyon

gösteren bir sınıf halini almıştır. Diğer taraftan Foyster ve Whatley'in çalışmasında ise gündelik yaşamda gözlemlenen dönüşümlerin esasen İngiltere'nin etkisinde serpilmeye başlayan yeni bir kimlik inşası olduğuna dikkat çekilir. Benzer şekilde C. Harvie'nin kaleme aldığı kitapta da İskoçya'nın 1707 yılı öncesine uzanabilecek bir milliyetçilik anlatısından yoksun olduğu vurgulanır. Yazara göre İskoçya'daki kültürel sembollerin özünü, birlik yanlısı *Lowland* burjuvazisinin ön ayak olduğu liberal değerler oluşturur.

Nitekim Trevor-Roper'ın İskoçya'da geleneğin icadına yönelik yaptığı analiz kilt adı verilen ekose etekler başta olmak üzere *Highland* kimliğine atfedilen pek çok simgenin özünde kendini tehlikede hisseden bir topluluğun varlığını kadimleştirme arayışından doğduğunu işaret eder. Fakat bu kadimleştirme hamlesini Nairn'in analizinde daha geniş bir perspektiften de okumak mümkündür. Nairn'e göre her ne kadar milliyetçilikler basitçe benzer ya da eşdeğer bir modernizasyon çizgisini takip etmiyor olsa dahi karakteristik olarak Janus benzeri iki yönlü bir anlayışa sahiptir. Bu anlayışta toplumların milli kimlikleri ya da milliyetçilikleri, modernleşmeye yani ileriye yönelik bir araç olarak belirirken, bu aracın sahip olduğu güç geçmişi merkez alan mitlerden ve sembollerden oluşmaktadır (Nairn 1997). Geleneklerin icadını ya da cemaatlerin hayal edilmesini sağlayan motivasyon burada yatmaktadır. İskoçya'nın özgün konumu ise bu çift yönlü Janus bakışının zamansal olarak ortak bir zeminde buluşmamasından ileri gelmektedir. İskoç geleneğinin icadı ile modernizasyon süreci arasında, yukarıdaki tartışmada da görüldüğü üzere yaklaşık iki yüz yıllık bir ketlenme bulunmaktadır. O halde burada tekrar araya girip şu analizi yapabiliriz ki İskoç kimliğinde karşımıza çıkan çok katmanlı sınıfsal ketlenmenin menettiği kendini tanımlama ya da ait olma hazzı, ancak uzun bir süre sonra icat edilen geleneklerle kendi ikamesini yaratmaya çalışmıştır. Buradaki ikamenin özü, Oedipus Kompleksi'nde babanın sahneye çıkmasıyla birlikte arzusu elinden alınan çocuğun, bu arzunun yerine kendi çevresel şartlarına ve dilsel pratiklerine göre oluşturduğu arzu ikameleridir. Öyle ki birey Lacancı anlamda tam olarak bu eksikliğin yerini doldurmaya çalışan yapay hazlardan ötürü sürekli olarak bir tamamlanma ihtiyacının çerçevesinde kendi dürtülerinin etrafında dolaşır. Milliyetçilik söylemlerinin tekinsizliği de burada yatar. Çünkü geleneğin icadı esasen hiçbir zaman varolmayan ya da ulaşılamayacak bir hazza ulaşmak adına ortaya konulan ve hiçbir zaman kendisinden beklenen kadim duruşa sahip olmayan mitlerden oluşmaktadır. İskoç kimliğine özgü olan ise bu çerçevedeki ikame arayışının travmatik bir şekilde uzun süre eksik olması ve baskılanmaya devam etmesidir.

Ancak buradaki esas soru *Highland* kimliğiyle özdeşleştirilen sembollerin hangi aşamada İskoç coğrafyasıyla bir tür füzyon oluşturduğu ve Nairn'in neo-milliyetçilik adını verdiği İskoç milliyetçiliği anlatısında bu füzyonun nasıl temsil edildiğidir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dair yapılacak böylesi bir okuma her ne kadar bu çalışmanın kapsamı dışında olsa da İskoçya'da bugün hala sürmekte olan İngiltere'den ayrılma tartışmalarıyla milliyetçilik fikrinin etkilerine yönelik tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

7. SONUÇ YERİNE

Bu çalışmada, milliyetçilik literatüründe İskoçya'nın bulunduğu karakteristik konum üzerine odaklanılmıştır. Özellikle Avrupa ülkeleri ile İngiltere'de feodalizmin çözülüşünü takip eden sınıfsal dönüşümlerle yerleşen kapitalist sermaye anlayışı, siyasal alanda farklı aktörel ve motivasyonel unsurların öne çıkardığı antagonistik bir milliyetçilik anlatısını beraberinde getirmiştir. Fakat Nairn'in de eserlerinde bahsettiği üzere İskoçya hızlı bir kapitalistleşme süreci yaşamasına ve milliyetçilik anlatısını oluşturabilecek tüm araçlara sahip olmasına rağmen İskoç milliyetçiliğinin böylesi bir yükseliş yaşaması 20. yüzyılın ikinci yarısında mümkün olabilmıştır. İskoç milliyetçiliğinin bu anlamdaki gecikmesinin nedenlerine yönelik bu çalışmada yapılan analizde, Nairn'in ketlenme/kastrasyon olarak adlandırdığı bu olayın üç temel boyutu olduğu öne sürülmüştür.

Bu boyutlardan ilki dünya sistemleri analizinden hareketle karşımıza çıktığı üzere İngiltere'nin İskoçya üzerindeki etkisidir. Bu etki kendisini iki farklı biçimde göstermiştir. İlk olarak 1707 yılındaki Birlik Yasaları'ndan önce İngiltere'nin yarattığı askeri ve ekonomik tehdit İskoç devletini feodalizmin özellikle *Lowland* bölgesinde çözülmesinin ardından toprak sahibi kesimi desteklemesine yol açmıştır. Bu destek, bilhassa Fransa örneğinde görüldüğü üzere orta sınıfların devlet karşısındaki memnuniyetsizliğinden doğacak olan bir milliyetçilik fikrinin önüne geçmiştir. İkinci olarak ise Birlik Yasaları'nın ardından yeni yükselen burjuvazi sınıfının İngiltere'den yana tavır alması ve birleşmeden önce İskoçya'nın içerisinde bulunduğu ekonomik dar boğazın birleşmeyle birlikte çözülmeye başlaması İskoç kimliğinin öne çıkmasını sağlayabilecek bir krizin doğuşunu geciktirmiştir. Nitekim Nairn'in de ortaya koyduğu üzere 1960'larda kendini gösterecek olan İskoç milliyetçiliği, bir anlamda İngiltere'nin kaybettiği bu ekonomik üstünlüğün bir sonucudur.

Marksist paradigmanın hâkim olduğu diğer boyutta İskoçya'da *Highland* ve *Lowland* arasındaki kopuşun, bu bölgede tekil bir sınıfsal dönüşümün önüne geçtiği vurgulanmıştır. Bu iki bölgenin coğrafi olarak gösterdikleri farklılıklar ile merkezdeki yönetimle ve İngiltere'yle kurdukları farklı ilişkiler İskoç milliyetçiliğinin sınıfsal açılardan birden fazla ketlenmeyle karşılaşmasına neden olmuştur. Makalenin öne sürdüğü bir argüman olarak ketlenme ile sınıfsallık arasındaki bu yakınlık, İskoçya'daki kapitalistleşme sürecinin hem dünya sistemleri analizinde hem de *Highland-Lowland* ayrımında görüldüğü üzere kimi ekonomik ve politik sınır çizgilerine sahip olmasında yatar. İskoçya'nın içinde bulunduğu koşullar ülkenin halihazırda hiçbir zaman bütünsel bir kültürel veya iktisadi yükselişe sahip olmamasına sebep olmuştur. Bir yandan uluslararası alanda İngiltere'nin gölgesinde gelişen kapitalistleşme süreci yalnızca belirli bir bölgenin refah düzeyinde ve yaşam standardında yükseliş sağlarken, diğer bölgelerin bu yükselişin karşısında feda edilmesine yol açmıştır. Diğer yandan ise Taç ile toprak sahipleri arasında kurulan politik birlik, aristokrasinin etkisini kırarak yeni bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasını engellemiş, bunun yerine toprak sahiplerinin burjuvalaşmasını sağlamıştır. Nairn'in politik-psikanaliz çerçevesinde yaptığı ketlenme/kastrasyon vurgusu takip edilecek olursa,

İskoçya'nın içinde bulunduğu Oedipus Kompleksi'ni travmatik hale getiren birden fazla Öteki ve sembolik engel bulunmaktadır.

Son boyutta ise Birlik Yasaları'nı takip eden süreçte İskoç kimliğinin inşa edilmesine yönelik gündelik yaşamda çeşitli dönüşümler bulunmasına rağmen bu dönüşümleri temsil etmesi gereken entelektüel sınıfın bu işlevi yerine getiremediğine değinilmiştir. Buradaki aksaklığın temel sebebi olarak yine İngiltere'nin İskoçya üzerinde kurduğu etkinin, İskoç Aydınlanması'nın temel ilgi alanını ülke içerisindeki sorunlardan çok bu ülkenin faaliyet alanlarına yönelik şüphelere kaydırması gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (Çev. İskender Savaşır) Metis Yayınları.

Brewer, J. (2014). The Scottish Enlightenment and Scottish Social Thought c.1725-1915. *The Palgrave Handbook of Sociology in Britain*. <https://doi.org/10.1057/9781137318862.0005>.

Byres, T. J. (2016). In Pursuit of Capitalist Agrarian Transition. *Journal of Agrarian Change*, 16(3), 432–451. <https://doi.org/10.1111/joac.12176>.

Davidson, N. (2004a). The Scottish Path to Capitalist Agriculture 1: From the Crisis of Feudalism to the Origins of Agrarian Transformation (1688-1746). *Journal of Agrarian Change*, 4(3), 227–268. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0366.2004.00079.x>.

Davidson, N. (2004b). The Scottish Path to Capitalist Agriculture 2: The Capitalist Offensive (1747-1815). *Journal of Agrarian Change*, 4(4), 411–460. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0366.2004.00087.x>.

Dickson, T. ve McLachlan, H. (1983). Scottish Capitalism and Weber's Protestant Ethic Theses. *Sociology*, 17(4), 560–568. <https://doi.org/10.1177/0038038583017004006>.

Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (Çev. Büşra Ersanlı Behar & Günay Göksü Özdoğan) İnsan Yayınları.

Harvie, C. (2004). *Scotland and Nationalism: Scottish Society and Politics, 1707 to the Present*. Routledge.

Hobsbawm, E. J. (1973) Peasants and Politics, *The Journal of Peasant Studies*, 1:1, 3-22

Houston, R. A. ve Whyte, I. (Ed.). (2003). *Scottish society, 1500-1800*. Cambridge University Press.

Hroch, M. (1985). Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations. (Çev. Ben Fowkes) Cambridge University Press.

Jackson, B. (2014). The Political Thought of Scottish Nationalism. *The Political Quarterly*, 85(1), 50–56. <https://doi.org/10.1111/j.1467-923x.2014.12058.x>.

Marshall, G. (1980). *Presbyteries and Profits: Calvinism and the Development of Capitalism in Scotland, 1560-1707*. Oxford University Press

McKinlay, A. ve Mutch, A. (2015). 'Accountable Creatures': Scottish Presbyterianism, Accountability and Managerial Capitalism. *Business History*, 57(2), 241–256).

Nairn, T. (1981). *The Break-Up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*. Verso.

Nairn, T. (1997). *Faces of Nationalism: Janus Revisited*. Verso.

Özkırımlı, U. (2009). Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış. Doğu Batı Yayınları.

Smout, T. C. (1980). Scotland and England: Is Dependency a Symptom or a Cause of Underdevelopment? *Review (Fernand Braudel Center)*, Vol. 3, No. 4, pp. 601-630.

Trevor-Roper, H. (2006). Geleneğin İcadı: İskoçya'nın Highland Geleneği. İçerisinde Hobsbawm, E. ve Ranger, T. (Ed.). *Geleneğin İcadı*. (Çev. Mehmet Murat Şahin) Agora Kitaplığı.

Wallerstein, I. (1980). One Man's Meat: The Scottish Great Leap Forward. *Review (Fernand Braudel Center)*, Vol. 3, No. 4, s. 631-640.

Wallerstein, I. (2011). Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş. (Çev. Ender Abadoğlu & Nuri Ersoy). Bgst Yayınları.

Whatley, C. A., & Foyster, E. A. (Eds.). (2011). *A History of Everyday Life in Scotland*. Edinburgh University Press.

MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİNDE YENİ BİR ANALİZ BİRİMİ OLARAK CİNSİYET

Elifcan ÇORUK*

ÖZET

Cinsiyet ve milliyetçilik arasındaki ilişki, 1980'li yıllardan itibaren tartışılmalı bir konu haline gelmiştir. Bununla birlikte milliyetçiliği konu edinen çalışmaların çoğu cinsiyet kavramını göz ardı etmektedir. Bu durum cinsiyet ve milliyetçilik ilişkisine eleştirel feminist bir perspektiften bakılmasını gerektirir. Çünkü milliyetçilik ve iktidar bağlantısı, cinsiyet üzerinden hiyerarşi ve tahakküm kurar. Buradan hareketle bu çalışma, milliyetçilik çalışmalarında cinsiyetin bir analiz birimi olarak incelenmesi gerektiği kaygısını gütmektedir. Bu kaygıyla çalışma teorik olarak milliyetçiliği, cinsiyet olgusuyla kurduğu ilişki üzerinden sorgulamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla ilk olarak milliyetçilik teorileri ele alınmıştır. İkinci olarak ise, milliyetçilik içerisinde cinsiyetin nerede konumlandığı feminist çizgide incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Milliyetçilik, Feminist Perspektif, İktidar, Cinsiyetsiz

JEL Kodları: K38, B54, Z19

GENDER AS AN UNIT OF ANALYSIS IN NATIONALISM THEORIES

ABSTRACT

The relationship between gender and nationalism has become a controversial issue since 1980s. In the meantime, most of the studies on nationalism pretend not to see the concept of gender. This situation needs a critical feminist approach to the relationship between gender and nationalism. Because connection between nationalism and power hierarchise and dominate on gender. From this point, this study is concerned that gender should be examined as a unit of analysis in nationalism studies. With this concern, the study aims to examine theoretically nationalism via its relationship with gender. For this purpose firstly, the theories of nationalism are discussed. Secondly, the position of gender in nationalism has been examined in feminist line.

Key Words: Gender, Nationalism, Feminist Perspective, Power, Genderless

JEL Codes: K38, B54, Z19

---

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, elifcan.coruk@hotmail.com, 0000-0002-3026-1645

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application: 18 Şubat 2022

Düzeltilme Tarihi / Revision Date: 14 Nisan 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 9 Mayıs 2022

Araştırma Makalesi/Research Article

1. GİRİŞ

1980'li yılların sonuyla birlikte kimlik siyaseti ve söylemin önemi kamusal alanda öne çıkmaya başlamıştır. Bu durum sosyal bilimler alanında pek çok disiplini etkilemiş olmakla birlikte, en önemli vurgularını feminist teorinin geliştirdiği cinsiyet çalışmaları üzerinde yapmıştır¹. Siyasal arenada devletin tek aktörlü yapısı, cinsiyet çalışmaları üzerinden eleştirilmeye başlanmıştır. Hâkim olan tek iktidar alanı olarak devlet olgusu bu dönemden itibaren eril tahakküm ile özdeş tutulmuştur. Bu yönüyle iktidar alanı olarak görülen yapılar içerisinde erkek olmayan ya da erilleşmeyen cinsiyetlerin varlığı fark edilmeye ve araştırılmaya başlanmıştır. Söz konusu fark ediliş, eril tahakkümün özellikle tarih, siyasal hayat, uluslararası siyaset, güvenlik çalışmaları ve dış politika gibi alanlarda kurduğu hegemonyaya dönük eleştirilerle devam etmiştir². Bu alanlarda kurulan baskın eril bakışın temel aldığı nokta iktidar olarak devletin yanı sıra hem devleti hem de eril anlayışı meşrulaştırıcı bir güç olarak milliyetçiliğin kendisidir (Walby, 2013: 50-56). Dolayısıyla milliyetçilik çalışmaları içerisinde cinsiyet temelli analiz yapmak ya da erkeklik haricinde herhangi bir cinsel kimliğin alan içerisindeki varlığı sorgulamak, meseleyi devlet ve iktidarın varlığının sorgulanmasına kadar götürebilmektedir. Bu yönüyle milliyetçilik çalışmalarında cinsiyet, millet ve milliyetçiliğin yeniden üretim sürecini anlamlandırmak için başvurulan bir alan olmuştur. Milliyetçilik çalışmaları içerisindeki temel yaklaşım olan modernist milliyetçilik teorileri, milliyetçiliğin ve milletin ne olduğuna ve nasıl oluştuğuna dair fikirler öne sürmüşlerdir. Bu grup milliyetçilik çalışanları, kavramın ne olduğu ve ne zaman ortaya çıktığı gibi sorulara yanıt ararken, milliyetçiliğin yeniden üretim sürecini gündeme almamışlardır³. Bu durum milliyetçilik ve cinsiyet ilişkisini (ya da ilişkisizliğini) etkilemiştir. Zira cinsiyet mefhumu, milliyetçilikle kurduğu ilişki bağlamında incelenememiştir.

Bahsi geçen arka plandan hareketle bu çalışma milliyetçiliği, teorik boyutta cinsiyet olgusuyla kurduğu ilişki üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla milliyetçiliğin cinsiyetçi ve / veya cinsiyetsizleştirici bir motivasyona sahip olması, feminist perspektifin getirdiği kesişimsel ve eleştirel

¹ Örnek çalışmalar için bakınız; Butler, J. (1990) "Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity", London and New York: Routledge; hooks, b. (1984) "Feminist Theory: From Margin to Center", Boston:South End Press; hooks, b. (1981) "Ain't I a Woman? Black Women and Feminism", Boston:South End Press; Jayawardena, K. (1986) "Feminism and Nationalism in the Third World", Netherlands: Zed Books; Hill-Collins, P. (1990) "Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment", London and New York: Routledge.

² Uluslararası İlişkiler disiplininin hem kendisi hem de temel konu başlıkları üzerinden feminist eleştiri sunan çalışmalar için bakınız: Tickner, J. A. (2005) "Gendering a Discipline: Some Feminist Methodological Contributions to International Relations", Journal of Women in Culture and Society, 30(4): 2173-2188; Grant, R. ve Newland, K. (1991) "Gender and International Relations", Indianapolis: Open University Press; Steans, J. (1998) "Gender and International Relations-An Introduction", New Jersey: Rutgers University Press; Blanchard, E. M. (2003) "Gender, International Relations, and the Development of Feminist Security Theory", Signs, 28 (4): 1289-1312; Scott, J. W. (1999) "Gender and the Politics of History", New York: Columbia University Press; Sylvester, C. (1994) "Feminist Theory and International Relations in a Postmodern Era", Cambridge: Cambridge University Press.

³ Bakınız: Anderson, B. (2017) "Hayali Cemaatler", (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları; Gellner, E. (1992) "Uluslar ve Ulusçuluk", (B. E. Behar, & G. G. Özdoğan, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları; Hobsbawm, E. J. (1993) "Milletler ve Milliyetçilik", (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları; Hobsbawm, E. J. (2005) "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek" E. J. Hobsbawm, & T. Ranger (ed.), Geleneklerin İcadı (M. M. Şahin, Çev., s. 1-18). İstanbul: Agora Kitaplığı; Breuilly, J. (1982) "Nationalism and the State", Chicago: The University of Chicago Press; Hroch, M. (1985) "Social Preconditions of National Revival in Europe", Cambridge: Cambridge University Press; Nairn, T. (1981) "The Break-Up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism", Australia: Verso Press.

bakış çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın temel argümanı, milliyetçilik kuramlarının cinsiyet temelli bir analize başvurmadan tam olarak açıklanamayacağıdır. Bununla birlikte Türkçe milliyetçilik literatüründe, cinsiyet mefhumunu teorik boyutta ele alan makalelerin⁴ yer aldığı görülmektedir. Buna karşın bahsi geçen makalelerin içeriklerine bakıldığında milliyetçilik kuramlarının cinsiyet perspektifli bir analizden geçirilmesine rastlanmamaktadır. Diğer bir ifadeyle başlangıçta milliyetçiliğin ve toplumsal cinsiyetin ne olduğuna ilişkin kapsamlı kaynak analizlerinin verildiği bu makaleler, feminist teorisyenlere ait milliyetçilik yorumlarıyla genel bir değerlendirme niteliğine sahiptir. Çalışmanın temel argümanının yanı sıra bahsi geçen literatüre cinsiyet perspektifli bir katkı sunma motivasyonu bu çalışma, öncelikle milletin ve milliyetçiliğin ne olduğuna ilişkin yürütülen temel teorileri ele alacak, daha sonra feminist literatürden yazarların milliyetçiliğe bakışını tartışacak ve bu arka planların üzerine milliyetçilik ve feminizm ilişkisi ve milliyetçilik teorilerinin cinsiyete ne ölçüde yer verdiğini analiz edecektir.

2. TEORİK MİLLİYETÇİLİK ÇALIŞMALARINA BAKIŞ

Milliyetçilik tartışmaları, farklı dinamik ve analiz birimleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Milliyetçilik çalışmaları üzerine söz konusu farklılık, primordiyalistler ve modernistler arasında temel bir ikiliği ortaya koymaktadır. Primordiyalizm, genel olarak, milletlerin sabit ve doğal olduğu fikrinden hareket etmektedir (Gusfield, 1996: 53). “Doğalcı”, “eskilci”, “ilkçi”, “hep var olan” gibi niteliklemlerle birlikte ifade edilen primordiyalizm, Edward Shils ve Clifford Geertz’e göre kan, dil, din gibi bağların doğal bir yakınlık ve süreklilik oluşturan etnik bağlılıkları ya da etnisiteyi nitelendirmektedir (Özkırımlı, 2016: 79-85). Doğalcılık, eskilcilik, özcülük ve biyolojik bakış gibi çeşitli gruplara ayrılarak kategorik bir biçimde de incelenebilen primordiyalizm, milletleri sabit ve değişmez bir olgu olarak ele almalarıyla eleştirilmişlerdir (Akıncı, 2014: 139-141). Bu eleştirilerin en önemli sahipleri ise milliyetçilik kuramları içerisinde modernist görüş mensuplarıdır. Buradan hareketle primordiyalist yaklaşımın aksine modernistler, milliyetçiliği modernitenin sahip olduğu özellikler üzerinden açıklama girişimindedir. Modernist analizde milliyetçiliğin oluşumu ya da ulusal duygu ve hareketlerin geniş çapta ele alınması sanayileşme, kapitalizm veya sekülerleşme gibi modern süreçlerle ilişkilendirilmektedir. Bu perspektifte milliyetçilik, büyüyen ve kentleşmiş bir nüfus içinde kültürel bir homojenlik sağlamaya çalışan ve böylece modernleşen bir sanayi toplumunun araçsal gereksinimlerini koruyan entelektüeller ve siyasi seçkinler tarafından planlanmıştır. Bahsi geçen milliyetçilik analizleri arasında Ernest Gellner, Benedict Anderson, Eric Hobsbawm, Anthony D. Smith, Walker Connor ve Michael Billig gibi isimler öne çıkmaktadır.

⁴ Milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet konusunda bahsi geçen teorik çalışmaların bazıları; Avcil, C. (2020) “Milliyetçiliğin Toplumsal Cinsiyet ile İlişkisine Dair Kuramsal Bir Bakış”, *Mukaddime*, 11(2): 468-484; Küçükaliolu, E. G. (2019) “Milliyetçilik Kuramları ve Toplumsal Cinsiyet Genel Bir Değerlendirme”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16):151-163.

Modern milliyetçilik teorileri arasında Ernest Gellner'in milliyetçilik analizi önemli bir yer tutmaktadır. Gellner (1992: 19), milliyetçiliğin öncelikle siyasi bir ilke olduğunu ve bu ilke etrafında siyasal ve ulusal birimin uyumlu olması gerektiğini savunmaktadır. Milliyetçiliğin olması için gereken bu şartlar ise “sanayileşme” adı altında yeni bir şarta ihtiyaç duymaktadır. İnsanlık tarihinin geçirdiği aşamaları tarım öncesi, tarım dönemi ve sanayileşme süreci olarak temelde üçe ayıran Gellner (1992: 25), devletin olmadığı dönemlerde millet, milliyetçilik ve ulusal kültürün de olmayacağını savunmaktadır. Bu bağlamda milliyetçilik, sanayileşmeyle yakından bağlantılı modern bir fenomen olarak sunulmaktadır. Milliyetçiliği, sanayi toplumuna uygun bir işgücü yaratmak için devlet tarafından üstlenilen toplumsal homojenleşme süreçlerinin sonucu olarak tanımlar. Dolayısıyla Gellner'in çalışmasına göre sanayileşme, milliyetçiliğin ortaya çıkması için önemli bir uyarıcı işlevi görmüştür.

Sanayileşmeye geçiş, toplumda evrensel okuryazarlığın yayılması, bürokratik ve teknolojik iletişimin gereklilikleri anlamına gelen yüksek bir kültürün ortaya çıkmasına zemin hazırlamakta ve aynı zamanda atomize bireylerden oluşan kişisel olmayan bir toplumun kuruluşunu da anlatmaktadır (Gellner, 1992: 109; 186). Bu anlamda Gellner'in ifadelerinde kullandığı kültür, sanayi toplumlarında daha aktif bir rol oynamaktadır. Çünkü yazara göre sanayi toplumunun ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için homojen bir toplum, iş bölümü, uzmanlaşma ve standartlaşma gerektirir (Özkırımlı, 2016: 161). Bu argüman, Gellner'in eğitime yaptığı vurguyu öne çıkarmaktadır. Milliyetçiliğin içselleştirilmiş bir eğitime bağlı olan, bu yönüyle de yüksek kültürlerle dayanan yeni bir toplumsal örgütlenme biçiminin sonucu olduğunu ifade etmiştir (Gellner, 1992: 93). Çünkü sosyal hareketliliğin yüksek düzeyde olduğu sanayi toplumlarında eğitim, bireyin değerlendirildiği en önemli unsur haline gelmektedir.

Sanayi toplumlarında sosyal hareketliliğin yüksek düzeyde olması, eğitimin merkezileşmesini ve iktidar sağlayıcısı olarak devleti gerektirmektedir. Bu gereklilik milliyetçilik üzerinden okunduğunda, kültürün oluşumu için eğitimin ve bu eğitimi evrensel ya da geniş çaplı nüfuz haline getirecek bir devletin gerekli olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Dolayısıyla milliyetçilik devlet destekli bir eğitimle kalıcı hale gelebilir. Bu açıdan bakıldığında milliyetçilik, endüstriyel kapitalizmin yükselişiyle bağlantılı modernleşme sürecinin bir ürünü olarak tanımlanmaktadır.

Bir başka modernist ise Benedict Anderson'dır. Anderson için milletler hayali topluluklardır. Bu bağlamda milletler, ulusun en küçük üyelerinin bile diğer üyelerle tanışmayacağı anlamda hayal edilmiş, ancak her bir üyenin zihninde birlikteliklerinin imgesinin yaşadığı topluluklardır (Anderson, 2017: 20). Gellner'in milliyetçiliği yanlış beyanlar üzerine kurduğunu belirten Anderson (2017: 21), toplulukların hayal edilmiş biçimleriyle özümzendiklerini ve ayırt edildiklerini ifade etmektedir. Bu bağlamda milliyetçilik, kendisinden önce gelen ve onun içinden doğan kültürel sistemlerle ilişkili olarak anlaşılmalıdır. Millet oluşumu incelemelerinde kültürel alanda yaşanan gelişmelere öncelik

veren Anderson'a göre bu argümanın tarihsel karşılığı birbiriyle örtüşen üç olaya denk gelmektedir; dini cemaatin çöküşü, hanedanların çöküşü ve homojen zamanın ortaya çıkışı (2017: 26-27, 38-41). Anderson'ın bakış açısına göre bu üç durum Avrupa'da hayali cemaatlerin ortaya çıkmasını sağlayan koşulları ortaya koymuştur.

Hayali Cemaatler'de sorgulanan temel durum, bir topluluğun nasıl tasavvur edildiği ve bu tasavvurun o topluluğa ne kazandırdığı üzerinedir. Dolayısıyla, esas itibariyle burada temel amaç milliyetçiliğin ve ulusal kimliğin maddi koşullardan temel alabileceği fikrinin alt yapısını oluşturmaktır. Bu bağlamda Anderson'a göre milliyetçiliğin ortaya çıkışındaki en önemli değişken basım kapitalizmidir. Bu yönüyle yazar, belirli bir kapitalist girişim biçiminin ulusal dillerin ve bunlar içindeki iletişimin gelişimini nasıl desteklediğini göstermek amacıyla basım kapitalizmi fikrini ileri sürmüştür. Gazete okumak ya da gazete üzerinde bir görsele denk gelmek Anderson'a (2017: 39) göre, bir ulusun tartışmalarına hayal etme yoluyla ortak haber içeriği vermekle birlikte, aynı zamanda bir tür temsil ve aidiyet göstergesidir.

Öte yandan ulusun inşasına odaklanmasında Anderson, ulusal yurttaşın tahayyülüne dair herhangi bir atıfta bulunmamaktadır. Çünkü hayal edilen yalnızca ulusun kendisi ya da sınırları değildir. Aynı zamanda zihinlerde canlandırılan ulusal sınırlar içinde yetiştirilmiş vatandaşların varlığı hem hayal edilmekte hem de kabul edilmektedir. Nitekim basım kapitalizminin sağladığı biz olma duygusundaki birlik, kökeni ulusla birlikte vatandaşların da hayal edilmesinden almaktadır.

Milliyetçiliği modernleşme açısından analiz eden bir diğer önemli teorisyen ise Eric Hobsbawm'dır. Modern öncesi dönemde milletlere ve milliyetçiliğe yer olmadığı fikrini savunan Hobsbawm (1993: 35-43), liberal ideolojinin gelişiminin başlangıç noktasını temsil eden Fransız Devrimi'ne dayalı milliyetçiliğin ortaya çıkışını ele almaktadır. Bu yönüyle yazara göre hem milletler hem de milliyetçilik Fransız Devrimi sonrası oluşan düşünsel sürecin parçalarıdır. Fransız Devrimi'nin yazara göre milliyetçilik çalışmaları açısından önemli olmasındaki etken bu dönemde üretilen geleneklerdir. Belirli bir geçmişle birlikte değer ve normları aşlamaya çalışan, kabul edilmiş kurallar, ritüel ve sembolik bir doğa tarafından yönetilen bir dizi uygulama anlamındaki icat edilmiş gelenekler, Devrim itibariyle kamusal alanda üretilmeye başlamıştır (Hobsbawm, 2005, s. 2; 15).

Hobsbawm (2005: 14-15), geleneklerin icat edildiği dönemlere ilişkin temel faktörleri okullardaki eğitim ve öğretimin gelişimi, kamusal alanda törenlerin ve anıtların seri üretimin icadı şeklinde öne sürmektedir. Bu sayede kitle siyasetinin ortaya çıkması ve nüfusun daha önce ihmal edilen kesimlerinin siyasi arenaya girmesiyle yönetici seçkinlerin kendilerini, bağlılık ve işbirliğini sürdürmek için gelenekler icat etmek zorunda kaldıkları süreç başlatılacaktır. Milli geleneklerin, önemli sembollere ve kültürel değerlere atıfta bulunarak ulusu harekete geçirme ve örgütlemeye önemli bir rol oynayan, bu yönüyle aslında bir devlet inşa eden seçkinler tarafından icat edildiği öne sürülmektedir. Hobsbawm'a göre ulusal seçkinler grubun kültürünün en önemli yönlerini seçerler,

onlara yeni değer ve anlamlar yüklerler ve böylece onları grubu harekete geçirmek için semboller olarak kullanırlar.

Öte yandan etno-sembolistler ise, milliyetçilik çalışmaları konusunda primordiyalistler ile modernistler arasında konumlanmaktadır. Etno-sembolistler, modernleşme teorilerine ek olarak, milliyetçiliğin modernleştirici potansiyeline yapılan büyük vurgunun etnik kökenin önemini gözden kaçırdığı, esasen ilkel bağlara dayalı farklı bir milliyetçilik anlayışının geliştirilebileceğini iddia etmektedir. Bu bağlamda Anthony Smith ve Walker Connor gibi teorisyenler, modern milletlerin oluşumundan önce var olan etnik köklerin ve duyguların rolüne atıf yapmaktadır. Genel olarak bu yaklaşıma göre etnik kimlik ve milliyetçiliğin oluşumunda, sürekliliğinde ve dönüşümünde mitlerin, sembollerin, hatıraların, değerlerin ve geleneklerin rolü hayati öneme sahiptir.

Anthony Smith (2017: 28-29; 49), milliyetçilik çalışmasının yalnızca Fransız ve Sanayi Devrimleri ile ilişkili değil, aynı zamanda eski bağların ve duyguların korunmasını da hesaba katarak yeniden yönlendirilmesi gerektiği fikrini savunmaktadır. Bu savunun arka planında yatan gerekçe ise, etno-sembolist yaklaşım, Smith'in ifadesiyle etnik-simgencilik, ortaya çıkmasında modernist ve ilkçi yaklaşımların milliyetçiliği açıklamadaki zayıflıkları yer almaktadır (Smith, 2013: 87). Bu açıdan bakıldığında Smith'in çıkış noktası için ulusların kendilerinin modern dönem koşullarının bir ürünü olduğu ve kökenlerinin çeşitli insan gruplarının tarihinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla Smith'in milliyetçilik çalışmasının temelini açıklayan kavram "ethnie"dir. Siyasallaşma derecesi arttıkça, ulus olmanın bileşenlerinden birini oluşturan özerklik talebinin ortaya çıkması, aynı zamanda bir etnik grubun ulus halini alması anlamına gelen etnik milliyetçilik oluşumuyla birlikte hareket etmektedir (Smith, 2017: 39). Çünkü Smith, modern öncesi etnik kimliğinin varlığının, modern dönem milletleri için önemli olduğu fikrini savunmaktadır. Bu savın Smith'in milliyetçiliğe bakışındaki meşruluk temeli Fransız Annales Okulu'nun *longue durée*⁵ analizinden köken almaktadır. Diğer bir ifadeyle *longue durée* analizi çerçevesinde okuma yapmak Smith'in, modern dönemde şekil almış olsa da milletlerin geçmişten getirdiğini iddia ettiği mit, sembol, gelenek, köklü alışkanlıklar gibi özelliklerini anlaşılır kılmaktadır. Çünkü Smith'e göre her millet örneği kendi özgün tarihsel gelişim sürecine ve bu süreçte tecrübe ettiği toplumsal, ekonomik, siyasi dönüşümlerine bakılarak anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında mit, sembol, hatıra, alışkanlık vb. geçmişten gelen çeşitli unsurlar *longue durée* biçiminde yapılacak tarihsel analizin hem parçası olmakta hem de Smith'in milliyetçilik düşüncesine katkı sağlamaktadır.

Gerek uzun dönemli tarihsel analiz vurgusu gerekse de etnik simgelerle milliyetçilik arasında kurduğu ilişki bakımından Smith'in milliyetçiliği, yalnızca toplumsal ve siyasal bir hareket olarak

---

⁵ Fransız Annales Okulu tarihçilerinin analizlerinde sıklıkla görülen, belirli bir olay ya da tarihin anlaşılmasında mekânsal, coğrafi, tarihsel, sosyolojik, ekonomik ve siyasi uzun dönem inceleme yapılmasının öne çıkarıldığı *longue durée* analizi hakkında detaylı bilgi sahibi olmak için bakınız: Braudel, F. (1980) "On History", (S. Matthews, Çev.) London: Weidenfeld and Nicolson.

değil, aynı zamanda kültürel temelli bir değer olarak ele aldığını göstermektedir. Bu açıdan gelenek, hatıra, mit, sembol ve değerler gibi sembolik kaynaklar milletlerin, kültürel birikimlerinin bir sonucudur (Smith, 2017: 30). Bir başka ifadeyle etnik topluluklardan milletlere ve milliyetçiliğe geçiş aşamasında bir süreklilikten bahsetmekte, kültürel birikimin devamlılığı sağlandığı ölçüde milliliğin de sağlandığını gösterme çabasıdır. Bu çabadan hareketle Smith millet kavramını, kutsal anavatan olarak kabul edilen bir yerde yaşayan, ortak mitlere ve paylaşılan bir tarihe, kültüre, ekonomiye, ortak yasalara sahip olan ve adlandırılmış bir insan topluluğu şeklinde tanımlamaktadır (Smith, 2013: 25). Millet tanımında vurgulanan ortaklık Smith'e göre gen aktarımı ya da kan bağıyla değil, ortak etnik mit ve inançlarla ilgilidir (Gökalp, 2007: 290). Çünkü Smith için milletlerin sürekliliği ve dönüşümü, uzun dönemli tarihsel analiz içerisinde incelenecek sembolik kaynaklarla anlaşılır hale gelmektedir. Dolayısıyla dil, kamu kurumları ve aydınların milliyetçilik ideolojisindeki rollerinin yanı sıra müzik ve görsel sanatlar, soy mitleri, seçilmişlik mitleri, kutsal anavatan algısı, altın çağlar ve fedakârlık gibi olgular Smith'in milliyetçilikle etno-sembolizm arasında kurduğu ilişkinin alt başlıklarını oluşturmaktadır.

Benzer şekilde Walker Connor (1994: 63-64) da, modernleşme temelinde geliştirilen milliyetçilik teorilerini materyalizmin insan ilişkileri üzerindeki etkisinin yersiz bir şekilde abartılması olarak eleştirmektedir. Connor (1994: 65) milliyetçiliği, kişinin devletine veya ülkesine ve onun siyasi kurumuna duygusal bir bağlılık olarak tanımlamakta ve ulusal kimliğin inşasında ilkel bağların ve etnik bilincin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda etnik köken kavramı ise milliyetçiliğin vazgeçilmez bir parçası olarak modern uluslar ortaya çıkmadan önce önemli bir kişisel ve grup kimliği sağlamıştır. Çünkü ortak soya bağlılık olarak oluşan soydaşlık fikrine duyulan inanç, hem duygusal hem de toplumsal ve sembolik süreçlere bağlılığın temelini oluşturmaktadır (Smith, 2017: 67).

Son olarak milliyetçilik çalışmalarında Michael Billig gerek Batı merkezçiliğini eleştirmesi bakımından gerekse de milliyetçiliğe yöneltilen sorunun bağlamını ve inceleme yöntemini değiştirmesi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Billig'in temel savı milliyetçiliğin ne olduğundan çok, nasıl üretildiğiyle ilişkili olmuştur. Bu bağlamda milliyetçiliğin teorik anlamda yeniden üretimini irdeleyen banal milliyetçilik, Billig ile özdeş anılan bir kavram haline gelmiştir. Billig'e (2002: 17) göre banal milliyetçilik, "batılı müesses milletlerin yeniden üretilmesine izin veren ideolojik alışkanlıkları örtmesi için ileri sürülmektedir". Bu yönüyle kavram milliyetçiliğin, yalnızca savaşlar ve ulus oluşum dönemleri gibi sıcak zamanlarda değil, aynı zamanda sıradanlaşan ve gündelik hale gelen bir yönü olduğunu belirtmektedir. Milliyetçiliğin gündelik yönünü belirtirken Billig, milliyetçiliği yalnızca öteki olarak addedilen bir topluluğun ideolojisi olarak okumamak gerektiğini de eklemektedir. Zira bu çerçevede değerlendirildiğinde milliyetçilik, Batılı olmayan öteki ulus-devletlerin inançlarını niteleyen saldırgan bir ideoloji olarak okunurken; Batılı devletler için vatanseverlik, yurttaşlık ve sadakat gibi atıflarla anlam kazanmaktadır (Billig, 2002: 26).

Billig, Batılı devletlerin psikolojik bir temelle yaptığını iddia ettiği milliyetçilik ve vatanseverlik arasındaki ayrımı, milliyetçiliğin gündelikle kurduğu ilişki bağlamında eleştirmektedir. Bu bağlamda milliyetçiliğin ihtiyaç duyduğu sorgusuz kabullenme hali, banal milliyetçilik çerçevesinde herhangi bir kamu binası önünde durması kanıksanmış sallanmayan bir bayrak ile örneklendirilmektedir (Dede, 2021: 38). Bu örnek aynı zamanda Billig için milliyetçiliğin Batılı müesses devletlerde yeniden üretimini somutlaşma göstergesidir. Çünkü Billig'in ifaddelerine göre sorgusuz kabullenme hali, milliyetçiliğin normalleşmesi, gündelik pratikler içinde rutinleşmesi ve dolayısıyla banal hale gelmesinde etkilidir. Buradan hareketle Batılı devletlerin kendilerini milliyetçi olarak tanımlamaksızın milliyetçiliğe olumsuz bir anlam yüklediğini söyleyen Billig (2002: 49-50), esas itibarıyla milliyetçiliğin ve milli kimliğin yaşanılan ortamı oluşturarak solunan hava gibi görünmeyen, bu anlamıyla unutulmuş, doğallaşmış ve sıradanlaşmış bir ideoloji olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla şimdiki zaman içinde milliyetçilik ve milli kimlik, her an unutulmuş gündelik rutinler içerisinde bilinçdışı bir biçimde yerleşmektedir.

Tüm bu arka plandan hareketle, hangi teorisyenin odağında ele alınırsa alınsın milliyetçilik yaklaşımlarına ilişkin günün sonunda ortaya çıkan genel sonuç, cinsiyete dayalı bir bakışın milliyetçilik teorilerinde geliştirilmemiş olması ya da cinsiyetin bir analiz birimi olarak tercih edilmemesidir. Dolayısıyla cinsiyetin, milliyetçi süreçlere katkısı, katılımı ve bu süreçten etkilenme biçimi tamamen göz ardı edilmektedir. Buradan hareketle pek çok yerli ve yabancı feminist çalışmacı, milliyetçiliğin dinamiklerini daha iyi anlamada analitik bir araç olarak cinsiyetin önemini vurgulamışlardır. Bu vurguyla birlikte cinsiyetin görmezden gelindiği bir alan olarak milliyetçilik çalışmalarında yeni bir alan açılmasını sağlayan cinsiyet ve milliyetçilik ilişkisi, araştırılması gereken bir başlık olarak sunulmuştur.

3. MİLLİYETÇİLİĞİN CİNSİYETLE KURDUĞU İLİŞKİ

Feminist ideolojinin bir analiz birimi olarak cinsiyeti ele alması, milliyetçilik ve cinsiyet arasında bir ilişki olduğu gerçeğini açığa çıkarmıştır (Zalewski, 1995: 341). Bu anlamda milliyetçilik ve cinsiyet ilişkisi, hâlihazırda var olan teori ve bakış açılarının sahip olduğu cinsiyet körlüğüne yönelik bir eleştiri üretmiştir. Söz konusu eleştiriden çıkarılabilecek en temel sonuç ise milliyetçiliğin, cinsiyetlendirilmiş bir varoluşa sahip olduğudur. Çıkarılan bu sonuçtan hareketle milliyetçiliğin cinsiyetlendirilmiş boyutuna ilişkin feminist argümanları analiz etmek, yalnızca milliyetçilik ve cinsiyet çalışmaları için değil, aynı zamanda cinsiyetin iktidar olanla kurduğu ilişkiyi de somutlaştırmaktadır. İktidar olgusunun her an, her yerde ve her şekilde olabilirdiğinin farkındalığı da yine milliyetçilik cinsiyet ilişkisinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu yönüyle, cinsiyet körlüğünün uzunca bir zaman diliminde işgal ettiği milliyetçilik alanı, kuşkusuz cinsiyete yönelik aynı tepkisizliğin tarih ve siyaset bilimi gibi alanlara da sirayet etmesiyle sonuçlanmıştır. Özellikle tek aktör olarak devletin kabul edildiği bu alanlar içerisinde bizzat iktidar olarak devletin kendisinin eril

tahakkümle kurulması, cinsiyetin bu alanlarda neden ve nasıl göz ardı edildiğini gösterir niteliktedir. Bu durum bir süreç ve olgu olarak milliyetçiliğin yanı sıra cinsiyetin, kurtuluş savaşları, ulus devlet ve ulus inşası süreçlerinden de dışlandığını gösterir. Çünkü klasik anlatı içerisinde hiçbir savaş, diplomatik ilişki, hükümdarlık, imparatorluk, modern anlamda yöneticilik ya da devlet erkânı vb. kavramlar, kamusal-özel alan ikiliğinin özel tarafın ilgilendirmiyormuş gibi yapılmaktadır. Bu durum aynı zamanda kavramların cinsiyete atıf yapılarak incelenmesine ve açıklanmasına da engel olur niteliktedir. Bu kavramlar kamusal alanda geçen tarih çizgisinden köken almaktadır. Yalnızca son çıkarımdan hareketle bile bu alanların cinsiyetlendirilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Feminist analiz, cinsiyet meselelerini ulus, ırk ve etnik kimlik meseleleriyle hem birlikte hem de ayrı olarak düşünme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde feminist çalışmaların milliyetçilik çalışmalarına en önemli katkısı, Hobsbawm'a göre geleneğin en çok üretildiği dönem olan ulus inşası projesine, erkeklerin ve kadınların farklı şekilde katıldıkları gerçeğini sunması olmuştur. Ulusun icadının ikili cinsiyet kalıpları çerçevesinde inşa edildiğini öne süren Silke Wenk'e (2000: 63) göre milliyetçilik hareketleri kabul edilebilir modern cinsiyet anlayışları çerçevesinde yapılandırılarak erkek cinsiyetinin koruduğu ve kadınlarınsa korunduğu motiflerle imgenlenmiştir. Benzer bir durum Tamar Mayer'in milliyetçilik ve cinsiyeti konu edindiği çalışmalarında da görülmektedir. Mayer'e (2000: 1-2) göre milliyetçiliğin cinsiyetlendirilmesi, ulusun erkeklerin mülkü olduğu ve bu ulusa ait olmanın getireceği faydalara erişimin de yine cinsiyete dayalı tahakküm ilişkileriyle kurulduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ikili cinsiyet anlamında kadın ve erkeğin bir arada düşünüldüğü üreme, cinsellik ve ebeveyn olma kavramlarının da benzer tahakküm ilişkileriyle kurulması hem bu kavramların ulus oluşum sürecinden bağımsız olmadığını hem de milliyetçilik temsillerinin erkek egemen yetkilerle donatıldığını göstermektedir. Çünkü önemli olan, olması gereken/makbul kadın algısının yaratıcısı, kadının kendisi değil, eril düşünce olmaktadır. Bu nedenle de geleneksel ve modern olmak arasındaki dengeyi kurma ve temsil etme işlevi, yaşamın görünür kılınan her alanında kadına verilen ancak sınırları erkekler tarafından çizilen bir rol olma özelliğindedir (Çakır, 2008).

Feminist teorinin milliyetçilikle kurduğu ilişki, kuşkusuz feminist teorisyenlerin cinsiyet ve millet ilişkisine yönelik fikir ve teori beyanlarıyla gelişmeye başlamıştır. Bunlar arasında milleti ve milliyetçiliği analiz etmede cinsiyet ilişkilerinin önemli olduğunu öne süren en önemli isim Nira Yuval-Davis'tir. Yuval-Davis kadınların milliyetçi süreçlerde temel olarak üç şekilde konumlandırıldığını belirtmektedir. Bu üç konum, kadınların üreme rollerinden gelen milletin biyolojik yeniden üreticilik vasfı, çoğalan nüfus içinde baskın kültür sembolleriyle birlikte kültürel aktarımın gerçekleştirilmesi görevi ve son olarak da ulusal projelerde ve süreçlerde kadınların vatandaşlık açısından sınıflandırılması şeklinde sıralanmaktadır (Yuval-Davis, 2014: 54-58).

Yuval-Davis, ulusal bir kimliğin cinsiyete dayalı temsiline, aynı zamanda kadınların ulus onurunun ya da namusunun taşıyıcısı olarak inşasını da beraberinde getirdiğine işaret etmektedir. Bu ifadenin temelinde kuşkusuz ataerki ilişkiler yatmaktadır. Bu ilişki hükümlerliği altında kadınlar hem aile içinde hem de eğitim öğretim kurumlarında, yetişme çağındaki çocukların temas kurdukları birincil kişiler olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle de, yeni nesil milliyetçileri biyolojik olarak yeniden üretmek ve bunlara kültürel olarak ulus değerlerini aktarmak için kadınlara birincil sorumluluk verilebileceği düşüncesi kanıksanmaktadır.

Bir başka taraftan Cynthia Enloe, milliyetçiliğin cinsiyetle kurduğu ilişkiye erkeklik penceresinden de bakmaktadır. Milliyetçi hareketlerin genellikle erkeklerin deneyimlerinden güç aldığını ve bu nedenle de, kadın cinsiyetinin kendi deneyimlerinden ziyade, milliyetçiliğin erilleştirilmiş bir hafızadan, aşağılanmadan ve umuttan doğduğunu ileri sürmektedir (Enloe, 2003: 77-79). Cinsiyetle birlikte sorunlu bir ilişki kuran milliyetçilik Enloe için algısal olarak kadınları ya korunması gereken vatan ya da anne sıfatlarıyla veyahut savaş ganimeti olarak sunacak kadar metalaştırmaktadır. Dolayısıyla cinsiyetler kadın ve erkek olarak ayrılrsa da; erkek her zaman “erkek” olarak aktör kabul ve tolere edilebilir, kadın ise “anne, vatan, öğretmen, canavar, fahişe” gibi sıfatlara duruma göre değişebilecek şekilde uygun görülmektedir. Ancak yaygın görüşe göre, her türlü durumda milliyetçilik konusunda fiili aktör olarak yer alan kesimi erkek cinsiyeti oluşturmaktadır.

Milliyetçilik çalışmalarına cinsiyet odağında bakan bir başka isim de Sylvia Walby’dır. Walby’ye (2013: 35-36) göre cinsiyetlendirilmiş kavramlar olarak millet ve milliyetçilik, erkekleri hiyerarşik olarak kadınlar üzerinde konumlandıran geleneksel cinsiyet ilişkilerini benimsemeye eğilimlidir. Walby (2013: 54), milliyetçilik açısından kadın ve erkek arasındaki bu geleneksel ilişkilerin, onların militarizm konusundaki farklı algılarından kaynaklanabileceğini, dolayısıyla militarizm ve cinsiyetin de ayrı bir çalışma alanı olabileceğini savunmaktadır. Bu durum, kadınların genellikle militarist çevrelerde niceliksel olarak neden ve nasıl daha az bulduklarına yönelik çıkarım yapılabileceği iddiasını sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ataerkilliği her alanda teorik hale getirme ve üzerine çalışılma sürecinin, milliyetçiliğin cinsiyetçi doğasını anlamlandırmak için ciddi önem taşıdığına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda yazar ataerkilliği erkeklerin kadınlara hükmettiği, fiili ya da psikolojik şiddet uyguladığı ve kadınları sömürdüğü bir sosyal yapı ve uygulamalar sistemi olarak tanımlamaktadır (Walby, 2013: 48-50). Bu yönüyle ataerki kavramı, kadınlar ve kadınsı olan her şey üzerinde hiyerarşi temelli çok boyutlu bir sömürü sistemi olarak ele alınmalıdır. Diğer bir ifadeyle ise bahsi geçen ilişki sisteminin bir tarafında sömürülen zihniyet olarak kadınlık varken, diğer tarafta ise sömüren bakış açısı olarak erkeklik yer almaktadır.

Benzer şekilde feminist aktivist ve yazarlar Kumari Jayawardena ve Bell Hooks sömürge toplumları, sömürgecilik ve ırkçılık üzerinden konuya yaklaşmaktadır. Bahsi geçen yazarların çalışmaları, coğrafyaları, temaları ve konuyu ele alış şekilleri arasında gözle görülür farklar olsa da,

özellikle üçüncü kuşak feminist perspektifin destek aldığı kesişimsellik⁶ yaklaşımına gösterdikleri özen açısından önemli ve benzer görülmektedirler. Kesişimsellik yaklaşımı, post-kolonyal teori, eleştirel ırk ve feminist teori, etnik çalışmalar ve LGBTIQ+ gibi çeşitli kimlikleri bir arada ele alma amacındadır. Bu amaçtan hareketle yaklaşım ırk, sınıf ve cinsiyet odaklarını birbirinden ayrı temalar halinde ele almayarak, bu odakların özellikle sömürge toplumlarındaki siyah kadın ve erkeklerin toplumsal, siyasal ve ekonomik tecrübelerinde nasıl kesiştiğine odaklanmaktadır (Crenshaw, 1989). Jayawardena'ya (1986) göre sömürgeleştirilmiş milletlerden gelen erkeklerin bir uygarlık olarak Batı ile temas kurlmaları durumu, cinsiyet çalışmaları açısından önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü modernleşme ve yeni görünme hallerinin görünürlük kazanırken ihtiyaç duyduğu vücudu yine kadın bedeni oluşturmaktadır. Bu anlamda kadın bedenine yönelik hem biyolojik yeniden üretim algısının hem de milliyetçi müdahalelerin, tekil milliyetçiliklere içkin olmaktan çok, evrensel bir yönü olduğu savunulur (Özkan-Kerestecioğlu, 2021: 107). Başka bir ifadeyle kadınlar toplumunda modernleşme sürecinin taşıyıcıları, hem göstergeleri hem de gösterenleri haline gelmişlerdir. Bu durum feminist bakışa göre evrensel bir nitelikken, Jayawardena'yı bu noktada öne çıkaran ise ulus oluşum süreçlerinde Sri Lanka gibi sömürge milletlerin de cinsiyet temelli milliyetçilikleri benimsediğini vurgulamasıdır. Benzer bir bağlam Hooks'un feminist yaklaşımında da görülmektedir. Hooks feminizmin, yalnızca beyaz orta sınıf kadınların tekelinde olmadığını, bu açıdan da konuya sınıf ve etnik kimlik temelli yaklaşmanın, cinsiyete ilişkin çalışmaları daha objektif kılacağını savunmuştur⁷.

Kadınların milliyetçilik süreçlerinde eril tahakküm altında tutulduklarını ifade eden Joane Nagel (1998: 254), diğer bir taraftan da yine kadınların anne olma vasıflarının milliyetçi motivasyonlarla öne çıkarıldığını, millet için anne olmanın kadınlara yeni bir sorumluluk getirdiğini belirtmektedir. Bu noktada belirtilmelidir ki bahsi geçen aile mefhumu kuşkusuz heteroseksüel ailedir. Çünkü ulus, hem erkekliğin hem de heteroseksüelliğin hegemonik alanı olarak inşa edilmiştir ve bu bağlamda heteroseksizm, milliyetçiliğin adeta sığınma noktasını oluşturmuştur. Başka bir ifadeyle heteroseksüellik, cinsel kimliğin, cinsel uygulamanın ve sosyal ilişkilerin milliyetçilik kalıpları içerisindeki tek normal ve makbul hali olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla söz konusu heteroseksizm, ulus inşası sürecinde kurulması beklenen ikili cinsiyete dayalı aile yapısının da temelini oluşturmaktadır.

Aile konusunda feminist bakış açısı aynı zamanda milliyetçiliğin, milleti bir aileye benzetme eğiliminde olduğundan da bahsetmektedir. Ailenin, hem erkeklerin hem de kadınların oynayacakları

⁶ Irk, sınıf, cinsel yönelim ve cinsiyet gibi sınıflandırmaların birbirlerinden bağımsız ele alınamayacağını vurgulayan kesişimsellik yaklaşımı hakkında detaylı bilgi için bakınız: Crenshaw, K. (1989) "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics", University of Chicago Legal Forum, 1989(1): 139-167; O'Donovan, M., Goswami, N. ve Yount, L. (2014) "Why Race and Gender Still Matter: An Intersectional Approach" London: Routledge.

⁷ Çalışmanın temel odağı olan cinsiyet ve milliyetçilik ilişkisinden ayrılmamak adına ırkçılık ve cinsiyet ilişkisine metinde yer verilmemiştir. Bununla birlikte, ırkçılık ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi incelemek için bakılabilecek bazı yazar ve eser isimleri şu şekildedir; Robert Miles Irkçılık, Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein Irk Ulus Sınıf, Bell Hooks Feminism For Everyone.

doğal rollerin oluşturacağı bir yapı olduğuna yönelik genel kabul söz konusudur. Aile benzetmesi, ulusun biyolojik aile kadar 'doğal' olduğu izlenimini verme amacının yanı sıra, kadının eril tahakküm altına alınmasını da yine aile yapısı üzerinden doğallaştırmayı içermektedir. Bu yapı ulusun bir aile olarak düşünüldüğü ve böylelikle üyelerine, ataerkil yapıdaki ailelerde görüldüğü gibi, kendi cinsiyetlerine göre farklı roller verilen ataerkil bir hiyerarşinin normalleştiği anlamına gelmektedir. Millettin sürekliliğinin sağlanması aynı anda hem erkeklığe hem de kadınlığa ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Nitekim kadına verilen yeniden üretici anne ve erkeğe verilen kahraman baba rollerinde de görüldüğü üzere milliyetçilik, heteroseksizme de aile mefhumuyla da ilişkisini ikili cinsiyet birlikteliğini yücelterek kurmaktadır.

Sonuç itibarıyla bahsi geçen tüm isim ve çalışmalar, cinsiyet ve milliyetçilik ilişkisinin oluşum, gelişim ve yeniden üretim sürecini anlamlandırma kaygısı taşımaktadır. Cinsiyetlendirilmiş bir alan olan milliyetçiliğin, bir analiz birimi olarak cinsiyeti ele alması kaçınılmaz ve göz ardı edilemez bir konuma feminist teori ve teorisyenler sayesinde yükselmiştir.

4. MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİNİN FEMİNİST PERSPEKTİFTEN ANALİZİ

Milliyetçilik çalışmalarında analiz birimi olarak “cinsiyet”, millet ve milliyetçiliğin yeniden üretim sürecine dair çalışmaların gündeme geldiği dönemlerde ele alınmaya başlanmıştır. Feminist teorinin cinsiyetin görmezden gelinen bir unsur olduğunu dile getirmesiyle birlikte milliyetçilik çalışmaları hem eleştirilmeye hem de cinsiyetsizliğe yer verecek şekilde düzenlenmeye başlamıştır. Bu durum esas itibarıyla milliyetçiliğin hem cinsiyetlendirilmiş hem de cinsiyetçi yapısını ortaya koyarken aynı zamanda sorunun çözümüne ilişkin ipuçları da verir niteliktedir. Çünkü sorunun esas kaynağı hem iktidarın hem de bağlı olduğu başat kavramların cinsiyetlendirilmiş olmalarıdır. Bu nedenle de kavramları önce cinsiyetlendirip daha sonra normalleştirmektense, cinsiyetsiz bir zihniyet temelinde kavramların ele alınması öncelenmelidir. Ancak milliyetçiliğin özellikle yeni oluşturulduğu ya da iktidar alanı içinde krize girdiği dönemlerde cinsiyetsiz politikaların aksine cinsiyetlendirilmiş kavramlar olarak “erkek gibi savaşmak”, “ulusun annesi”, “kutsal annelik”, “anaların doğurduğu vatan evlatları” gibi cinsiyet ve milliyetçilik ilişkisinin doğrudan kurulduğu söylemlere bir güç olarak iktidarlar tarafından sıkça başvurulmaktadır. Bu nedenle milliyetçiliğin cinsiyetle kurduğu ilişkiye benzer ya da bu ilişkinin bir nedeni olarak, esas itibarıyla kavramın bir güç olarak iktidarla kurduğu ilişkiyi öne çıkarmaktadır. Feminist perspektifin önemle vurguladığı gücün kendisinin eril olma ya da güçlü olmak için erilleşme durumları milliyetçiliğin, güçlü olandan destek alarak cinsiyetle kurduğu hiyerarşik ve eşitsiz ilişkiyi somutlaştırmaktadır.

Somitlaştırma bu noktada teorinin yaşamda kendinden bir parça bulduğu anahtar bir kelimeyi niteler. Çünkü teorik temelde ele alınan milliyetçilik çalışmalarının ihtiyaç duyduğu kalıcılık ve süreklilik, bireyler ve toplum nezdinde somutlaştırılabildiği ölçüde amaca hizmet etmektedir. Bu

anlamda milliyetçilik çalışmaları içerisinde çeşitli somutlaştırma kaygılarına; Gellner'in sanayi toplumlarındaki anonimleştirdiği bireyler, Anderson'ın basım kapitalizminin sağladığı "biz" tahayyülü, Hobsbawm'ın gelenek icat edilmesine yüklediği anlam, Smith'in mit ve sembollerin sürekliliği ve Connor'ın duygulara yaptığı atıf örnek gösterilebilir. Bununla birlikte banal milliyetçilik teziyle Billig'in, milliyetçiliğin gündelik olana nüfuz etmesinin ve sıradanlaşmasının süreklilik, kalıcılık ve somutlaşma anlamında diğer milliyetçilik çalışmalarından bir adım önde olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü sıradanlaşan milliyetçilik esas itibarıyla solunan hava kadar görünmez ve fakat elzemdir. Buna ek olarak Billig'i bir adım daha öne çıkaran bir başka neden de, milliyetçiliğin neliğinden ziyade nasıl sorusunu gündeme getirmesiyle ilişkilidir. Çünkü bu soru aynı zamanda milliyetçiliğin, cinsiyete ilişkin çalışmalarla neden birlikte incelenmesi gerektiğini de göstermektedir. Bu açıdan banal milliyetçiliğin ilk araştırma sorusu, cinsiyet ve milliyetçilik bağlantısında başat kavram olan "yeniden üretimin" de ilk sorgulamasını oluşturmaktadır.

Bununla birlikte milliyetçilik çalışmaları teorik temelde incelendiğinde "milliyetçiliğin", önceki bölümde bahsedildiği üzere, öncelikli olarak sanayileşme, ulus oluşum süreçleri ya da kapitalistleşme gibi esas itibarıyla modernleşmeye atıf yapan kavramlarla birlikte ele alındığı görülmektedir. Dolayısıyla kuramsal çerçeve içinde ele alınan analiz birimleri devlet, toplum, ulus, millet gibi, bireysel çerçeveden ziyade, topluluk bazlı incelemeler içermektedir. Bu durum milliyetçilik kuramlarının çalışıldığı zeminin yüksek oranda tarihsel, sosyolojik ve ekonomi politik temelli olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kuramların ele alınış biçimleri arasında feminist bakış açısına başvurulmaması, bireyin ve bağlantılı olarak cinsiyetin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte feminist perspektifin savunduğu eleştirel ve kesişimsel yaklaşım, bir önceki bölümde de bahsedildiği üzere, kuramsal milliyetçilik çerçevesinin ele alınışındaki tekil yaklaşımlardan ziyade bütüncül bir çerçeve sunmayı amaçlar.

Buradan hareketle feminizmin öne sürdüğü alternatif çizgi önderliğinde, başat milliyetçilik teorisyenlerinin cinsiyetle kuramadığı ilişkiyi ortaya çıkarmak ya da esasen bu ilişkinin kurulabilir olduğu noktaları analiz etmek önemli görülmektedir. Bu bağlamda ilk olarak modernist kuramcılarının primordiyalist yaklaşımı eleştirdiği motivasyonla, feminist perspektifte öne sürülen milliyetçiliğin cinsiyetçi olduğuna yönelik iddiaların benzer kaygıları taşıdığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle kadın ve erkeğin "doğaları gereği" farklı olduğu yaklaşımına yönelik getirilen feminist eleştirilerle, primordiyalistlerin öne sürdüğü "verili" ya da "doğal" millet anlayışına modernistlerin karşı çıkışları arasında benzerlik bulunmaktadır. Öyle ki milliyetçilik teorisyenlerinden "modernisteler" başlığı altında ele alınan Gellner, Anderson ve Hobsbawm gibi isimler arasında kurulabilen en mutlak ortaklık da yine primordiyalist yaklaşımın millet mefhumunu bir başlangıç noktasına dayandırmaksızın "hep var olan, doğal" bir varlık olarak ele almasından kaynaklanır. Benzer bir bakışla Yuval-Davis de bu ortaklığı eleştirmiştir. Yuval-Davis'e (2014: 61) göre millet kurgularında

kadınların toplumsal sınırları, milletin biyolojik yeniden üretimi temel alınarak çizilmekte, bu bağlamda da kadınlar ancak “topluluk taşıyıcıları” olarak milliyetçilik süreçlerine dahil olabilmektedir. Kuşkusuz bu dahil olma sürecinde yalnızca biyolojik üreticilikle değil, aynı zamanda kültürel aktarıcılığı da içeren bir görev bilinci beklentisi söz konusudur.

Biyolojik taşıyıcı olarak kadınlar ayrımının akabinde gerek Yuval-Davis’in eleştirileri gerekse de gündelik pratiklerden tarihsel analizlere kadar kadın cinsiyetine yüklenen bir diğer başat sorumluluk ise kültür aktarıcılığıdır. Kültür aktarıcılığı bu bağlamda kadınları çoğunlukla doğum yapan anne, ulus annesi, eş ya da öğretmen gibi sınırları önceden çizili kalıplar içerisinde değerlendirmektedir. Dolayısıyla milliyetçilik söylemi de modern millet içinde kadınların konumlarını belirleyecek özerklikte hareket edebilecektir (Chatterjee, 2013: 112). Bu durum aynı zamanda, tıpkı milliyetçiliğin kendiliğinden bir öteki var olma alışkanlığı gibi, kadın cinsiyetini de kolayca ötekileştirebilecek bir alan açmaktadır. Çünkü belirlenen kalıplar dışına çıkan ya da çıkma eğiliminde olan her bir kadın potansiyel öteki olma özelliğindedir. Diğer bir ifadeyle bu kadınlar yalnızca kendilerine uygun görülen sıfatlar içerisinde kaldıkları ölçüde milli projelere dahil edilmektedir (Yuval-Davis, 2014: 97). Kalıplar dışına itilen ya da kendi rızasıyla çıkan kadınlar ise kolaylıkla “öteki” olarak kurgulanabilmektedir.

Bu bağlamda modernist kuramcılar arasında Gellner, milliyetçilik kuramı içerisinde öteki olanı tanımlamaya en çok yaklaşan isimlerdendir. Gellner’in (1992) milliyetçilik anlatısı zincirleme bir gereklilik sistemiyle sanayi toplumunu çıkış noktası olarak ele alan ve bu noktaya eklenen dil, eğitim, uzmanlaşma, kültür gibi gerekliliklerle milliyetçiliği meşrulaştıran bir tablo sunmaktadır. Bu tablo içerisinde biri özel diğeri daha genel iki durum Gellner’in, cinsiyet perspektifinden eleştirilmesine yol açmaktadır. Bunlardan özel olan durum, farklılıkların ortadan kaldırılmasını amaçlayan toplumsal entropi ya da kültürel homojenlik (1992: 117) ifadelerinde saklıdır. Çünkü farklılıkların yokmuş gibi ele alınması gerek toplumsal gerekse de bireysel düzeyde eşitsizlerin sürdürülebilir hale gelmesine yardımcı olmaktadır. Gellner’in inandığı anlamda homojenleşme, ihtiyaç duyulan milliyetçilik için kitlesel eğitim yoluyla tüm anonim bireylere nüfuz edecek merkezi bir iktidarı gerektirmektedir (1992: 92-93). Bu iktidar millet içinde varlığı kabul edilen tüm bireylerin aynılığı kabulüyle hareket etmektedir. Feminist analiz de eleştirisini söz konusu aynılık kabulü üzerinden kurar; iktidarın aynı olmayanla/farklı olanla kurduğu ilişkinin tarafgirliği bunun göstergesidir. İktidarın tıpkı kesişimsel yaklaşımda ırk, sınıf ve cinsiyet kavramlarının ilişkisini görmezden gelmesi gibi, Gellner’in ifadelerinde de farklı alternatiflere izin vermediği ya da merkezi iktidarın gücünü, cinsiyetsiz anonim bireylerin aynılaşıyorak pekiştireceği anlamına gelmektedir (Cockburn, 2009: 30-31). Bu durum feminist analizin kadın ve erkeklerin farklı milliyetçilik deneyimlerine sahip olduğu ve bu farklılığın göz önüne alınarak politika üretilmesi gerekliliğini

hatırlatır niteliktedir. Öyle ki bu hatırlatma aynı zamanda yukarıda sözü geçen ikinci durumla da kesişmektedir.

Feminist analiz savaş, barış, ulus oluşum ya da değişim süreçlerinde kadınlar ve erkeklerin farklı deneyimler tecrübe ettiklerini ve bunların süreci farklı şekillerde etkilediğini vurgulamaktadır (Enloe, 2003: 30-34). Esas itibarıyla benzer farklılık sanayi toplumuna geçiş aşaması olan sanayileşme sürecinde de görülmüştür. Bununla birlikte Gellner'in değindiği sanayi toplumu analizinde söz konusu farklı deneyimlenmeye rastlanmamaktadır. Oysaki sanayileşme, kadın işçileşmesinden hem niteliksel hem de niceliksel olarak önemli getiriler sağlanan bir süreçtir. Fabrikalarda ve atölyelerde yapılan işbölümü ve standartlaşma sonucu kadın işçilerin emeğinden daha fazla istifade edilmesi sanayileşme ve kapitalistleşme sürecine katkı sağlamıştır (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 197). Dolayısıyla Gellner'in anonim cinsiyetsiz bireylerinin aksine sanayileşme dönemi kentlerde mobilizasyonu sağlayan işçiler, tarihsel analiz içerisinde cinsiyetlerin farklı deneyimleriyle de anılabilmektedir.

Milletin ve milliyetçiliğin cinsiyeti görmezden gelen kurgulanışı modernist kuramcılardan Anderson ve Hobsbawm'da, etnik kimlik temelli etno-sembolist bir yaklaşım öne süren Smith'te de devam etmektedir. Buna karşın genel olarak kültürel bir süreklilik olarak tanımlayan ve bu bağlamda birlik duygusu, gelenekler ve alışkanlıkların ortaklığı üzerinden milliyetçilik çalışan bu yazarlar, söz konusu ortaklığın cinsiyetten bağımsız olmadığını vurgulamada eksik kalmaktadırlar. Çünkü ne basım kapitalizminin sağladığı hayal edilmiş bir "biz" olma hissinde ne gelenek icat sürecinde ne de mit sembol sürekliliğinde cinsiyet, kuramcıların ulus inşa süreçlerine yaptıkları vurguya rağmen, analiz birimi olarak ele alınan bir kavram olmaktan uzaktır. Bununla birlikte uluslaşma ya da ulus inşa süreçleri ister biyolojik ister kültürel aktarıcı olarak olsun kadın cinsiyetinden bağımsız planlamalar değildir. Bir başka ifadeyle bu süreçler atanmış cinsiyetlerin ulusal çapta içselleştirildiği dinamikleri kapsar. Ulusun sürekliliği için bu dinamiklerin de devamlılığının sağlanması beklenir. Buradan hareketle modern anlamda tüm ulusların oluşum süreçlerinde eril ve dişil inşa ayrımı olduğunu belirten Serpil Sancar'a (2014: 54-60) göre millet ve milliyetçilik, belirli şartlara göre değişen cinsiyetlere sahip, cinsiyetlendirilmiş kavramlardır. Bu anlamda gerek geleneklerin icat edilerek toplum içinde içselleştirilme süreçlerin gerekse de önceden beri var olan mit ve sembollerin sürekliliğiyle oluşan milliyetçiliklerin kadın cinsiyetini kültürel aktarıcılığın temel parçası yaptığı görülmektedir (Sancar, 2014; Yuval-Davis, 2014). Öyle ki Osmanlı-Türk modernleşmesini milliyetçilik perspektifinden çalışan pek çok feminist yazar da cinsiyetin, modernleşmenin ve ulus inşa sürecinin ayrılmaz bileşeni olduğunu vurgulamaktadır⁸.

Modernist kuramların ardından milliyetçilikle cinsiyet ilişkisi üzerine analizi yapılabilecek son yaklaşım ise banal milliyetçiliktir. Milliyetçiliğin ne olduğundan ziyade nasıl yeniden üretildiğine

⁸ Türkiye, modernleşme, milliyetçilik, cinsiyet ilişkisi hakkında bahsi geçen yazarlar; Aksu Bora, Ayşe Gül Altınay, Deniz Kandiyoti, Fatmagül Bertay, Selda Şerifsoy, Serpil Çakır

yönelik tartışmalar içeren banal milliyetçilik, bahsi geçen tüm milliyetçilik kuramları arasında cinsiyet odaklı bir milliyetçilik analizi yapmaya en yakın olanıdır. Çünkü tıpkı feminist milliyetçilik analizinin sorguladığı ve eleştirdiği “yeniden üretim” sürecine odaklanmaktadır. Bu durum aynı zamanda milliyetçilik çalışmalarında sorgulamanın içeriğini de büyük ölçüde değiştirecek “ne” sorusundan “nasıl” sorusuna geçişin yarattığı değişimle yakından ilgilidir. Esasen “nasıl” sorusu hem milliyetçiliğin hem de cinsiyetçiliğin ihtiyaç duyduğu somutlaşmayı kolaylaştırır niteliktedir. Çünkü milliyetçiliğin Billig’in (2002) kullandığı anlamda görünmez hale gelecek şekilde banalleşmesi aynı zamanda cinsiyetçiliğin de benzer şekilde içselleştirilmesi anlamında ele alınmalıdır. Bu durumun somutluk kazanacağı ilk ve en önemli alan ise gündelik hayattır. Bu açıdan bakıldığında içselleştirilmiş milliyetçilik, cinsiyetçiliği de sıradanlaştıracak ve gündelik hale getirecektir. Öyle ki Billig’in gündelik milliyetçilik konusunda cinsiyet meselesinin göz ardı edilemeyeceğini savunması hem içselleştirmeye hem de milliyetçilik teorileri arasında cinsiyetin kısmen de olsa yer almasına örnektir. Bu bağlamda Billig (2002: 143) dalgalanmayan bayrak gözleminde, gazetelerdeki haberlerin konumlanışlarında ya da spor sayfalarının okunma oranlarında dahi erkeklerin/erkekliğin özgürce rol oynamasına karşın kadınların, ancak belirli şartlar çerçevesinde milliyetçiliğe dâhil edilmesini sıradan milliyetçiliğin cinsiyetçi yapısına örnek olduğunu göstermektedir.

Toparlamak gerekirse, milliyetçilik teorilerinin sosyal bilimler literatüründe bulunduğu konum ve açtığı pek çok ufuk açıcı yol tartışmasız bir öneme sahiptir. Bu önemin hakkını saklı tutmak kaydıyla milliyetçilik çalışmaları içerisinde cinsiyetin bir analiz birimi olarak yer almaması da mühim bir eksik olarak vurgulanmalıdır. Çünkü bir çalışma alanı olarak milliyetçilik cinsiyet odaklı bir bakışla analiz edildiğinde çok daha kapsayıcı ve bütüncül bir hitap gücüne sahip olmaktadır. Bu nedenle alanın önde gelen teorisyenlerinin milliyetçiliği ele alış biçimlerine yönelik yukarıda ifade edilen tespitler, milliyetçiliğin bahsi geçen hitap gücü potansiyeli göz önüne alınarak ifade edilmiştir.

5. SONUÇ

Gerek teorik boyutta gerekse de cinsiyetle birlikte ele alınan çalışmalarda milliyetçiliğin somutlaşmaya duyduğu ihtiyaç, kuşkusuz kavramı cinsiyet körü olma nitelemelerinden alıkoymaz. Bu açıdan Özkan-Kerestecioğlu’nun (2016: 309-310) “içi boş” bir kavram olarak milliyetçilik tabiri önemlidir. Çünkü yazarın ifade ettiği anlam, milliyetçiliğin kolay eklemlenme ve bir sıfatla birlikte hayat bulma özelliğini öne çıkarır. Bu yönüyle içi boş olan milliyetçiliğin sahip olduğu sıfatlardan biri de cinsiyetçi nitelemesidir. Dolayısıyla biyolojik, kültürel ve siyasi yeniden üretim süreçleri cinsiyetler arası farklı sorumluluklar yükleyici şekilde ilerlemeye devam ettikçe, milliyetçiliğin cinsiyetle ya da cinsiyetçilikle kurduğu bağ da somutluk kazanmaktadır.

Milliyetçiliğin ve cinsiyetçiliğin ihtiyaç duyduğu somutluğa karşın bu çalışmada, somut örneklerin feminist milliyetçi perspektiften analiz edilmesinden ziyade, cinsiyet odaklı milliyetçilik

analizinin teorik düzeyde kalması özellikle tercih edilmiştir. Çünkü sosyal bilimlerin hemen her alanında olduğu gibi milliyetçilik çalışmalarında da teorik inceleme, gerek araştırmancının temelini atması gerekse de kabul edilebilirliğini sağlaması bakımından su götürmez bir öneme sahiptir. Bu önemin yanı sıra çalışmanın giriş bölümünde de bahsedildiği üzere milliyetçilik kuramlarının cinsiyet perspektifinden analizi mevcut Türkçe literatürde eksikliğini korumaktadır. Literatürde görülen bu durumdan hareketle hem teorinin önemini karşılamak hem de cinsiyet mefhumunu daha fazla göz ardı etmemek niyetiyle bu çalışma, feminist literatürün bakışıyla cinsiyet ve millet/milliyet kavramları arası kurulan ilişkiyi milliyetçilik teorisyenlerine atıfta bulunarak incelemiştir.

Sonuç itibariyle çalışmanın, günümüzde küresel ve yerel siyasette sıklıkla karşılaşılan cinsiyetçi tutum ve davranışların cinsiyetsiz bir milliyetçilik söylemine dönüşmesinde atıf yapılacak teorik temeli anlamlı kıldığı düşünülmektedir. Buna ek olarak milliyetçilik çalışmaları alanında yakın dönemde feminist perspektif temelli çalışmalarda artış görülse de, genel olarak bakıldığında kadınlık, erkeklik, cinsiyet, cinsel kimlik gibi pek çok farklı konu başlığının milliyetçilikle birlikte ele alınmayı beklediğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akıncı, A. (2014) “Milliyetçilik Kuramları”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , 15 (1) , 131-150.
- Anderson, B. (2017) “Hayali Cemaatler”, (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Avcil, C. (2020) “Milliyetçiliğin Toplumsal Cinsiyet ile İlişkisine Dair Kuramsal Bir Bakış”, Mukaddime, 11(2): 468-484.
- Billig, M. (2002) “Banal Milliyetçilik”, (C. Şişkolar, Çev.) İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Braudel, F. (1980) “On History”, (S. Matthews, Çev.) London: Weidenfeld and Nicolson.
- Chatterjee, P. (2013) “Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm”, A. G. Altınay (ed.), Vatan, Millet, Kadınlar (s. 103-125), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cockburn, C. (2009) “Buradan Baktığımızda Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi”, (F. Özlen, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Connor, W. (1994) “Ethnonationalism: The Quest for Understanding” Princeton: Princeton University Press.
- Crenshaw, K. (1989) “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics”, University of Chicago Legal Forum, 1989(1): 139-167.
- Çakır, S. (2008, Temmuz 19) “1908’in Kadınlar Açısından Anlamı”, <https://m.bianet.org/bianet/kadin/108437-1908-in-kadınlar-acısından-anlami>, (10.05.2021).
- Dede, K. (2021) “Milliyetçiliğin Serüveni: Tarih, Gündelik Yaşam ve Şimdiki Zaman” Y. Çongar, M. Arslantunali, & L. İsvan (ed.) Ne Mutlu Eşitlik Diyene: Milliyetçilik Tartışmaları (s. 16-45), İstanbul: Kıraathane Kitapları.

- Enloe, C. (2003) “Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler”, (B. Kurt, & E. Aydın, Çev.) İstanbul: Çitlembik Yayınları.
- Gellner, E. (1992) “Uluslar ve Ulusçuluk”, (B. E. Behar, & G. G. Özdoğan, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gökalp, E. (2007) “Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1): 270-298.
- Gusfield, J. R. (1996) “Primordialism and Nationality”, *Society Journal*, 33(2): 53-57.
- Hobsbawm, E. J. (1993) “Milletler ve Milliyetçilik”, (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2005) “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek” E. J. Hobsbawm, & T. Ranger (ed.), *Geleneğin İcadı* (M. M. Şahin, Çev., s. 1-18). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Jayawardena, K. (1986) “Feminism and Nationalism in the Third World”, Londra: Zed Books.
- Kocacık, F. ve Gökçaya, V. B. (2005) “Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1): 195-219.
- Küçükalioglu, E. G. (2019) “Milliyetçilik Kuramları ve Toplumsal Cinsiyet Genel Bir Değerlendirme”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16):151-163.
- Mayer, T. (2000) “Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation”, London and New York: Routledge.
- Nagel, J. (1998) “Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations”, *Ethnic and National Studies*, 21(2): 242-269.
- Özkan-Kerestecioglu, İ. (2016) “Milliyetçilik: "Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens"ten Frankeştayn'ın Canavarına” H. B. Örs (ed.) *Modern Siyasal İdeolojiler* (s. 307-350), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkan-Kerestecioglu, İ. (2021) “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Milliyetçilik ve Feminizm İlişkisi: İhtilaflar ve İttifaklar”, Y. Çongar, M. Arslantunalı, & L. İsvan (ed. *Ne Mutlu Eşitlik Diyene: Milliyetçilik Tartışmaları* (s. 99-130), İstanbul: Kıraathane Kitapları.
- Özkırmı, U. (2016) “Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış” Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Sancar, S. (2014) “Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti” İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A. (2017) “Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik” (B. F. Çallı, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Smith, A. (2013) “Milliyetçilik” (Ü. H. Yolsal, Çev.) Ankara: Atıf Yayınları.
- Walby, S. (2013) “Kadın ve Ulus”, A. G. Altınay (ed.), *Vatan, Millet, Kadınlar* (s. 35-64), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wenk, S. (2000) “Gendered Representations of The Nation’s Past and Future”, I. Blom, K. Hagemann, & C. Hall (ed.) *Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century* (s. 63-73), Nex York: Berg Press.
- Yuval-Davis, N. (2014) “Cinsiyet ve Millet”, (A. Bektaş, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zalewski, M. (1995) “Well, What is the Feminist Perspective on Bosnia?”, *Royal Institute of International Affairs*, 71(2): 339-356.

20. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN İTİBAREN GELİŞEN KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN ANALİZİ (1938-1974)

Cüneyt MÜDÜRDAROĞLU*

ÖZET

Günümüzde siyasal ve sosyal alanda etkinliğini koruyan bir kavram ve fenomen olarak karşımıza çıkan milliyetçilik, halen kitlelerin harekete geçmesini sağlayan en önemli motivasyon kaynaklarından biridir. Türkiye’de yaşayan Kürtlerin bir kısmını harekete geçiren milliyetçilik, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitlesel bir hareketi tetiklemesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bununla birlikte milliyetçilik, Türkiye’de sosyo-politik durumu anlamak için de bir analiz imkânı sunmaktadır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen Kürt milliyetçiliği, Türkiye’de etnikleştirilen toplumsal alanda Kürt kimliğini ve kültürünü koruma, tanıma ve anlamlandırma amacıyla öne çıkmıştır. Bu çalışma, bahsi edilen dinamiğin nasıl gerçekleştiğini, nasıl bir söylem ürettiğini ve son olarak da neden etnikleştiğini milliyetçilik kuramları bakımından irdelemeye çalışmaktadır. Öte yandan, Kürt milliyetçiliğinin ne olduğunu sormaktansa Kürt milliyetçiliğinin 1950’lerde ortaya çıkışını ve 1970’lere doğru nasıl geliştiğini cevaplamaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Etnik kimlik, Mobilizasyon, Toplumsal hareket

Jel Kodları: D70, D74, F52

AN ANALYSIS OF KURDISH NATIONALISM DEVELOPED IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY (1938-1974)

ABSTRACT

Nowadays, nationalism, which is a concept and phenomenon that maintains its ability to influence in the political and social spheres, is still one of the most important sources of motivation that enables the masses to mobilize. Nationalism, which mobilizes some of Kurds living in Turkey, has been of great importance in the way of triggering a mass movement since the second half of the 20th century. In addition to this, nationalism also introduces analysis opportunity to understand socio-political situation

---

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, cuneytmuhurdaroglu@gmail.com, 0000-0002-2982-9985

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application: 15 Mart 2022

Düzeltilme Tarihi / Revision Date: 7 Aralık 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 27 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article

in Turkey. Kurdish nationalism, which has developed since the second half of the twentieth century, has come to the fore both to protect the Kurdish identity and culture and to promote and sense-making of it in the social sphere that has been thoroughly ethnicized in Turkey. This article focuses on examining how the aforementioned dynamic took place, what kind of discourse have been produced, and finally why it has been become ethnicized in theories of nationalism. On the other hand, rather than asking what Kurdish nationalism is, this study tried to answer the emergence of Kurdish nationalism in the 1950s and how it developed towards the early 1970s.

Keywords: *Nationalism, Ethnic identity, Mobilization, Social movement*

JEL Codes: *D70, D74, F52*

1. GİRİŞ

Kürt milliyetçiliğinin, günümüzdeki yansımaları da düşünüldüğünde, halen iç siyasetteki en kritik meselelerden biri olarak öne çıktığı söylenebilir. Elit bir alandan kitlesel bir alana doğru genişleyen Kürt milliyetçiliği eşitlik ve adalet talebi üzerinden ilerleyerek hem kendini anlatma hem de kendi kimliğini kabul ettirip tanınmayı hedeflemiştir. Kürt milliyetçiliğinin dinamiklerinden birini oluşturan dil ve kültürün korunup kabul görmesi, milliyetçi bir mobilizasyonun bu arzu içinde hareket ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla hareket alanını kimliği koruma ve muhafaza etme ve öte yandan onun tanınması ve görünür olması üzerinden inşa eden Kürt milliyetçiliği, sabit olmadığı gibi değişken bir mobilizasyon ortaya koymuştur. Milliyetçi bir arzunun nesnesi haline gelen kimlik, birçok değişkene bağlı olarak zamanla siyasallaşmış ve aynı zamanda şekillenmiştir. Milliyetçiliğin önemli araçları olan sembollerden, mitlerden, geleneklerden ve anlamlandırma süreçlerinden yararlanan Kürt milliyetçiliği, sürekli kimliği yeniden üretme amacı taşımaktadır. Tanınma çabası içinde olan Kürt milliyetçiliği bu anlamda var olmak için *bağımlı* olduğu “öteki” ile farklı olduğunu göstermek adına belli ve farklı bir tarihe, kültüre, dile ve etnik köken iddiasına başvurarak bunu kanıtlama amacı gütmüştür.

Milliyetçiliğin net bir tanımı olmadığı gibi Kürt milliyetçiliğinin de net bir tanımı şu an için pek mümkün görünmemektedir. Zira yapılan çalışmaların eksikliği, kaynaklara ulaşılmadaki sıkıntılar ya da meselenin “siyasi” niteliği bu alanda yapılacak çalışmalara engel oluşturmaktadır. Diğer taraftan, milliyetçilik kavramının sabit bir anlamının olmamasından ötürü ki özellikle insanların zihinlerinde farklı anlamlara gelmesi sebebiyle net bir tanım yapılamamaktadır. Bu sebeplerden hareketle bu çalışma, Kürt milliyetçiliğinin ne olduğunu sorgulamaktan ya da tanımını yapmaktan ziyade milliyetçilik kuramları çerçevesinde Kürt milliyetçiliği düşüncesinin nasıl şekillendiğini ve bunlara bağlı olarak da onu etkileyen dinamiklerin neler olduğunu tartışacaktır. Nitekim Kürt kimliğinin ve milliyetçiliğinin sabit kalmadığını ve zamanın koşullarına göre şekillendiğini savunan bu çalışma, Kürt milliyetçiliğinin isyanlardan sonra nasıl tekrar gündeme geldiğini ve özellikle 1960’larda nasıl bir ivme kazandığını irdedeleyecektir. Bu minvalde, bu çalışma 1950’lerden 1970’lere kadar geçen sürede Kürt

milliyetçiliğinin temel dayanaklarını sorunsallaştırmaya çalışacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, milliyetçilik kuramsal arka planı eşliğinde Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışına ve gelişimine değinecektir.

2. MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

Günümüzde sürekli olarak karşımıza çıkan milliyetçilik kavramı hakkında literatürde farklı görüşler mevcuttur. Kavramın kendisi tanım açısından birçok tartışmaya sebep olduğu gibi ortak bir tanımın da kabul edilmesini zorlaştırmaktadır. Kavramın hangi koşullarda ortaya çıktığı, modern bir kavram olup olmadığı ve kökenine yönelik sorgulamalar uzun süredir tartışılan konular arasında yer aldığı gibi bu tartışmalar sonucunda farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kavramsal bir bulanıklığın var olduğu söylenebilir. Nitekim Walker Connor da buna benzer bir söylemde bulunup, kavramsal açıdan bir kaosun var olduğunu belirtir (Connor, 1994, ss. 89-117).¹ Buradan hareketle kavramsal kargaşanın varlığı milliyetçiliği yekpare bir tanımdan uzaklaştırarak birbirinden farklı kuramsal yaklaşımların oluşmasını sağlamıştır. Modern anlamda milliyetçilik, Johann Gottfried Herder ve Johann Gottlieb Fichte'yle kendisine yer bulmuş ardından Carleton Hayes ve Hans Kohn ile devam etmiş ve daha sonra Elie Kedourie, Benedict Anderson, Ernest Gellner, E.J. Hobsbawm ve Anthony D. Smith ile daha geniş bir şekilde tartışılmış ve akademik dünyada kendisini hissettirmiştir (Özkırımlı, 1999, s. 10). Ortaya konulan tartışmalar doğrultusunda şekillenen kuramsal yaklaşımlar, günümüzde, ilkçi, modernist ve etno-sembolcü ekol şeklinde adlandırılmıştır.

Böyle bir ayrımın oluşmasında, ulus tarih dışı mı yoksa modern mi tartışması etkili olmuştur. Nitekim, ulus-devletin mi ulusa göre yoksa ulusun mu ulus-devlete göre şekillendiği tezi öne çıkmaktadır. Bu soruların varlığı ve bunun etrafında dönen tartışma, aslında var olan ayrımların ve tavrın da belirleyicisi olmuştur. Dolayısıyla bu tartışma ve tavır aslında ilkçi, modernist ve etno-sembolcü yaklaşımın da merkezini oluşturmaktadır. Bu anlamda milliyetçiliğin daha iyi anlaşılabilmesi ve bu çalışmanın konusunu oluşturan Kürt milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişimini anlamak adına bu üç yaklaşıma bakmak gerekir.

İlkçi yaklaşıma göre geçmiş geleceği belirleyen bir önkoşul olması sebebiyle önemlidir. Merkezine geçmişi alan bu yaklaşım milletlerin doğal ve çok eskiden beridir varlıklarını koruduklarını iddia etmektedir. Özcü bir anlayışı benimseyen bu yaklaşım, milletlerin ezelden beri var olduklarını iddia etmesine rağmen ne zaman ortaya çıktıklarını cevaplamaz. Nitekim milletleri verili kabul eden bu yaklaşım, milleti ilksel bir kategori olarak görmenin yanında aynı zamanda onu verili kabul edilen öğelere bağlar. Bu öğeler ya doğumla gelen bağlar ya genetik ya da kültürel olabilir (Özkırımlı, 1999, s. 78).

¹ Milliyetçilik genellikle devletle özdeşleştirilir ya da ona bağlılık şeklinde ifade edilir. Bu durum aslında bir kafa karışıklığına neden olduğu gibi kavramın tam olarak anlaşılmasını da engellemektedir.

İlkçi yaklaşımında Pierre Van den Berghe, Clifford Geertz ve Edward Shils gibi isimler öne çıksa da bu çalışma açısından Walker Connor'ın düşünceleri önemli olacaktır. Kültürel ilkçilik yaklaşımının önemli isimlerinden olan Connor, genel olarak bireylerin inançları ve algılarına odaklanır. İnanç ve algı ise burada daha çok ortak bir geçmişe yönelik olması sebebiyle önemlidir. Kürt milliyetçiliğinin de güç aldığı noktalardan birini oluşturan geçmişe yönelik inanç ve algı Connor'ın görüşlerini bu çalışma için önemli kılmaktadır. Connor, milleti, "aynı soydan geldiğine ve ortak bir geçmişi paylaştığına kanaat getiren" insan topluluğu" olarak tanımlar (Connor, 1992, s. 48, 1994, s. 212). Sezgisel inanca önem veren Connor, bir halkı birleştiren ve diğerlerinden ayıran psikolojik bağı öne çıkarır. Bu anlamda etnik grupların sürekliliğini ileri süren Connor, temelde çağdaş toplumlarda etnik bağların halen geçerli olup olmadığını sorunsallaştırmaktadır. Bu anlamda inanç olgusunun Connor için önemli olduğunu söylemek gerekir. Nitekim bireylerdeki algıya odaklanan Connor, bu anlamda milliyetçiliği elitlere ait bir fenomen olarak görmez aksine kitlesel bir olgu olarak tarif eder (Connor, 1994, s. 212). Buradan hareketle, elitlerin ulusal bir bilince dair hissettikleri farkındalık ya da duyarlılık gerçeği, kitlelerin değer sistemlerine nüfuz etmediği sürece orada bir ulusal bilinçten bahsetmenin zor olacağı söylenebilir (Connor, 1994, s. 212). Burada kastedilen durum, milli bilincin toplumun geneline yayılmış olması gerektiğidir. Böylece kitlesel bir olgu olarak ele alınabileceği vurgulanmaktadır. Aydınların ve elitlerin hissettiği veya inandığı kimlik bilinci ya da milli bilinç kitleler tarafından benimsenmemişse orada ulusal bilinçten bahsetmek pek mümkün değildir. Connor, bazen elitler arasında var olan milli bilincin ortaya çıkıp kitlelere yayılması arasında gecikme yaşandığını ve hatta bazı durumlarda yüzyıllara uzanan bir sürecin yaşandığını vurgulamaktadır (Connor, 1990, s. 99). Ulusal bilinç kitlenin büyük bir kısmı tarafından içselleştirilmiş olmalıdır. Bir diğer önemli nokta ise çoğunluktan kastedilenin ne olduğudur. Bir sayı ve yüzdenin verilemeyeceğini belirten Connor, ulusal bilincin aslında bir süreç içinde şekillendiğini bu yüzden de bir oluşumdan (anlı bir olay veya tarihten) bahsedilemeyeceğini vurgulamaktadır (Connor, 1990, s. 100). Elbette, ne kadar bir sürede gerçekleşeceğini cevaplamaz. Nitekim buna yönelik bir hesaplamının yapılamayacağını söyler. Dolayısıyla ulusun ortaya çıkma süreci önceden belirlenmiş değildir. Bir plan doğrultusunda gerçekleşmez. Süreç içerisinde şekillenir.

Connor'ın fikirlerinin merkezinde yer alan atalara yönelik inanç ya da aynı soydan gelme inancı bir inşadan ibaret olabilir (Connor, 1990, s. 92). Ancak önemli olan bağlılığı oluşturan inançtır. Bu bağlılığı güçlü kılan durumlardan biri de birbirine benzeme durumudur. Eğer gruplar birbirleri arasında farklılık görüyorsa, nitekim bu fiziki farklılık ya da daha genel bir farklılık olabilir, öne sürülen duygudaşlık veya inanç zarar görebilir (Connor, 1990, s. 96, 1994, s. 219). Dolayısıyla iddia edilen bağlılık oluşmayabilir. Geçmiş önemli gören Connor, kitlelerin etkilenmesi adına ya da milli bilince dair bir inançlarının olması için tarihin kullanıldığını aktarmaktadır. Bu anlamda efsanevi figürlerin yaratıldığını ve soy ve mitlere başvurulduğunu belirtmektedir (Connor, 1992, s. 49). Ortak köken duygusunu güçlendiren bu araçlar, psikolojik bir bağın oluşmasını sağlamaktadır. Buradan hareketle de aslında etnik grupların sürekliliği tezi öne çıkmaktadır.

1960'lara kadar etkili olan ilkçi yaklaşım, etnisite çalışmalarından ithal edilerek milliyetçilik literatürüne katkı sunmuştur (Özkırmı, 1999, s. 86). Ancak 1960'larda modernist bakış açısının öne çıkmasıyla birlikte ilkçi yaklaşımlar eleştirilere maruz kalarak önemini yitirmiştir. Bu yaklaşıma yönelik en büyük eleştiri, bilimsel olmadığı yönündedir; yanlışlanabilir ya da sınanabilir olmaktan uzak olması bilimsel bir yaklaşım olmadığını göstermektedir (Kerestecioğlu, 2014, s. 312).

Modernist yaklaşıma göre geçmiş şimdi tarafından kullanılır. Yani, tarih baz alınarak bir inşa ve kurgu süreci mevcuttur. Modernist ekolü benimseyenler, milliyetçiliğin son birkaç yüzyıla ait bir olgu olduğunu ve bu olgunun oluşmasında da aslında belli değişimlerin ve dönüşümlerin etkisi olduğu görüşünü savunur. Değişim ve dönüşümlere bakıldığında ise daha çok kapitalizm ve sanayileşme vurgusu öne çıkar. Nitekim, bunun sayesinde ekonomik, siyasal ve sosyal değişimler yaşanmıştır. Dolayısıyla milliyetçiliği bu değişim ve dönüşümlerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Milletler ve milliyetçiliğin modern bir çağa ait olduğu ve bunun da daha çok 18. yüzyılda ortaya çıktığı modernist yaklaşımın önemli bir argümanıdır. Milletlerin milliyetçilik çağında sosyolojik bir gereklilik haline geldiğini vurgulayan yaklaşım, milletlerin yaratılmasını da milliyetçiliğe bağlamaktadır (Özkırmı, 1999, s. 98).

Modernist yaklaşımın önemli temsilcilerinden olan Eric J. Hobsbawm, “geçmişin bugün için kullanıldığı” önermesini sıkça kullanır. Bu tespiti dile getirirken aslında bir inşa ve kurgu sürecini vurgulayan Hobsbawm, “millet ve milliyetçiliği bir toplumsal mühendislik ürünü olarak görmektedir” (Hobsbawm & Ranger, 2006, s. 17). Bu anlama ve anlamlandırma biçimi kendisini icat edilmiş gelenekler üzerinden ifade eder. Nitekim, geçmişi önemseyen Hobsbawm, icat edilmiş geleneklerin, “mümkün olduğunca grup birlikteliğinin oluşması ve kabul görmesi için tarihe başvurduğunu” belirtir (Hobsbawm & Ranger, 2006, s. 16). Elitlerin bu anlamda birlikteliği önemseydiğini vurgulayan Hobsbawm, milletleri, “geniş halk kitlelerinin siyasete katılmasının eski düzeni yıkacağından korkan sınıfların icat ettiği gelenekler” olarak tanımlar (Özkırmı, 1999, s. 141). Aslında amaç, var olan düzenin korunmasıdır, ortaya çıkabilecek bir kitlesel hareketin önüne geçme ihtiyacıdır. Dolayısıyla geleneklerin icat edildiği ve bunun da aslında yakın geçmişte gerçekleştiği vurgulanır. Geleneğin icadı, “geçmişe referansla belirginlik kazanmakta, özünde bir formelleştirme ve rutinleştirme sürecidir” (Hobsbawm & Ranger, 2006, s. 5). Bu şekilde ulus fenomeninin de anlaşılacağı belirtilmektedir. Nitekim, Hobsbawm bunu şu şekilde açıklar: “icat edilmiş gelenekler” görece yeni bir tarihsel yenilik olan “ulus”la, onunla ilintili milliyetçilik, ulus-devlet, ulusal semboller ve tarihler vb. fenomenlerle yakından alakalıdır” (Hobsbawm & Ranger, 2006, s. 17). İcat edilmiş gelenek bu anlamda aslında milli bilincin de oluşmasını sağlamakta ve geçmişe yapılan referansla aslında günümüze uzanan bir köprü, bir bağ oluşturmaktadır.² Bu anlamda var olan milli bilinç zamanla milletleri de oluşturur. Nitekim

² Geleneğin geçmişle kurduğu bağın kurgusal olduğunu düşünen yazar, geçmiş duruma belli malzemelerle ya da araçlarla yapılan göndermelerin önemli bir bölümünün günümüze cevap verdiğini aslında bir ihtiyaçtan kaynaklandığını ve bireyler arasında birlik ve dayanışmayı artırmayı amaçladığı gibi ulusal mevcudiyetin de devamını mümkün kıldığını söylemektedir.

milliyetçiliğin milletlerden önce geldiği vurgusu öne çıkar. Siyasi arenada yaşanan değişimleri merkeze alan bu bakış açısı, geleneğin icat edilmesine odaklanarak, aslında toplumsal grupları oluşturan bireyler arasında birlik, beraberlik ve dayanışmanın sağlanmasını aktarır. Bu bağlamda halkı denetim altına alma amacıyla festivallerin, sporun, sendikaların ve hiyerarşik eğitim sisteminin kurgulandığı ve geleneklerin inşa edildiği ya da icat edildiği vurgulanır.

Toplumsal ve kültürel alanda yaşanan değişimlerle milliyetçiliği açıklama çabası, özellikle Ernest Gellner ve Benedict Anderson ile öne çıkar. Gellner, modernist bakış açısına çok büyük katkılar sunmuş, özellikle milliyetçilik çalışmalarında büyük bir kuram geliştirme iddiasını ortaya koymuştur. Yakın dönemde gerçekleşen toplumsal değişimi merkeze alan Gellner, milliyetçiliğin de bu değişim üzerinden geliştiğini ve dolayısıyla da “milliyetçiliği yaratan millettir” cümlesini tersine çevirerek “milletleri yaratan milliyetçiliktir” önermesini ortaya atarak kendi bakışını belirginleştirmiştir (Kerestecioğlu, 2014, s. 138). İnsanlık tarihini üç ayrı döneme (Avcı-toplayıcı, tarımsal ve modern-endüstriyel toplumlar) ayıran Gellner, analizini bunun üzerine kurup, insanlığın bu üç evreden geçtiğini ve yakın zamanda modern-endüstriyel toplumun milletlere ve milliyetçiliğe gereksinim duyduğunu vurgular (Gellner, 1999, s. 25). Bunun nedeni olarak da toplumsal ve kültürel değişimi öne sürer. Yani, toplumsal yapı ve siyaset arasındaki ilişki biçimi değişmektedir. Gellner sanayileşmeye geçiş ile birlikte ulusçuluğun doğduğunu ve buna ilaveten de aslında türdeş bir yapının da oluştuğunu iddia etmektedir (Gellner, 1999, s. 80). Gellner, “ulusçuluğu, siyasal birim ile ulusal birimin çakışmasını öngören siyasal ilke olarak” tanımlamaktadır (Gellner, 1999, s. 2). Buradan hareketle de türdeş bir yapının arzulandığını ve bunun da eğitim ve iletişim üzerinden mümkün kılındığını ifade etmektedir. Devleti ön plana çıkaran Gellner şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Sanayi insanı, bir tür dev akvaryum ya da solunum odasına benzeyen özel bir biçimde sınırlandırılmış ve inşa edilmiş birimlerde yaşamaktadır. Ancak bunun bakıma ihtiyacı vardır” (Gellner, 1999, s. 98). Burada bu bakımı sağlayacak olan yapı ise devletin kendisidir.

Günümüzde yanlış bir algının var olduğunu ifade eden Gellner, çoğu insanın bir ulusun üyesi olarak kendisini gördüğünü ve aslında bunun doğuştan geldiğine inandığını ancak bunun böyle olmadığını, tam aksine bu tür kavramların yakın zamanda ortaya çıktığını vurgular (Gellner, 1999, s. 27). Hatta bir adım öteye giderek, ulusların da devletler gibi şartlara bağlı olarak oluştuğunu ve ne ulusların ne de devletlerin her çağda ve her türlü koşulda yaşamlarını sürdürmediğini belirtir. Buradan hareketle diğer modernistlerin de vurguladığı, bu olguların gündemimize yakın zamanda girdiği önermesini öne sürer.

Sonuç olarak geleneğin icadı tarihle kurduğu bağ doğrultusunda bireylerin birbirlerine bağlı olmasını mümkün kıldığı gibi ortak düşünme ve hareket etme imkânı sunmaktadır. Özellikle anlatılan hikâyeler, masallar, heykeller, meydanlar, festivaller, törenler ve merasimler bu imkânı sürekli kılmaya yardımcı olmaktadır.

Toplumsal ve kültürel anlamda yaşanan değişimi baz alarak milliyetçiliği açıklayan bir diğer kişi Benedict Anderson'dur. 1983 yılında kaleme aldığı "Hayali Cemaatler" adlı eseriyle büyük ses getiren yazar, milliyetin ve milliyetçiliğin özel kültürel yapım türü olduğunu dile getirmiştir (Anderson, 1995, s. 18). Çıkış noktasını bunun üzerine kuran Anderson, konunun daha iyi anlaşılması adına kavramların tarihsel varlıklarını nasıl kazandıklarını, anlamın zaman içinde nasıl değiştiğini ve nasıl olup da bu şekilde derin duygularla meşruiyet kazandıklarını irdeler. Diğer modernist düşünürler gibi Anderson da bu kültürel yapıların 18. yüzyıl sonuna doğru inşa edildiklerini belirtmektedir (Anderson, 1995, s. 18).

Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluk olarak gören ve tanımlayan Anderson hem egemenliğin hem de sınıırın içkin olduğunu da ayrıca belirtir. Hayal edilmiştir zira ulusun herhangi bir üyesi bir diğer üyeyi tanımamasına rağmen birlikteliği ve beraberliği ya da kendisine yakınlığı hayal edebilmektedir. Sınırlıdır, çünkü belli bir kesimi kapsayacak şekilde tahayyül edilir. Egemendir, çünkü çıktığı çağdaki değişimden hareketle hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyeti aşındırılmıştır (Anderson, 1995, ss. 20-22). Buna istinaden de kendi egemenliğini öne çıkarmıştır. Kardeşlik ve yoldaşlık kavramlarını merkezine alan bu yaklaşım, kültürel sistemlerle ilişkilidir. Nitekim değişimin de daha çok bunun üzerinden anlaşılması gerektiğini vurgulayan Anderson, kutsal kraliyetlerin inişe geçmesi, kutsal sayılan dillerin önemini kaybedip yerel dillerin önem kazanması ve son olarak da dünyayı kavrama tarzında yaşanan değişimle birlikte ulusun tasavvur edildiğini belirtmiştir (Anderson, 1995, s. 37). Özellikle roman ve gazeteye odaklanan yazar, tahayyül etme biçimlerimize ve zaman algımıza müdahale eden bu teknik araçların ulusu hayal etmemize yardım ettiğini aktarır. Bu teknik araçlar, ortak duygu ve söylemin oluşmasını sağlamaktadır. Kimlik için önemli olan bu durum aslında birlikte hareket etmeyi ve dayanışmayı sağlamaktadır. Kısacası, ortak görme, duyma, hissetme ve konuşma imkânı yaratmaktadır. Kapitalist yayıncılığın gelişmesiyle beraber, insanların kendileri üstüne düşünmeye başladıkları ve kendilerini başka insanlarla ilişkilendirme imkânı yakaladıkları görülür. Aslında bu durum iletişim kurma ve farklılığı görmeye birlikte kendi farklılığını anlama imkânı da yaratır. Dolayısıyla milli bir bilincin oluşmasını da tetikleyen bu durum, kapitalist yayıncılıkla birlikte geniş bir alana yayılmıştır. Dolayısıyla milliyetçilik, Anderson'un belirttiği gibi ulusların var olmadığı yerde onları icat eder (Anderson, 1995, s. 21). Son olarak kapitalizm, matbaa ve dilsel çeşitlilik arasındaki ilişki ulusal toplulukların hayal edilebilmesini mümkün kılmıştır (Anderson, 1995, s. 58). Bu da aslında bir standartlaşmaya, yeni bir iletişim alanına ve dilsel açıdan bir sabitliğin oluşmasına neden olmuştur.

Etno-sembozime bakıldığında ise hem ilkçileri hem de modernistleri eleştirerek ara bir yol bulmak üzere öne çıktığı görülür. Özellikle Anthony D. Smith'in yaptığı katkılarla birlikte kendisini iyice görünür kılan bu yaklaşım, merkezine etnik kimliği alarak sembolik unsurlar ve öznel boyutlar üzerinden millet ve milliyetçiliği anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Milletlerin hem modernitenin bir ürünü olduğunu hem de etnik bağların eskiye dayandığına vurgu yaparak milliyetçilik kuramlarına katkı sunar. Bu bağlamda milletlerin gelişim sürecine bakılıp geniş bir zaman dilimi içinde ele alınması

gerektiğini belirten yaklaşım, özellikle de modern milletlerin doğuşunu anlamak için etnik geçmişlerini dikkate almamız gerektiğini vurgular (Özkırımlı, 1999, s. 195). Bu anlamda, Smith, etnik köken ve cemaatleri milletlerin oluşumu ve devamlılığı için önemli görür (Smith, 2017, s. 36). Bu devamlılıkta önemli olan mit, sembol, hatıra ve değer etno-sembozizmde merkezi bir rol oynar. Bunlar üzerinden farklılık ve meşru gösterme durumu gelişir. Şöyle ki grupların tanımlama ve tanımlanma durumu bu mit, sembol, değer ve hatıralar üzerinden şekillenir. Dolayısıyla, “biz” ve “öteki” ayrımları oluşur. Smith bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “aynı kültürel unsurlar her topluluğa dil, din, adet ve kurumlar açısından hem kendi üyeleri hem de yabancılar tarafından diğer benzer topluluklardan ayırt edilmelerine yardımcı olan özgün birer sembolik repertuar kazandırmıştır, bunlar her topluluğun profilini belirleyerek onların toplumsal sınırlarını ve yabancılarla olan zıtlığını keskinleştirmiş, söz konusu toplumsal sınır da cemaatleri tanımlamaya ve “bizi” “onlardan” ayırmaya devam etmiştir” (Smith, 2017, ss. 39-40). Benzer bir ayrımı Thomas Hylland Eriksen de yapmaktadır. Kendisini farklı gören grupların asgari düzeydeki ilişkisi ve etkileşimi aslında “biz” ve “onlar” ayrımını oluşturmaktadır. Toplumsal ilişkiler doğrultusunda şekillenen bu ayrım esasında sosyal süreçlerin varlığıyla ilgilidir. Bu anlamda dışlama ve dahil etme pratikleri oluşmaktadır (Eriksen, 2002, s. 19). Bu ayrımlar üzerinden de aslında milli bir bilincin güçlü bir şekilde zuhur ettiği söylenebilir. Nitekim bu milli bilinç semboller vasıtasıyla güçlü kalabilmektedir. Özellikle bayrak, milli marş ya da bayramlar vasıtasıyla ortak bağ ve milli kimlik yaratılır (Smith, 2017, s. 40). Ancak kimlik bilincinin oluşmasında etnik bir kimliğin ortaya çıkıp gelişmesi mühimdir. Bu anlamda da aslında bir ayrım oluşur. Şöyle ki etnik kategori ve etnik grup meselesi öne çıkar. Smith, bir kesimin sahip olduğu ortak coğrafi, tarihi, dilsel ve kültürel özellikleri dolayısıyla dışarıdan bakanlar tarafından aynı adla anılıp, kendisinden farklı olduğu düşünülen ve buna bağlı olarak da kökeni ve ataları aynı olduğu tahmin edilen bir halkı etnik kategori olarak tanımlar (Smith, 2002, s. 55). Bu kategoriye mensup kişiler siyasal bir bilince sahip olmadığı gibi çok az bir öz bilince haizdirler. Öteki tarafından tanınan etnik kategoriler, “kendi” tarafından tanınmamıştır. Örneğin, 1900’lerden önce Anadolu Türkleri bir etnik kategori olarak görülmektedir (Kirişçi & Winrow, 1997, s. 18). Yani kendi öz bilinçlerinin farkında olmadıkları ve buna yönelik bir mobilizasyon sergilemedikleri söylenebilir. Etnik grup ise hem etnik kategori özellikleri taşıyan hem de öz bilince sahip olup, kendini böyle gören ve buna bağlı olarak da güçlü bir aidiyet ve etkin bir dayanışma duygusuna sahip bir halkı ifade etmektedir (Smith, 2002, s. 56). Bu dayanışma duygusu ve aidiyet aslında “diğeri” olarak tanımlanan grupla “kendi” arasına farklı tutum ve sembollerden oluşan bir mesafe koyar. Ortak bir geçmiş ve ortak bir gelecek tahayyülü ile kimlik düzeyinde bir tanımlama ortaya konulur. Dil, giysi, yaşam ve yerleşim tarzı, özel günler, kutlamalar, festivaller, dövme ve takı gibi özellikler kimliğin sergilenmesi açısından önemli olup, farkı da yansıtır. Dayanışmayı güçlü kılan bu özellikler sayesinde etnik kategoriler grup düzenini sağlayabilirler. Tek ve özel olmaya özen gösteren, diğerlerinden farklı olduğunu belirtme amacı taşıyan etnik gruplar, diğeriyle temas ettiğinde kendi benliğinin farkına varabilir ve böylece ifade etme ve düşünme biçimini temsil edebilir. Tarihe, ortak atalara, soya, dile,

dine, mitlere ve sembollere atıf yapan etnik gruplar, bunları paylaşılan kimlikler için önemli görüp, kimlikleri canlı tutabilecek bir dayanışma duygusunun sağlanacağını düşünür.

Millet ve milliyetçiliğin oluşmasında etnik kökenin önemini vurgulayan bu yaklaşım sadece etnik kökene odaklanmaz. Aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve siyasi faktörlerin etkisini de ortaya koymaya çalışır. Elbette, bu değişim ve dönüşümlere bağlı olarak da etnik kimliğin unutulmaması gerektiği söylenir. Bu anlamda tarihe önem veren bu yaklaşım, milletleri milliyetçilikten önce görmektedir. Öte yandan da mitlerin, sembollerin ve törelerin aslında milliyetçiliğin içeriğini doldurduğu fikrini savunmaktadır (Özkırımlı, 1999, s. 196).

Toplumsal koşullardan bağımsız olmayan milliyetçilik söylemi kitleleri etkilemek adına geçmiş ve bugünü kurgulayarak bir hareket alanı yaratmaya çalışmaktadır. Bahse konu olan Kürt milliyetçiliği de ortaya koyduğu söylem vasıtasıyla kitleleri etkilemeye çalışıp kitleselleşme amacı taşımaktadır. Özellikle etnik kimliğe ve tarihe yapılan vurgu sebebiyle bu çalışmanın etnik milliyetçiliğe odaklanması teorik olarak Connor ve Smith'in yaklaşımlarının daha geçerli olduğu fakat modernistlerin bakış açılarının da Kürt milliyetçiliğinin analizinde faydalı birer perspektif sağladığını ve kullanılacağını söylemek gerekir. Çalışmanın bir sonraki bölümü bu perspektif bağlamında Kürt milliyetçiliğinin nasıl ortaya çıktığını tartışacaktır.

3. KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Eğer milliyetçiliği kitlesel bir olgu olarak ele alırsak, ortaya çıkan Kürt milliyetçiliğinin özellikle 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında gerçekleşen Kürt isyanlarından sonra görünür olmaya başladığı ve merkezine Kürt kimliğini koruma ve onu muhafaza etme söylem ve iddiasını yerleştiği söylenebilir. Bu dönemin yayınlarına bakıldığında, “milletin ebedi ve ezeli olduğu ve üzerinde hak talep edilen toprakların her zaman milli topraklar olduğunu göstermeyi” hedefleyen milliyetçi bir amacın mevcut olduğu görülür (Bozarslan, 2008a, s. 851). Kürt milliyetçi söylemin en önemli kaynakları sayılabilecek yayınlarda, Kürtlüğün Türklükten ayrı olduğunun dile getirildiği ve farklı bir tarih okuması yapıldığı görülmektedir. Özcü bir yaklaşımın izlerini taşıyan bu amaç, özellikle 1960’larda ve 1970’lerde sıkça dile getirilecektir.³ Toplumsal ve siyasal değişimlere bağlı olarak Kürt kimliğinin siyasallaş(tırıl)ması ve kitleselleş(tiril)mesi, ilerleyen sayfalarda anlatılacak olan belirli dinamiklerin (göç, kentleşme, eğitim fırsatları, yayımcılık faaliyetleri) etkisiyle gelişip, milliyetçi bir mahiyeti öne çıkarmıştır. Bu bağlamda çalışmanın asıl konusunu oluşturan 1960’lı yılların anlaşılması için literatürde son Kürt isyanı olarak gösterilen “1938 Dersim İsyanı” sonrası Kürtlerin nasıl mobilize olduklarına bakmak gerekmektedir. Nitekim çalışmanın bu seyri, merkezine 1960’lı yılları alarak, yetmişlerin ortalarından itibaren daha fazla mobilize olan ve giderek toplumsal alana nüfuz etmeye başlayan Kürt

³ Hamit Bozarslan, isyanlardan sonra Kürt kültürü ve dilinin korunmasına yönelik faaliyetlerin arttığını ve dolayısıyla *Roja Nû* ve *Ronahi* gibi dergilerle başlayan sürecin İhsan Nuri Paşa, Nuri Dersimi ve Zınar Silopi'nin kaleme aldıkları anı ve tarih yazımıyla devam ettiğini belirtmektedir (Bozarslan, 2008a, s. 851).

milliyetçiliğinin doğuşunu ve gelişimini tartışacaktır. Zira bahsi geçen yıllar, bu çalışma bağlamında Kürt milliyetçiliğinin söylem ve siyasal vizyon olarak doğduğu ve şekillendiği yıllar olarak görülmektedir.

Yeni bir ulus-devletin kurulup yükselişe geçtiği 20. yüzyılın başlarında çeşitli isyanlar (Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim) gerçekleşmişti. İsyanların bastırılmasından sonra bölgenin uzun bir süre umumi müfettişliklerce yönetildiği görülmektedir. Bu süre zarfında genel olarak yatırımdan uzak bir şekilde yönetilen bölge daha çok güvenliğe dair yatırımlarla öne çıkmıştır (Ekinci, 2011, s. 53). Bruinessen, 1930'ların sonuna gelindiğinde bölgede sükunetin sağlandığını, belirli yerlerde jandarma karakolunun kurulduğunu ve bu yerlerin kontrolünü üstlendiğini ve son olarak da Kürt dili, Kürt giyimi ve Kürt folklorunun tümüyle yasaklandığını söylemektedir (Bruinessen, 1993, s. 339). “Doğu” veya “Şark” olarak adlandırılan bölgede yaşayan farklı kimliklere sahip gruplar ulus-devletin türdeş bir yapı inşa etme isteğinden ötürü ulus-devlet tarafından tek bir potada eritilmek istenmiştir. Bu anlamda Kürtleri farklı bir grup olarak görmeyen yöneticiler, onların Türk olduklarını iddia ederek siyasal bir birliği muhafaza etme düşüncesiyle hareket etmiştir (Bruinessen, 1993, s. 339). Ancak “1938 Dersim İsyanı” sonrasındaki dönem, daha önce söylendiği gibi kimliği ve kültürü koruma ve onu muhafaza etme gayretinin var olduğu yıllardır. Bu bağlamda Kürt kimliği ve kültürünün unutulmaması adına bir etnik grup bilincinin yaratılmak istendiği görülmektedir. Zira Kürt kimliğini ve kültürünü yaşatma ve onu sürdürme adına ortaya konulan çaba, hem kimliklerine dair bir farkındalığı geliştirmiş hem de kendi kimliklerine bağlanmayı güçlendirmiştir. Bozarslan, “milliyetçi elit sınıfın, isyanlardan hemen sonraki dönemde, Kemalist Türkiye’de yasaklanan Kürt dilini ve kültürünü korumayı hedeflediğini ve önceliğinin bu olduğu”nu ifade etmektedir (Bozarslan, 2005, s. 50). Esas olarak bu, “biz” ve “bizim” olanı tanımlama gayretinin bir göstergesidir. Ötekinin varlığına bağlı olarak şekillenen bu gayret, bir ilişkisellik durumunda belirginleşir. Kendisinden farklı olanla ilişki kurma ya da temas haline geçme bir farkındalık yaratır. Etkileşim içine giren veya iletişim kuran gruplar birbirlerine yakın fikirler veya benzerlikler gördüğünde ortak bir inanç ya da duygudaşlığa bağlanabilir. Bu inanç ya da duygudaşlık Connor’ın sıkça üstünde durduğu ortak atalara duyulan inanç ya da aynı soydan gelmeye yönelik olabilir (Connor, 1990, s. 92). Ortak bir bağın oluşumunu mümkün kılan bu inanç ve duygudaşlık toplumsal bir hafızanın da oluşmasını sağlar. Öte yandan, eğer bir benzerlik yoksa ve farklılık görülüyorsa duygudaşlık veya inançtan söz edilemez. Aksine birbirlerinden farklı olduklarına inanan iki farklı grup ortaya çıkar. Dolayısıyla kendi kimliğinin farkına varan ve “öteki” olarak tanımladığından farklı olduğunu düşünen bireyler, kendi uzamlarında, kendi yaşamsal alanlarında bu kimliği sürdürmeye çalışırlar. Kendi kimliklerinin temsil edilmediğini ya da kendi kimliklerinin kabul görmediği bir durumda bireyler belli şikayetler ve talepler öne sürebilir. Connor, ulus-devlet içinde egemen etnik grubun, kültürel ve politik olarak kendisini üstün görmesi veya kendini devletin politik uzantısı olarak düşünme eğiliminde olmasının egemen olmayanların kendi etnik kimliklerine yakınlaşmasına ve kendi kimliklerine dair bir farkındalık içinde olmasına neden olduğunu ve bu durumda da aslında ulus-

devletleri rahatsız edebildiklerini vurgulamaktadır (Connor, 1992, s. 54). Bu şikâyet ve taleplere bağlı olarak bireyler yaşamı ve dünyayı sorgulayıp, bir “hoşnutsuzluk” halini yansıtabilirler. Kürt milliyetçiliğinin ortaya koyduğu söylem de buna benzer bir “hoşnutsuzluğu” içinde barındırarak hareket etmiştir. Milliyetçiliğin benimsediği bu “hoşnutsuzluk” hali Mesut Yeğen’in belirttiği şekilde “Türkiye siyasetinin bir sabiti” haline dönüşmüştür (Yeğen, 2009, s. 34). Buradan güç alacak bir şekilde yeni bir söylem ortaya koyan Kürt milliyetçiliği kitleleri etkilemek adına bu söylemi sürekli inşa ederek genel bir muhalefeti hedeflemiştir. Dolayısıyla ortaya çıkan isyanlardan sonra Kürt milliyetçiliği, 1940’larda kimliği ve kültürü muhafaza edecek şekilde hareket etmiş ve gelecek dönemde kendisini ifade edecek siyasi kanalları aramaya çalışmıştır.

Demokrat Parti’nin (DP) iktidar olmasıyla birlikte hem Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerde hem de ülkenin geri kalan kısmında önemli değişimler yaşandı. 1950’lerde oluşan ve sonrasında hızlanan sosyo-ekonomik değişimler, “tarımın makineleşmesi, sanayileşme, kırdan kente göç, rakip siyasi partilerin yol açtığı siyasal hareketlenme, eğitimin ve kitle iletişimin yaygınlaşması” toplumsal yapının değişmesine neden olmuştur (Bruinessen, 1994, s. 57). Yaşanan sosyo-ekonomik ve demografik değişim sayesinde bölgede fark edilir pek çok iyileşme ve gelişme gerçekleşmiştir. Gellner, sanayileşmenin yarattığı toplumsal dönüşüme değinerek nüfus patlamasının olduğunu, hızlı kentleşmenin gerçekleştiğini ve buna bağlı olarak da aslında yoğun bir göç sürecinin yaşandığını vurgulamıştır. Bu durumun da aslında milliyetçiliğin oluşmasında etkili olduğunu belirtmiştir (Gellner, 1999, s. 83). Bölgenin ekonomik olarak gelişmesi ve diğer taraftan eğitim fırsatlarının artması 1960’larda geniş tabanlı bir milliyetçi mobilizasyonun oluşmasına katkı sunacaktır. Bu süreç, iş bulma ümidi ile hareket edenlerin veya eğitim fırsatlarından yararlanmak isteyenlerin göç etmesiyle şekillenmiştir. Bruinessen’e göre göç eden bu kesimlerin karşılaştığı ayrımcılık, onları kendi kültür ve tarihlerine yakınlaştırmıştır (Bruinessen, 1993, s. 187). Bu anlamda göç eden kesim sınıf bilincine ve kimlik siyasetine açık hale gelmiştir. Nitekim bu kesim, büyük şehirlerdeki Kürt⁴ milliyetçiliğinin ortaya koyacağı söylem ve mobilizasyonun ana damarlarından birini oluşturacaktır. Özellikle Dicle (1941) ve Fırat (1943) talebe yurtları (Anter, 1991, s. 109), öğrencilerin burada konaklaması için imkân sağladığı gibi Kürt kimliğinin ve milliyetçi bir bilincin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Öğrencilerin birbirleriyle iletişim ve etkileşimleri kimliklerine dair bir farkındalık yaratmıştır. Doğdukları coğrafyanın ve bağlı oldukları ekonomik ortamın dışına çıkan bu kişiler, kendi farklılıklarının farkına varıp, kökenlerine ve kimliklerine yönelik bir merak duygusu hissetmişlerdir. Böylece, geçmişe dair bir araştırma içine giren bireyler, aidiyet duygusunu yaratacak bir anlatı bağlamında kim olduklarını, nereden gelip nereye gideceklerini cevaplayacak bir öyküye ihtiyaç duymuşlardır. Dolayısıyla meraklarını gidermek için araştırma yapan, belli dayanışma ve tanışma geceleri düzenleyen gruplar (“Doğu Geceleri” ve bir dizi

⁴ Bu çalışmada Kürtlerden kastedilen her zaman/her yerde ve bütün Kürtler için geçerli olan bir “Kürt” genellemesi değildir. Esasen etnik grup bilinci kazanmış ve bu anlamda Kürt dili ve kültürünün tanınması ve yaşatılması adına belli bir farkındalığı olanlar kastedilmektedir.

“öğrenci piknikleri”) özellikle de hemşehrilik üzerinden oluşturulan bağlar kolektif bir kimliğin belirginleşmesine katkı sunmuştur (Bozarlan, 2008a, s. 852). Var olan göç süreciyle birlikte Kürtlerin büyük şehirlerde görünür olması, ortak değer ve ortak davranışı yeniden şekillendirerek “biz” ve “öteki” ayrımının oluşmasını sağlamıştır. Bir bağımsızlık ilişkisinin tezahürü olan bu ayrım, biz’in öteki ile kurduğu ilişki bağlamında anlaşılabilir. Bu minvalde “biz”i neyin “biz” yaptığını kavramak gerekir. Sonuç olarak, birliğin içinde ve dışında olanı belirleme bir inşayı gerektirir. Kürt milliyetçiliği de böyle bir inşaya başvurarak “biz”i oluşturup farklı olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Özellikle büyük, sanayinin gelişmiş olduğu ve çeşitli imkanlar sunan kentler Kürt kimliğinin tezahür ettiği yeni mekânlar olacaktır. Siyasal olanla ilişki kurmayı sağlayan bu mekanlar itiraz, şikâyet, istek ve görünür olmayı sağlayan uzamlar olarak öne çıkmıştır. Ancak bu dönemde ve daha sonrasında kurumsallaşmış politik sistem Kürt milliyetçiliğinin ortaya koyduğu farklı olduğu söylemini görmezden gelerek kapalılığını sürdürecektir. Milliyetçi bir mahiyeti içinde barındıran mobilizasyon bu kapalılığı aşmak isteyerek, demokratikleşmeyi ve kamusal alanı genişletmeyi arzulamıştır. Buna istinaden de Kürt milliyetçiliği farklılıkların kamusal alanda görülmesini ve temsiliyetini savunmuştur. Abbas Vali, Türkiye’de kamusal alanın “ulusal” alanla tanımlanmış olduğunu ve bu alanın sınırlarının ise baskın/egemen ilişkilerce belirlendiğini söyler (Vali, 2005, s. 97). Dolayısıyla, Kürt kimliği ve kültürünün bu alanda görünür olmasını arzulayan Kürt milliyetçiliği, bölgesel olmaktan çıkıp, geniş bir alana yayılacak bir mahiyet elde etmeyi amaçlayacaktır.

1950’lerde özellikle yayıncılık faaliyetlerinin etkili olduğu görülmektedir. Ortaya konulan eserler, Anderson’un yazılı kaynakların milliyetçiliği yaratmadaki etkisini anımsatır şekilde, etnik kimlik bilincine yönelik bir farkındalık yaratmıştır. Özellikle Musa Anter’in *Dicle Kaynağı* gazetesi, Suriyeli Kürtlerin çalışmaları (Cegerxwin ve Qedri Can’ın şiirleri) ve Avrupa’da oluşan Kürt diasporasının faaliyetleri hem Kürt milliyetçiliğinin şekillenmesini hem de Kürt kimliğinin siyasallaşmasını sağlamıştır. Bu dönem Kürtçe’nin ayrı bir dil ve Kürtlerin ayrı bir grup olduğunu savunanlar Kürtçe yayım yapma eğilimi içerisine girmişlerdi. Bu anlamda da ulusun tahayyül edilmesine yardımcı olacak araçların (gazete, şiir, roman vb.) devreye girdiği söylenebilir. Böylece elitlerden kitlelere yayılan etnik kimliğe dair inanç yavaş yavaş şekillenip, motivasyon sağlayacak bir güç haline dönüşmüştür. Erken Cumhuriyet döneminde Kürt milliyetçiliğine dair fikirler genel olarak elitler üzerinden şekillenmekteydi. Geniş bir mahiyete ulaşmayan bu fikirler, dar bir alana sıkışıp kalmıştı. Ancak 1950’lerden itibaren milliyetçiliğin kademe kademe kiteselleştiği görülmektedir. Elitlerden kitlelere yayılan bir kimlik bilinci öne çıkmıştır. Connor, bireylerdeki algıya odaklanarak milliyetçiliğin elit bir fenomen olarak görülemeyeceğini aksine kitlesel bir olgu olarak tarif edilmesini gerektiğini söyler (Connor, 1994, s. 212).

Kültürel, sosyal, ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimler Kürtlerde etnik grup bilincinin oluşmasını sağlamıştır. Değişim ve dönüşüme neden olan bu önemli gelişmelerin dışında vurgulanması

gereken belli olaylar da yaşanmıştır. Bu olayların başında Musa Anter'in *İleri Yurt* gazetesinde kaleme aldığı yazılarda Kürtlerin durumunu ifade eden çalışmalar öne çıkmaktadır. Özellikle Anter'in 1959 yılında yazdığı "Kımlı" (Qimıl) (Anter, 1991, s. 143) şiiri örnek olarak verilebilir. Şiiri önemli kılan durum ise Kürtçe ve Türkçe ifadeler içermesidir. Türkiye'de Kürtçe yayım yasağı nedeniyle, şiir hoş karşılanmamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan bir diğer önemli olay, Irak'ta gelişen Kürt milliyetçiliğiydi (Somer, 2015, s. 181). Irak'taki Kürt hareketinin gelişmesi Türkiye'de yaşamakta olan Kürtleri etkilemiştir. Ancak, Türkiye'deki siyasi alanın Kürtlüğün ifadesi olabilecek söylem ve pratiklere kapalı olması belli önlemler alınmasını gerektirmiştir. Bu önleme örnek olarak elli iki kişinin gözaltına alınması verilebilir. Süreç içerisinde iki kişinin serbest bırakılması ve bir kişinin de gözaltı sırasında ölmesi ile sayının kırk dokuza düşmesi, davanın "49'lar olayı" olarak okunmasına neden olmuştur (Somer, 2015, ss. 184-185). Tutuklanan Kürt aktivistler, "Kürtçülük ya da Kürt milliyetçiliğini" teşvik etmekle⁵ suçlanmışlardır (Güneş, 2007, s. 705). Bu dava, görünür olma ve işitilme arzusunun bir tezahürü olarak da okunabilir. Nitekim böyle bir fırsatın oluşmasını sağlayan dava, Kürtlerin birçoğu tarafından takip edilmiş ve dava esnasında yapılan savunmalar ilerleyen dönemde Kürt milliyetçiliğinin ortak tanımlayıcı özelliklerini şekillendirmiştir.

Genel olarak etnik kimliği merkezine alarak bir gelişim süreci içine giren Kürt milliyetçiliği, Francesca Poletta ve James M. Jasper'dan alıntılanarak ifade etmek gerekirse, "var olduğumuzu ve var olma hakkımızı dikkate almalı" (Poletta & Jasper, 2001, s. 288) söylemi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu söylem özellikle 1960'larda sıkça dile getirilecek ve bu yönde hareket etmeyi mümkün kılan bir motivasyona evrilecektir. Özetle, 1970'lerde giderek kitleselleşen bir hareketinin oluşumu, 1950'lerde yaşanan değişimler ve dönüşümler doğrultusunda şekillenmiştir.⁶ Burada unutulmaması gereken ise 1950'lerde yaşanan değişimler anayasal olarak Kürtlere kendi kimlikleriyle hareket etme imkânı tanımamaktaydı. Genel olarak "Türk vatandaşları olarak ya da solcu, muhafazakâr ve İslami eğilimlerin bir parçası olarak kendilerini gösterebilmelerinin yasal kanalları vardı" (Natali, 2009, s. 147). Ancak kendi kimliklerini yaşatacak ya da onu gösterecek bir şekilde öne çıkmaları mümkün değildi. Buna rağmen eğitim fırsatlarından yararlanmaları, ekonomik saikler sebebiyle batıya göç etmeleri ve yayıncılık faaliyetlerinin etkisiyle birlikte milliyetçi bir mobilizasyonun temellerini attıkları söylenebilir. Bir sonraki bölümde bu temelden güç alan mobilizasyonun 1960'larda nasıl kitlesel ve sürekli bir harekete evrildiği ve aynı zamanda görülme ve işitilme amacını nasıl dile getirdiği aktarılacaktır.

4. SÜREKLİ MOBİLİZASYONUN GELİŞİMİ

⁵ Bu davaya medyanın var olan ilgisi olayın geniş kesimlerce duyulmasını mümkün kıldı. İsyanlardan sonra Kürtlere yönelik en dikkat çekici hadise olarak öne çıkan 49'lar davası, tepkisel bir hareketin ortaya çıkmasına yol açtı. Etnik kimlik bilinci bir grup Kürt milliyetçisinin özel alanı olmaktan çıkıp, genele yayılan bir hal almaktaydı. Dolayısıyla zamanla kitleselleşecektir.

⁶ McDowall, ortaya çıkan hareketi, "yoksulluk, sosyal adaletsizlik ve fiziki yer değiştirmenin yanında etnik kimlik fikirlerinden doğduğunu" ve bunların hepsinin bir araya gelmesiyle kitleselleştiğini vurgulamıştır (McDowall, 2004, s. 535).

1960'lı yıllar Türkiye'de toplumsal dinamiklerin hareketli ve bilinçli olduğu yıllardır. Bu döneme doğru girerken ekonomik sorunların varlığı ve artan siyasi istikrarsızlık otoriter bir yönetim anlayışına neden olmuştur. Bununla beraber Kürtlerin büyük şehirlere göç etmesiyle birlikte artan kimlik farkındalıkları, belli bir siyasallaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu durum Bruinessen'e göre Türkiye'deki askeri ve bürokratik elitleri endişelendirmiştir (Bruinessen, 1993, ss. 338-339). Kürt ulusal duygularına yaslanan bir hareketi devletin bekası için tehdit olarak algılayan bu kesim, kısa zaman sonra 27 Mayıs askeri darbesiyle Adnan Menderes'i devirerek iktidarı ele geçirmiştir. Darbeden bir müddet sonra Kürt kimliğinin ayrı ve farklı olduğunu savunanlara yönelik belli uygulamalar ortaya konulmuştur. İlk, 485 Kürt ileri geleni (şeyh, ağa ve aydın) gözaltına alınarak Sivas'taki bir kamp alanına götürülmüş, ardından da bunlar içerisinde elli beş kişi yurdun değişik illerine sürülmüştür (Akkaya, 2013, s. 127; Kirişçi & Winrow, 1997, s. 113). Kürtçe yer adları Türkçe ile değiştirildiği ve benzer bir şekilde 1961 yılında yatılı bölge okullarının Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlerde açıldığı görülmektedir. Mesut Yeğen'e göre bu okullar "Kürtleri asimilasyonist yurttaşlık pratikleriyle yüz yüze bırakmıştır" (Yeğen, 2009, s. 69). Ancak, bu durum istenilen sonucu vermediği gibi birçok Kürt öğrencinin etnik kimlik bilincini geliştirmiştir. Var olan veya var olduğu iddia edilen baskı, türdeş/yeypare bir yapı oluşturma amacı gütmüştür. Ancak, farklılıkların daha da görünür olmasına neden olmuştur. Nitekim, egemen etnik grubun yok sayma veya görmeme anlayışı diğer etnik grupların siyasallaşmasına katkı sunmuştur. Connor, asimilasyon sürecinin tek yönlü gerçekleşmediğini, egemen olanın egemen olamayan/baskın olmayan kimliğe yönelik bir tehdit oluşturmasının etnik milliyetçiliği tetikleyeceğini söylemiştir (Connor, 1994, s. 51).

Gerçekleştirilen darbeden sonra 1961'de yürürlüğe konulan anayasa, geniş bir özgürlük alanı yaratmıştır. Buradan hareketle var olan özgürlük alanı, Hamit Bozarslan'ın ifade ettiği gibi, "hem "Doğu Sorunu" nun belli ölçüde tartışılmasını hem de Kürt entelijensiyasının yeni ifade olanaklarına sahip olmasını mümkün kılmıştır." (Bozarslan, 2008a, s. 853). Kürtler için yeni fırsatlar ortaya koyan 1961 Anayasası, "Doğu Sorunu" adı altında dile getirilen sosyo-ekonomik ve eşitlik taleplerinin kamusal alanda tartışılmasına imkân sağlamıştır. Bu ortamda, Kürt milliyetçiliği etnik kimlik söylemini kullanarak bir mobilizasyonun oluşmasını mümkün kılmıştır. Nitekim ortaya çıkacak olan mobilizasyonun gelişmesini sağlayacak olan bu durum, zamanla az gelişmişlik söyleminin ötesine geçerek etnik kimlik, sömürge, ulusal sorun ve ayrımcılık üzerinden bir söylem geliştirecektir. Connor, iletişim ve ulaşım araçlarındaki ilerlemenin grup üyelerinin kendileriyle ötekiler arasında var olan farklılıkları içselleştirmesine ve bundan daha fazla haberdar olmasına ve bu anlamda da aslında kültürel bilinçlerinin artmasına katkı sunduğunu göstermiştir (Connor, 1972, s. 328). Dolayısıyla kitlesel bir boyuta ulaşma imkânı yaratan bu ilerleme, Kürt milliyetçiliğinin söylem alanını genişletip, ona kendisini ifade etme imkanını da sağlamıştır.

1960'lar ve sonrasında süreklilik arz eden bir hareket biçimine evrilen mobilizasyon, Cenk Saraçoğlu'na göre, "öncelikle kentlerde kimlik ve örgütlenme kazandı; Kürt işçi, öğrenci ve aydın kesiminin yönlendiriciliğinde geliştiği ve hareket üzerinde geleneksel Kürt toprak sahiplerinin etkisinin son derece sınırlı olduğu" yönündedir (Saraçoğlu, 2006, s. 239). Saraçoğlu'nun tespitine ek olarak Kürtlerin legal siyasete katılma imkanını elde etmeleri dikkate değerdir. Zira, solun sosyal adalet anlayışı Kürtleri etkilemekle beraber, onların birçoğunun Türkiye İşçi Partisi (TİP)⁷ içinde hareket etmelerini sağlamıştır. Özellikle zamanın terminolojisinde "Doğu Sorunu" söyleminin kullanılması Kürtleri etkilemiştir. Cenk Saraçoğlu, bu dönemde "Kürt kimliğinin kent merkezli bağımsız bir Kürt hareketine kaynaklık etmesinin önünde belli kısıtlamaların olduğunu" söylemekte ve bunun sağlanmasını da şu şekilde yapmaktadır: "Türkiye'deki siyasi yapılanma Kürt kimliğini ve Kürt milliyetçiliğini meşru ve yasal bir odak olarak görmüyor, bu yönde ortaya çıkabilecek örgütlenmeler türlü mekanizmalarla hemen siyasetin dışına atılıyordu" (Saraçoğlu, 2006, s. 246).⁸ Bu koşullar, derdi Kürt kimliği ve kültürü olanları Türkiye'deki sosyalist hareketin çekim alanına sürüklemiştir. Gündelik hayat pratikleri içerisinde karşılaşılan sosyoekonomik eşitsizlikler ya da kentlere göç edenlerin hissettikleri farklılıklar, merkeze etnik kimliğini alarak kendisini sol içerisinde ifade etmiştir. Hatta Bruinessen, Kürt hareketinin 1960'larda sol hareketin bir parçası olacak şekilde öne sürdüğü taleplerinin "Kürtlerin varlığının ve kültürel haklarının tanınması ve ekonomik gelişmenin sağlanması" yönünde olduğunu belirtmiştir (Bruinessen, 1993, s. 68). Ortaya konulan talep ve söylem bir anlamda kimliğin farklılığını dile getirerek aslında Smith'in vurgulamış olduğu sembol, mit ve geleneklerden yararlanmış. Bir inşa bağlamında gelişen bu söylem ve talep, milli bir bilinç yaratmayı arzulayarak geçmişle günümüz arasında bir köprü kurmayı amaçlamış ve bu bağlamda da grup birlikteliğinin oluşmasını ve meşru görülmesini hedeflemiştir.

Diğer partilerle kıyaslandığında TİP, Kürtlerin varlığını kabul etmekteydi (Güneş, 2007, s. 716). Bu durum Kürtlerin TİP'e yakınlaşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla artan ilgi sayesinde TİP hem farklı şehirlerde örgütlenmiş hem de Kürtlere dair bazı talepleri dile getirmiştir. Bu bağlamda, TİP, Kürt meselesini hem sınıfsal hem de azgelişmişlik boyutuyla ifade etmekte ama aynı zamanda meselenin etnisite ve kimlik boyutunu da dile getirmektedir (Kakışım, 2016, ss. 194-205).⁹ Parti içerisinde

⁷ Türkiye tarihinde ilk kez bir sosyalist partinin meclise girmesi 1961 anayasasıyla gerçekleşmiştir. Türk-İş'te çalışan 12 sendikacının girişimiyle kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) özellikle Mehmet Ali Aybar, Behice Boran ve Sadun Aren'in etkileriyle önemli bir ivme kaydetmiştir.

⁸ Kürt hareketinin gelişiminde öncü konumda sol hareketin bulunmasına rağmen kısmen de olsa sağ fraksiyondaki milliyetçi Kürtler geleneksel eğilimleri doğrultusunda, Irak'taki Kürt hareketinden, özelden Molla Mustafa Barzani'den etkilenip, legal olmasa da Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'ni (TKDP) kurmuşlardır. Hatta McDowall bu partiyi ilk "Kürtçü" parti olarak tanımlamaktadır. TKDP, Kürt kimliğinin yaşamsal haklarının tanınması yönünde de mücadele etmiştir. Kimi zaman TİP'e destek veren TKDP, aynı zamanda Doğu Mitingleri'nin organize edilmesinde de yer almıştır. Sonuç olarak hiçbir zaman Kürtler içinde güçlü bir şekilde tutunmayı başaramadığı, ancak örgütlenme de ve bilinçlenme de etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda milliyetçi fikirlerin dolaşıma girmesinde ve kitleselleşmesinde öncü konumda olmasa da TKDP'nin payı mevcuttur denilebilir.

⁹ TİP zamanla meselenin etnik boyutuna daha fazla vurgu yapacaktır. Can Kakışım, çalışmasında TİP'in birinci kongresinde meselenin mütevazı bir şekilde kendisine yer bulduğunu, ikinci ve üçüncü kongrelerinde de aslında benzer bir yaklaşımın takip edildiğini ve dolayısıyla "Doğu Meselesi"nin sadece bir "kalkınma sorunu" olarak

örgütlenen Kürt öğrenci ve aydınlar genel olarak “doğulular” olarak tanımlanıyor ve sıkça bu söylemi dile getiriyordu. Bu anlamda “doğululuk” üzerinden Kürtlüğün inşası kendisini ifade etmek için meşru bir zemin yaratma arayışından kaynaklanmıştır. Hatta bu tanımlama, dönemin jargonunu oluştururken aynı zamanda yayımcılık faaliyetlerinde de sık sık kullanılmıştır. Etnik kimlik bilincinin oluşmasında önemli bir dinamik olan yayımcılık önemli ölçüde artmıştır. Bu bağlamda, Benedict Anderson’un vurguladığı gibi kapitalist yayımcılığın gelişmesi kimliğe dair bilinçlenmeyi arttırmaktadır (Anderson, 1995, s. 51). İletişim teknolojilerinin artması ve yaygınlaşması benzer dertleri olan insanları birbirine yakın kılmıştır. Bu anlamda ortak görme, duyma ve hissetme mümkün hale gelmiştir. Kimliğin farkına varma ve bunu sahiplenme adına bir bilinç yaratmayı hedefleyen dönemin eserleri, dönemin koşulları sayesinde (özellikle yeni anayasanın sağladığı düşünce ve ifade özgürlüğü) dolaşıma girmiştir. Buna istinaden bu dönemde Kürt siyasal ve kültürel dergilerin çıktığı görülmektedir: “*Dicle-Fırat (1962-1963)*, *Deng (Ses, 1963)*, *Reya Rast (Gerçek Yol)*, *Roje Newe (Yeni Gün, 1963)* ve *Yeni Akış* gibi dergiler” dönemin ürünü olup, Türkiye’deki Kürt meselesini “Doğu Sorunu” başlığı altında tartışmışlardır (Güneş, 2007, s. 707). Aynı zamanda Kürtlerin kültürü ve kökeni üzerine de bilgi vermeyi amaçlayan bu eserler, kimliğe dair bir bilinç kazanılmasını amaçlamıştır. Burada vurgulanması gereken durumlardan biri *Yeni Akış* dergisinin çıkardığı ilk sayıda “Kürt Meselesi” başlığını kullanmasıdır (Güneş, 2007, s. 712). Meselenin özü itibarıyla tartışılması bu dönem ilk kez gerçekleşmiştir. Bu şekilde kimliğe dair farkındalık yaratılmak istenmiştir. Dergilerin dışında Kürt edebiyatının en önemli klasiği olarak kabul edilen Ahmed-i Hani tarafından kaleme alınan *Mem ü Zin* eserinin yayımlanması ve bu dönem Mehmet Emin Bozarslan tarafından Türkçeye çevrilmesi önemlidir. Hamit Bozarslan, Xani’nin eserinin bu dönem yayımlanmasını Kürtçe’nin yazılı bir dil olarak vurgulanması adına önemli görmektedir (Bozarslan, 2008a, s. 853).¹⁰ Dile sabitlik kazandırma ve onun kullanımda olduğunu gösteren bu çalışma, Anderson’un yerel dillere yönelik vurguladığı bir kadimlik durumunu da ifade etmektedir (Anderson, 1995, s. 60). 1965’te Kürtçe dilbilgisi kitabının yayımlanması, Musa Anter tarafından yapılan Kürtçe-Türkçe sözlük çalışması bu dönem ortaya konulan diğer çalışmalardır. Bu yayımlar liseli ve üniversiteli gençleri bilgilendirmekte, onlara kendi kimliklerinin farkına varmaları gerektiğini aktarmaktaydı. Çoğunda Kürtlerin dili, edebiyatı, tarihi ve kökeni üzerine makaleler bulunuyordu. Hatta *Dicle-Fırat* dergisinin 1962 Ekim sayısında çıkan bir çalışma “Kürtlerin Menşei” başlığıyla Kürt varlığının izlerini tartışmıştır (Güneş, 2013, s. 105). Tarihe başvurarak bir köken arayışına girme ya da onu inşa etme aslında bir grup birlikteliğinin oluşmasına yönelik bir çabadır. Bu çaba o zamanın ihtiyacına yönelik bir cevabı yansıtmıştır. Nihayetinde bu çalışmalar, kitlelerinin

---

ele alınmaması gerektiği ortaya konulmuştur. Ancak dördüncü kongrede daha net bir tanım ortaya konularak meselenin etnik boyutu daha çok ifade edilmiştir.

¹⁰ Kurgusal bir boyutu olan ve inşayla şekillenen eserlerin çoğu, geçmiş ve şimdi arasında bir köprü kurarak Kürtlüğü tarihle ilişkilendirmiştir. Bu şekilde bireylere şan ve şeref duyabilecekleri bir tarih yaratılarak, grup bağlılığını kuvvetlendirecek bir harcın dolaşıma sokulduğu söylenebilir. Özellikle dergi, roman ve gazeteyle bu sürecin şekillendiği görülmekle birlikte, milli bir bilincin ortaya çıkması hedeflenmiştir.

düşüncelerini ve tepkilerini şekillendirmiştir. Milliyetçi mobilizasyon da bu anlamda “sessizlik”lerini, “görünmezlik”lerini ve “bilinmezlik”lerini ortadan kaldıracak pratikleri sergilemeye çalışmıştır. Bu anlamda Türklüğün belirlediği sınırın dışına çıkan bu mobilizasyon, artık “görülmemeyi, bilinmemeyi, ilgilenilmemeyi ve yok sayılmayı” zorlaştırmıştır (Ünlü, 2018, s. 284). Kolektif bir kimliğin inşasını mümkün kılan bu tanınma isteği şikâyetleri kimlik sorunsalıyla ilişkilendirip kültürel ve sembolik konularla kendisini göstermeye çalışmıştır. Sınırlı bir alanda bunun sürdürülmesi milliyetçi düşünce ve söylemlerin kitleselleşmesine bağlı olarak sokaklarda görünmeye başlanmıştır. Mobilize olmayı sağlayan bir motivasyon olarak öne çıkan kimlik, verili olanı sorgulayarak, kendisini semboller de ritüeller de gelenekler de ve tarihsel anlatılarda göstermektedir. Bir nevi kolektif kimliğin dışı vurumu olarak öne çıkan Kürtlük giderek kültürel yönleriyle görünür olacaktır. Bu minvalde, siyasal olanla doğrudan ilişkiye geçen bir uzam olan sokaklar, itirazların, şikâyetlerin ve taleplerin dile getirildiği siyasal bir alana dönüşmüştür. Dolayısıyla Kürt milliyetçiliğinin gelişmesine katkı sunan bir uzam olarak sokakların öne çıktığı söylenebilir.

Kürt milliyetçiliği için dönemin en önemli gelişmesi, yani kimliğin dışı vurumu olarak okunabilecek ve ayrıca bir süreklilik ve örgütlülük halinin oluşması olarak açıklanabilecek, Doğu Mitingleridir (Bozarslan, 2008a, s. 855).¹¹ Geniş kalabalıkların dahil olduğu bu mitingler, ekonomik ve kültürel taleplerin ifade edilmesine olanak tanımıştır. Ahmet Hamdi Akkaya’ya göre bu mitingler, Kürt kitlelerinin politikada aktif bir güç olma yönelimini yansıtmaktadır (Akkaya, 2013, s. 95). Nitekim, dile getirilen şikâyet ve taleplerde ortak bir söylem oluşmuştur. Bu söylem ise daha çok ekonomiye ve kalkınmaya yönelik olup buna ilaveten de Kürt dili ve kültürüne yöneliktir. Bozarslan’a göre mitingler, “milli ve içtimai talepleri bir arada dile” getirmiştir (Bozarslan, 2008a, s. 855). Ayrılıkçı bir talebi dile getirmeyen söylemler, devlet tarafından ayrılıkçı bir mahiyeti dile getirdiği gerekçesiyle bir tehdit olarak algılanmıştır (Kirişçi & Winrow, 1997, s. 115). Hatta hükümet, mitingleri düzenleyenleri bölücü olarak tanımlamıştır (Güneş, 2013, s. 107). Mitinglerin kalabalık bir boyutunun olmasında etkili olan bir diğer etken ise *Milli Yol* ve *Ötüken* gibi milliyetçi dergilerin Kürtlere karşı söylemleri¹² ve jandarmanın Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlerdeki tutumu olarak öne çıkmaktadır (Güneş, 2007, s. 710).

Mitinglerin sağladığı mobilizasyonun ilerleyen döneme yansımaları özerk bir hareketin gelişmesi şeklinde olacaktır. Kimliğe dair farkındalığı artıran bu mobilizasyon milliyetçi söylemi de etkilemiştir. Bundan sonra, Kürt milliyetçiliği kültürel bir söylem geliştirip gündemine etnik kimliği alarak onun

¹¹ Organize edilen mitingler 1967-1969 yılları içerisinde on iki farklı yerde gerçekleştirildi. Özellikle Türkiye İşçi Partisi, TKDP ve üniversite gençliğinin mitinglerin organize edilmesinde önemli katkıları olmuştur. Milli talepleri de içeren bir söylemin oluştuğu bu mitingler yoğun kitle hareketlerine dönüşmekteydi. Bu anlamda milliyetçilik dar bir alandan çıkıp genişliyordu. Tam da Connor’un dile getirdiği “kitlesel bir olgu”nun örneği olarak gelişmekteydi. Aynı zamanda çok farklı görüşlerden pek çok Kürdün bu mitinglerde yer alıyor olması dikkate değerdir. Nitekim farklı kesimlerin bira araya gelip ortak bir alan yaratmaları milliyetçilik açısından önemlidir. Zira, ortak bir duygunun şekillendiği söylenebilir.

¹² *Milli Yol* ve *Ötüken* dergilerinde çıkan kimi yazılar Kürtlere yönelik olumsuz imajlar üretmekmiş ve düşmanca tavırlar sergilemiştir. Dolayısıyla Kürt kimliği ve kültürünü merkezine alan milliyetçi bir söylemin oluşmasında önemli bir paya sahip olan bu olumsuz imajlar milliyetçi bir mobilizasyonun kitleselleşmesine olanak sağlamıştır.

görünmesini ve işitilmesini daha çok dile getirecektir. Bunun yansıması olarak da ayrı bir örgütlenme ortaya çıkacaktır. Zira Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) bunun bir örneğini teşkil etmektedir.

Kürt milliyetçiliğinin söylem alanın genişlemesiyle birlikte ayrı bir örgütlenmenin imkân dahiline girmesi, Kürt sosyalistlerinin Türk solundan kopmasına ve beraberinde Ankara, İstanbul ve Diyarbakır'da DDKO'nun kurulmasına neden olmuştur. TİP içinde örgütlenen Kürt aydın ve öğrenciler, TİP'in Kürt dili ve kültürü üzerine yeterince politika üretmemesinden ya da var olan taleplere kayıtsız kalmasından ötürü partiden ayrılıp, ayrı bir örgütlenmeye gitmiştir. Özellikle Doğu Mitinglerinin düzenlendiği sırada gözlemlenen kitleleşme ve burada oluşan kamuoyu özerk bir hareketin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Hatta Ahmet Hamdi Akkaya, bu örgütlenmenin "TİP içindeki aydın Kürt kanaati üzerinden değil de yükselen gençlik hareketinin açtığı alanlar" doğrultusunda doğduğunu söylemektedir (Akkaya, 2013, s. 95). Yasal olarak örgütlenen bu yapı Kürt dili, kültürü ve tarihi üzerine bir bilinç ve farkındalık ortaya koymayı hedeflemiştir. Gündemlerine ağırlıklı olarak Kürt kimliğini alan bu ocak, ekonomik söylemin ötesinde etnisiteye dayalı bir söylem geliştirmiştir. Etnik kimliği önemseyen bu anlayış aynı zamanda Hobsbawm'ın belirttiği "geleneğin icadını" da oluşturmaktadır. Hobsbawm'ın vurguladığı gibi "mümkün olduğunca grup birlikteliğinin oluşması ve meşrulaştırılması için tarihe başvurma" eğiliminin var olduğu söylenebilir (Hobsbawm & Ranger, 2006, s. 16). Grup aidiyeti oluşturan veya sembolize eden geleneklerin inşası bağlılığın güçlenmesini sağlayacak bir söylemi inşa etmiştir. Bireyler için motivasyon sağlayan bu söylem, mobilizasyonun oluşmasında etkin bir rol oynamıştır.

DDKO ekonomik söylemin ötesinde etnisiteye dayalı bir söylem geliştirmiştir. Etnik kimliği önemseyen bu anlayış, grup aidiyetini oluşturacak gelenekleri inşa ederek bir söylem ortaya koymaya çabalamıştır. Bireyler için motivasyon sağlayan bu söylem, mobilizasyonun oluşmasında etkin bir rol oynamıştır. Ancak bir müddet sonra DDKO'nun birçok üyesi, tutuklanarak "ulusal duyguları zayıflatmak ve yok etmeyi hedefleyen bir örgütlenmenin faaliyetlerinde yer almak"la suçlanmışlardır (Güneş, 2013, s. 133). DDKO içinde yer alan üyeler iddia edilen suçlamalara karşı yaptıkları siyasi savunmalarla gündemde yer tutmuşlardır. Savunmalara baktığımızda, kimlik ile ilgili konular dile getirilerek, kimliğin ve kültürün siyasal olarak tanınmaması merkeze alınmıştır. Tarihsel bir arka plan sunan bu savunmalar, erken cumhuriyet döneminin politikalarını eleştirerek, onların ortaya koyduğu iddia olan Kürtlerin hukuki ve fiziki mevcudiyetinin inkârına karşı çıkmış ve bölgenin bilinçli bir şekilde geri bırakıldığını belirtmiştir.¹³ Bu savunmalar, gelecek döneme yansımış ve milliyetçi bir mobilizasyonun genişlemesine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda yeni bir söylemin de şekillenmesini mümkün kılmıştır.

¹³ Detaylı bilgi için bkz. (Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası 1, 1975)

Cumhuriyetten bu yana Kürtlerin kurduğu ilk yasal örgüt olarak öne çıkan DDKO, Kürt milliyetçiliğinin ortaya koymaya çalıştığı kimlik bilincinin oluşmasına katkı sunmuştur. Öyle ki kendilerini “doğulular” olarak adlandıranlar bu süreçten sonra Kürt kelimesini kullanmaya başlamıştır. Bu bağlamda DDKO’lar, Kürt kimliğinin hatlarını belirginleştirmiştir. Özellikle ortaya koydukları tarihsel arka plan, sembol ve mitler ilerleyen dönemde gelişecek olan Kürt grupların inşa ettiği kimlik içerisinde kendilerine genişçe yer bulacaktır. Özelde, Kürt kimliğinin etnik temelli bir kavrayışı oluşturulmuş ve bu minvalde “Newroz miti” ve “Kawa efsanesi” üzerinden alternatif bir söylem öne çıkarılmış, köken olarak da izini antik Medlere götürerek bir tarihsel mit ortaya konulmuştur (Güneş, 2013, s. 126). Hamit Bozarslan, “Newroz miti” ve “Demirci Kawa” efsanesiyle beraber yeni bir bakış açısının ortaya çıktığını ve buradan hareketle bir anlamlandırma amacının işlendiğini söylemektedir. Bozarslan “Demirci Kawa” efsanesinin Kürt halkının özgürleşmesi yolunda bir örnek model teşkil ettiğini, “Newroz miti” ile politik seferberliğin toplum için kıvanç duyulan bir hal aldığını söylenmektedir (Bozarslan, 2005, ss. 46-56). Kökenlerinin ne kadar eski olduğunu ispat etme ve bunu tarihsellik üzerinden ifade etme Kürt milliyetçiliğinin güç aldığı bir nokta olmuştur. Bu anlamda özcü bir yaklaşımın ortaya konulduğu söylenebilir. Hobsbawm, geçmişin bugün için kullanıldığını belirterek aslında icat edilen geleneklerin, milli bilincin oluşmasında etkili araçlar olarak öne çıktığı ve kimliğe dair bir farkındalık ile beraber bağlılık yarattığını vurgulamaktadır (Hobsbawm & Ranger, 2006, s. 9). Connor etno-milliyetçiliklerin, sembollere, deneyimlere ve mitlere atıfta bulunduğunu belirtir (Connor, 1992, s. 49). Öte yandan bunun çok elzem olmadığını da vurgulayan Connor, önemli olanın bir grubun üyelerin ayrı bir köken hakkında sezgisel bir duyguyu paylaşmalarıdır. Efsanevi bir figürle kurulan bağ, milliyetçiliğin bağlayıcı ve güçlü olmasını sağlar. Bu atıflar dayanışma ve birlikteliği güçlendirmektedir. Benzer şekilde etno-sembolistler de mit, hatıra, değer, sembol, ritüel ve geleneklerin etnik kimlikler için elzem olduğunu belirtmektedirler (Smith, 2017, s. 39). Kürtlere ayrı bir halk oldukları bilincini aşamalı olarak aşıl原因an bu anlatım, Kürtleri bölen pek çok şeye rağmen kimlik ve birlik bilincini şekillendirmektedir. Tarihsel bir anlatı yaratılarak bir kurgu sürecinin işlendiği görülmektedir. Bu çaba aslında öteki tarafından tanınma/kabul edilme amacını yansıtmaktadır. Bu durum, gelecek dönemlerde Kürtlüğün kurulduğu uzamlardan birini oluşturmuştur. Bu anlamda, aslında Kürtler için bir “sabit” haline gelecek olan bu durum, genel mahiyeti de yansıtmaktadır.

12 Mart darbesinin ardından giderek radikalleşen ve birçok insanın yeniden örgütlendiği bir dönem ortaya çıkmıştır. DDKO üyelerinin hapisanelerdeki faaliyetleri ve ortaya koydukları siyasi savunma hapisanelerde de siyasal faaliyetlerin devam ettiğini göstermektedir. Bu siyasal faaliyetler ve kahramanlık söylemleri doğrultusunda yeni fikirler öne çıkmış ve bunların etkisiyle ayrışmalar yaşanmıştır. Parçalanmaya rağmen kamusal alanda birçok örgütün görünmeye başladığı, şehirli nüfusun genel anlamda seferber edildiği, bu anlamda kendisini ifade etmeye çalışan milliyetçi bir hareketinin oluştuğu söylenebilir. Kitlese bir mahiyete ulaşan bu hareket, Kürtlükten yola çıkarak Türkiye tarihini yeniden okuma gayreti gösterecektir. Kimlikle ilişkili kültürel ve sembolik meselelere

yoğunlaşan hareketler, merkezine etnik bir yapıyı aldıklarında genelde dil, kimlik ve kültür üzerine yoğunlaşmaktadır. Bozarslan'a göre özerk bir hareketin ortaya çıkmasıyla beraber artık sol söylemlere anlam veren daha siyasal ve teritoryal bir programın geliştiği göze çarpmaktadır (Bozarslan, 2008b, s. 1178). Bireylere bir motivasyon kaynağı sağlayan bu olgular, aidiyet hissiyatını güçlendirerek dayanışmayı mümkün kılmıştır. Ayrıca sürekli bir hal alan bu milliyetçi hareket, cari hayat tarzının hâkim kodlarına karşı çıkmış ve kendi uzamlarında var olan yaşamı benimsemeye çalışmıştır. Ortaya çıkan milliyetçi hareket tarih, soy, dil ve kültür anlatısıyla beraber belli bir coğrafyaya atıfta bulunup dayanışma duygusu etrafında insanların mobilize olmasını amaçlamıştır. Bu amaç aynı zamanda Smith'in belirttiği gibi aslında "bizi" "onlardan" ayırarak dil, din, adet ve kurumlar etrafında oluşan bir sembolik repertuar kazandırmıştır (Smith, 2017, s. 39). Böylece aslında hem diğerlerinden farklı olduğunu izah eden bir durumu hem de bunun farkına varmayı sağlayan bir bilinci öne çıkarmaya çalışmıştır.

5. SONUÇ

Türklükten ayrı bir Kürt tarihinin olduğunu kanıtlamaya çalışan Kürt milliyetçiliği, Kürt kimliğini ve kültürünü semboller ve mitler çerçevesinde inşa etmiştir. Genel olarak etnik kimliğe atıfta bulunan Kürt milliyetçiliği, özellikle çok partili hayata geçiş ile birlikte Türkiye'de ve çevresindeki ülkelerde yaşanan değişim ve dönüşümlere bağlı olarak birçok farklı dinamik tarafından şekillenmiştir. Toplumsal, ekonomik, siyasal ve sosyal değişimler ve dönüşümler çerçevesinde şekillenen Kürt milliyetçiliği hem modernist hem etno-sembolcü hem de ilkçi anlayışın izlerini taşımıştır. Bu anlamda net olarak bir tanımın yapılmasını güçleştiren bu durumdan ötürü, bu çalışmada Kürt milliyetçiliğinin nasıl ortaya çıktığı, nelerden etkilendiği ve gelişimini nasıl sağladığı cevaplanmıştır. Genel olarak, ulus-devletin homojenleştirici politikalarına ve bu politikalara karşı siyasal bir "itiraz"ın aktörü olma iddiasıyla görünür olan Kürt milliyetçiliği, belli efsaneler, özel günler, kahramanlar ve tarihsel bir köken miti yaratarak kitleleri etkilemeye çalışmıştır. Bu araçlarla dar bir alandan çıkıp daha geniş bir alana yayılmıştır. Yani zamanla kitleleşerek, geniş tabanlı bir mobilizasyonu sağlamıştır.

Türkiye'de modernleşme sürecinin bir sonucu olarak Kürt toplumunda meydana gelen değişimler Kürt milliyetçiliğinin doğup kitleleşmesini sağlamıştır. Özellikle 1960'larda meşru kanallar vasıtasıyla kimliğe ve kültüre yönelik demokratik talepler ön plana çıksa da genel olarak dikkate alınmamıştır. Bu dikkate almama pratiği Türkiye'nin bir sabiti olarak öne çıkarken, Kürtlerin de buna karşı cevap geliştirmesi bir diğer sabit olarak öne çıkmıştır. Bu anlamda Kürt milliyetçiliğinin kurulduğu uzamlardan biri olarak okuyabileceğimiz bu sabitlik gelecek döneme dair çözüm arayışlarında veya kimliğin ifade edilme biçimlerinde farklı kulvarların oluşmasına yol açacaktır.

Ülkedeki sistem ve ekonomiyle gittikçe bütünleşen Kürtler, bu zaman zarfında diğer etnik topluluklarla geliştirdikleri ilişkiler doğrultusunda ayrı bir kimlik taşıdıkları bilincine erişmişlerdir. Bu

anlamda yaşanan göç sürecinin önemi büyüktür. Elbette ki sadece bununla ilişkili olmayan milli bilinç, birçok farklı belirleyen tarafından etkilenmiştir. Ancak ayrı bir öneme sahip olan göç olgusu, Kürt kimliği ve kültürünün bölgesellikten kurtarıp daha geniş bir alana yayılmasını mümkün kılmıştır. Ek olarak bu süreç zamanla etnik grup olgusunun oluşmasını da sağlamıştır. 1960'lara değin Kürt milliyetçiliğinin hareket alanı oldukça dardı. Birçok Kürt isyanı gerçekleşmişti, ancak bunlar bölgesel olup, kitlesel bir boyuta ulaşmamıştır. Bu bağlamda 1960'larla birlikte Kürt milliyetçiliği daha geniş bir alana yayılmakla beraber kitleselleşmiştir.

Sonuç olarak Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında her ne kadar toplumsal, siyasal, sosyal ve ekonomik değişim öne çıktıysa da özellikle etnisite vurgusunun öne çıktığı görülmüştür. Ortak soya yönelik var olan inanç bireyleri birbirine bağlarken, milliyetçi bir tahayyülün de oluşmasını sağlamıştır. Kürt milliyetçiliğinde bireylerin mobilize olmasını sağlamak için belli bir köken, tarih, efsane, mit ve sembolün etkili olduğu görülmüştür. Bu fenomenleri araçsallaştıran bir söylem ile birlikte görünür olma ve işitilme arzusu Kürt milliyetçiliğinde öne çıkan olgulardır. Grup kimliğinin güçlenmesine ve bireylerdeki bağlılık ve aidiyet duygusunu artıran bu söylem milliyetçi bir tahayyülün oluşmasına katkı sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Akkaya, A. H. (2013). Kürt Hareketi'nin Örgütlenme Süreci Olarak 1970'ler. *Toplum ve Bilim*, 127, 88-120.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğinin Kökenleri ve Yayılması* (İ. Savaşır, Çev.; 2. bs). Metis Yayınları.
- Anter, M. (1991). *Hatıralarım* (2. bs). Yön Yayıncılık.
- Bozarslan, H. (2005). Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar. İçinde A. Vali (Ed.), & F. Adsay & Ü. Aydoğmuş (Çev.), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar* (ss. 35-62). Avesta Yayınları.
- Bozarslan, H. (2008a). Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4, 841-870.
- Bozarslan, H. (2008b). Türkiye'de Kürt Sol Hareketi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, 8, 1169-1207.
- Bruinessen, M. V. (1993). *Kürdistan Üzerine Yazılar* (N. Kırac, B. Peker, & L. Keskiner, Çev.; 2. bs). İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (1994). Kürt Toplumunu, Etnisite, Ulusçuluk ve Mülteci Sorunları. İçinde P. G. Kreyenbroek & S. Sperl (Ed.), & Y. Alagon (Çev.), *Kürtler Güncel Bir Araştırma* (ss. 38-72). Cep Kitapları.
- Connor, W. (1972). Nation-Building or Nation-Destroying? *World Politics*, 24(3), 319-355. <https://doi.org/10.2307/2009753>

- Connor, W. (1990). When Is a Nation? *Ethnic and Racial Studies*, 13(1), 92-103.
<https://doi.org/10.1080/01419870.1990.9993663>
- Connor, W. (1992). The Nation and Its Myth. *International Journal of Comparative Sociology*, 33(1-2), 48-57. <https://doi.org/10.1163/002071592X00040>
- Connor, W. (1994). *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton University Press.
- Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası 1. (1975). Komal Yayınevi.
- Ekinci, T. Z. (2011). *Kürt Siyasal Hareketlerinin Sınıfsal Analizi*. Sosyal Tarih Yayınları.
- Eriksen, T. H. (2002). *Etnisite ve Milliyetçilik Antropolojik Bir Bakış* (E. Uşaklı, Çev.). Avesta Yayınları.
- Gellner, E. (1999). *Uluslar ve Ulusçuluk* (B. Ersanlı Behar & G. G. Özdoğan, Çev.). İnsan Yayınları.
- Güneş, C. (2007). Altmışlı Yıllarda Kürt Siyasal Aktivizmi. İçinde M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (ss. 701-725). İletişim Yayınları.
- Güneş, C. (2013). *Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi Direniş Söylemi* (Efla-Barış Yıldırım, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (2006). *Geleneğin İcadı* (M. M. Şahin, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Kakışım, C. (2016). *Sınıf, Etnisite ve Kimlik*. İletişim Yayınları.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2014). Milliyetçilik Uyuyan Güzeli Uyandıran Frankeştayn'ın Canavarına. İçinde H. B. Örs (Ed.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. (7. bs). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kirişçi, K., & Winrow, G. M. (1997). *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi* (Ahmet Fethi, Çev.). Tarih Vakfı.
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi* (Neşener Domaniç, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Natali, D. (2009). *Kürtler ve Devlet: Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi* (İ. Bingöl, Çev.). Avesta Yayınları.
- Özkırmı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Sarmal Yayınları.
- Poletta, F., & Jasper, J. M. (2001). Collective Identity and Social Movements. *Annual Review Social*, 27, 283-305.
- Saraçoğlu, C. (2006). Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketinin Evrimi Üzerine Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Tartışma Çerçevesi. *Praksis Dergisi*, 14, 237-263.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni* (S. Bayramoğlu & H. Kendir, Çev.). Dost Yayınevi.
- Smith, A. D. (2017). *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik* (B. F. Çallı, Çev.). Alfa.
- Somer, M. (2015). *Milada Dönüş: Ulus-Devletten Devlet-Ulusa: Türk ve Kürt Meselesinin Üç İkilemi*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Ünlü, B. (2018). *Türklük Sözleşmesi* (5. bs). Dipnot Yayınları.
- Vali, A. (2005). Kürtlerin Soykütükleri: Kürt Tarih Yazımında Ulus ve Ulusal Kimliğin İnşası. İçinde A. Vali (Ed.), & F. Adsay & Ü. Aydoğmuş (Çev.), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine*

Çalışmalar (ss. 83-134). Avesta Yayınları.

Yeğen, M. (2009). *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler* (3. bs). İletişim Yayınları.